

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Санкт-Петербург-Тюмень, 2013

ББК 84 (2 Рос-Рус)5

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби: История и современность. Сборник статей, эссе, интервью. – Санкт-Петербург-Тюмень, 2013. – 86 с.

ISBN 978-5-88465-970-4

В сборнике рассматриваются тенденции развития Казахского национального университета имени Аль-Фараби, освещается его передовой опыт в области образования и науки. Большое внимание уделяется деятельности ученых, внесших значительный вклад в обучение и воспитание молодежи. Раскрываются международные связи, направления научных исследований, проводимых в КазНУ.

Авторами сборника являются ученые Казахстана и России.

Адресовано всем, кто интересуется историей и современным состоянием Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

ББК 84 (2 Рос-Рус)5

ISBN 978-5-88465-970-4

©Коллективное издание, 2013

СОДЕРЖАНИЕ

Әбдезұлы Қ. Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ романы және өнер тақырыбы.....	4
Қазыбек Г.Қ. Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті.....	13
По приглашению Аль-Фараби (<i>Интервью А.Б. Темирболат с С.А. Кибальником</i>).....	15
Джуанышбеков Н.О. До самой сути.....	18
Мәдибаева К.К., Бектурганова Г.З. Ғылымдағы ғибратты ғұмыр. Мера личности.....	20
Абдулина А.Б. Литературоведение в КазНУ имени Аль-Фараби: научные проекты сегодня и завтра.....	25
Сейітжанұлы З. Айтыс өнері.....	27
Тілепов Ж.Ж. Манастану ғылымындағы М. Әуезов тағылымы.....	30
Мәдібаева Қ.Қ. Алма Қыраубайқызы – ҚазҰУ түлегі.....	34
Джуанышбеков Н.О. Слово о главном редакторе.....	37
Темирболат А.Б. Международное сотрудничество кафедры истории казахской литературы и теории.....	38
Сарсекеева Н.К. Обновление парадигмы интеллектуального романа Казахстана на рубеже XX-XXI столетий.....	40
Голиков Н.А. Качество жизни учащейся молодёжи: оптимизация в условиях полифункциональности образования.....	45
Мясников А.Ю. Деятельность детского образовательно-оздоровительного центра как предмет социологического исследования.....	48
Сарсекеева Н.К. Инновационные технологии в преподавании русского языка как иностранного в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби.....	50
Бұлдыбай А.С. М.О. Әуезов салған сара жол.....	53
Мекебаева Л.А. Қазақ әдебиеттану ғылымы мен XX ғасыр басындағы қаламгерлер мұрасы.....	57
Сағындық Н.Б., Жанабаев К.Е. О литературно-педагогической традиции в КазНУ имени Аль-Фараби.....	59
Жүсіпова А.Ш. Адамзат дамуындағы білім ордаларының рөлі.....	62
Керімбекова Б.Д., Отарбаева Ғ.Н. Қазіргі қазақ поэзиясындағы метаморфозалар ұлттық-танымдық аспектіде.....	66
Шортанбаев Ш.А., Салықбаева Ә. Әдебиет әлемінде.....	71
Бейіс Б. Қажығұмар Шабданұлының «Қылмыс» романындағы ұлттық идея көріністері... ..	74
Елшібаева Қ.З. Дулат пен Абай шығармаларындағы кейбір үндестіктер.....	79
Бейіс Б. Бағалы білім алған көңілді күндерден естелік!.....	83

Қ. Әбдезұлы

(Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің деканы, филология ғылымдарының докторы, профессор)

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ РОМАНЫ ЖӘНЕ ӨНЕР ТАҚЫРЫБЫ

Қазақ прозасында соңғы жылдары жақсы көрініп, өнімді көтеріліп жүрген тақырыптардың бірі әдебиетіміздегі өнер тақырыбы десек қателеспейміз. Осынау шығармалардағы суреттелетін оқиғалар арнасы, тарихи шындық, кейіпкерлер шоғыры, негізінен әр ғасырда ғұмыр кешіп, ұлтына құнды мұра қалдырған айтулы өнер иелерінің өмір деректеріне табан тірейтіндігін алдымен аңғарар едік.

Белгілі қаламгер Илья Жақановтың «Ықылас» романы да тәуелсіздік жылдарындағы оқырман қолына тиген өнер тақырыбындағы қомақты, көлемді прозалық туындамаларымыздың бірі. Қазақ күй өнері тарихындағы қайталанбас тұлға, аса дарынды өнерпаз Ықылас Дүкенұлының өмірбаянына табан тірей жазылған бұл роман өзінің көркемдік, танымдық сипатымен назар аудартады. Белгілі сазгер, халқымыздың ән-күй өнері жайында, ел ішіндегі өнерлі, дарынды тұлғалар туралы мақалаларымен, зерттеу еңбектерімен және осынау тақырыпқа қатысты көптеген әңгіме, новеллалармен көрініп, өнімді қалам тербеп жүрген Илья Жақанов атақты қобызшы Ықылас Дүкенұлының өмірі мен өнердегі жолын, бастан кешкен қилы тағдырын осынау романында кең толғап бейнелейді.

Жазушы бұл романының алдында да осынау тақырыпқа ат басын бұрып, Ықыластың қобызшы ретіндегі дарынына, оның күйлерінің шығу тарихына, өмір жолының бірқатар белестеріне бірнеше әңгіме, новеллалар арнады. Қобызшы, күйшінің өнеріне, атабыройына жастайынан қанық болғандықтан әрі Ықылас өмірінің көп бөлігін өткізген Сарысу өңірінде туып өскендіктен де қаламгер көне көздерден естіген әңгімелерінен бөлек қобызшы ұрпағымен араласу арқылы сандаған, яғни роман жүгін көтере алатын ауқымы, салмағы бар, бас кейіпкерге байланысты әрқилы оқиғалар мен тақырыптарды қамти басын қосатын мол материал жинаған болатын. Осылардың барлығын енді қаламгердің топтастырып, жүйелеп, сұрыптап, біртұтас сюжеттік желіде сабақтастыра отырып тиімді пайдаланғанын роман оқиғаларынан аңғарамыз.

Жалпы Ықылас туралы қазақ әдебиетіндегі алғашқы көркем әдеби шығармаларды қазақтың көрнекті, суреткер жазушысы Тәкен Әлімқұлов есімімен байланыстырамыз. Қаламгер «Қаралы қобыз» әңгімесінде қобызшы көңіл-күйінен атақты, елге кең жайылған «Ерден» күйінің ишығуына қатысты аңыз-әңгімелерді ой елегінен өткізіп, өмір шындығын көркемдік шындыққа шеберлікпен ұштастыру арқылы бітімі бөлек, өнер тақырыбындағы айтулы әңгімесін дүниеге әкелген еді.

Илья Жақанов та қазақ өнері тақырыбындағы Мұхтар Әуезов, Жүсіпбек Аймауытов, Ілияс Жансүгіров, Сәкен Сейфуллин тәрізді алыптар тобының дәстүрін жалғастыра келіп, Ықыластың енді ғасыр аралығындағы тағдырын сол замандағы басты оқиғалар арнасында, күйші төңірегіндегі әлеуметтік топпен тығыз байланыста сабақтастыра отырып бейнелеуге ұмтылған. Алдымен жазушы Ықыластың өнер жолына арнаған «Кертөлғау», «Қобыз», «Шулайды Шудың қамысы», атты бірқатар новеллаларында қобызшының басынан кешкен жағдайлар мен мақсат-мұрат жолындағы тартыстарына, күйлерінің туындау себептеріне тоқталып өткен болатын. Күйшінің балалық шағынан бастап, жігіттік жасындағы басынан өткерген іс-әрекеттерін, қарттық өмірдегі көрген жайларын, яғни ұзақ шығармашылық тағдырындағы алуан белестерді айшықтай суреттей отырып, көркемдік тұрғыдан тұтастыра, жинақтай әңгімелеген қаламгер осының алдындағы Ықылас тақырыбын арқау еткен новеллаларын жаңа, тың деректермен, ел аузынан ұзақ жылдар бойы жинаған аңыз-әңгімелерімен толықтырып, көп қырлы, күрделі романға айналдырды.

Жазушы романның басталуынан-ақ бала Ықыластың атасы Алтынбектің әңгімесі арқылы сонау көне заманда өмір сүрген қылқобыздың атасы Қорқыттың атына, өнеріне құлағдар болғанын, киелі күй өнерінде оны тұтқанын өмірлік, шынайы тарихты көлденең тарта отырып әсерлі баяндайды. Өнерге құлшынған баланың қайта-қайта әкесінен Қорқыт жайлы сұрауы да, оған әкесі бар білгенін айтып беруі де, тіпті Қорқытқа қатысты көне көздерден естігендерін есіне салуы да болашақ қобызшының қобыз өнеріне құштарлығын оятып, шығармашылық қуат бергенін, осынау өнерге терең ден қойғанын аңғартады.

Атасы Алтынбектің құлап, естен танып қалғанында Ықыластың қобыз тартуы арқылы бойына дұға дарып, орнынан тұруы да, атақты қобызшы Сейдалының, Сары Тоқтасынның келуі, Ақыш кемпірдің келіні Жамалдың босанып, ұл тууы, сонау дүрбелең шақтағы қым-қуыт жағдайлар қобыздың киелі, қасиетті аспап екенін, осынау киелі өнерге енді Ықыластың біржолата бет алғанын оқырманға әсерлі жеткізеді. Сонымен қатар Қорқыт сарындарының атасы Алтынбек пен әкесі

дүкенге, одан Ықыласқа жалғасуы да қасиетті қобыз өнерінің ұрпақтар сабақтастығына ұласуын аңғартқандай. Жеткіншек Ықыластың үлкендерден киелі де қасиетті күйлерді үйреніп қана қоймай, өзінің күйлер шығару деңгейіне көтерілгенін, тіпті қобызбен алуан құс үніне салып құйқылжытатыны да, оның қобызды абден меңгергенін, күйшілік өнерге әбден төселіп, өнер жолына біржолата зейін аударғанын роман тарауларынан аңғарамыз. Романдағы Ықыластың Айкүміске ғашық болуы, осынау сюжеттік арнадағы өте әсерлі суреттелетін махаббат сезімдері сол дәуірге тән халқымыздың сыпайылық салтынан аспайды. Осындай салт-дәстүр көріністеріне де қаламгер шығармасында көп орын бөледі.

Көркіне де, ақылына да қанша сүйсініп құмартқанымен, Айкүмістің төре қызы болуы, ағайындардың қарсылығына тап болуы арадағы сүйіспеншілікке кедергі келтіреді. Ықыластың Тоқа, Тәттімбет күйшілермен араласуы, Біржан салды көруі, Шөже ақынмен бірге болуы оның өнер жолындағы өзіндік шыңдалуы ғана емес, азаматтық келбетінің өсуіне де негіз қалап, үлкен әсер тастағандығы да нақты оқиғалар арнасында шымыр баяндалады.

Романның бас кейіпкері Ықыластың атасы мен әкесінен үйренген «Аққу» күйін қобызда төгілте, тебіренге тартып, қазақтың алдаспан ақыны Шөже жыраудың ризашылығына бөленуі, батасын алуы, жиналған ел-жұрттың қобызын аттай қалап, сатып алуға ниеттенуі де, атасының көзіндей аспапты ешқашан да қымбат дүние, затқа айырбастамауы да өнерпаз иесінің өнерге деген адалдығын, киелі аспап қобызға деген құрметін танытса, ал күйшінің осынау сәттердегі ішкі көңіл күйін де қаламгер алдыңғы қатарға шығара суреттейді. Генерал-губернатор Дюгамелдің алдында күй тартқан Ықыластың «екі жағынан кезек теңселіп, бойын жазып, асқақ адамның бағынбайтын, жеңілмейтін паң қасиетін» танытуы да өнердің күші, дарын болмысындағы ерекше қасиеттері ретінде бой көтереді.

Қырғызда «қыл қияқты сөйлейтін Күреңкей есімді бір құдірет бар» деп Шөжеден атын естіген әйгілі қобызшыны Алатау асып, Чоң-Кемин деген жеріне іздеп баруы да Ықыластың өнердегі ізденісі мен құштарлығының шексіз белгісіндей баяндалды. Жантай ханның ауылына барып, оның ұлы Шабдан манапқа жолығуы, қобызшының қырғыз жерінде біраз тұрақтап қалуы да романның екінші бөліміндегі композицияда әрқилы оқиғаларды қамти отырып, кең арнада баяндайды. Сол сияқты Шөженің атақты манасшы Балықты іздеп келу сюжеті де ежелден ағайын, көрші екі елдің өнердегі дәстүр жалғастығына, туыстығына айғақ болды.

Роман ішіндегі Күреңкейдің «Қамбархан» күйін тартқандағы Ықыластың алған әсері де үлкен дарынға деген құрметті, сүйсіністі білдіреді. Сондай-ақ Бұғыбайдың домбыраны қолына алып, «екі жирен» әніне басуы да, Ықыластың өз кезегінде қобызбен күйлер тартып, жиналған жұртты тамсандыру оқиғалары да екі ел арасындағы сыйластықтың көңіл-ниеттегі ғана емес, киелі өнердегі тамыры бір, тереңде жатқан сабақтастықты да аңғартады. Ықыластың нағашыларын іздеп келген Кеменді көруі, жүздесуі, бір-біріне деген сүйіспеншілік сезімі романдағы тартымды сюжеттердің бірі ретінде оқырманға терең әсер тастайды.

Өнер туралы жазылған шығарма болғандықтан негізгі кейіпкердің өнер жолы ғана емес, бастан кешкен күйініштері мен сүйіспеншіліктердің шынайы мазмұндалуы мен осыған қатысты жанама көрінетін сандаған кейіпкерлердің іс-әрекеттері де роман сюжетіне кірігіп, көркемдік мақсатта орнымен пайдаланады. Ең бастысы Ықыластың «Қоңыр», «Ерден», «Жез-киік», «Аққу», «Кертөлғау» күйлерінің орындалуынан бөлек, сол күйлердің шығу тарихына қаламгердің кең тоқталып отыруы, олардың жан-жақты мазмұндалуы шығарманың шынайылығын айқындап қана қоймай, оның көркемдік деңгейі биікке көтеріп алып кетеді. Ықылас күйлерінің қыл қобызда орындалуы да, оған көпшіліктің назарының ауып, құлай беріле, сүйсіне тыңдауы да киелі өнердің өзіндік қасиет-қадірін терең танытуға жол ашады. Қырғыз ағайындардың Ықылас өнерін ризашылықпен бағалауы оның үлкен дарын иесі екенін танып қана қоймай, осынау құрмет пен қошемет екі ел арасындағы өнер жарысының дәстүрлі құнарларын аша түседі.

Роман ықшам, шымыр және жинақы жазылған. 256-беттен тұратын тұтас романның прологы мен эпилогы да композициялық құрылымының тұтастығын сақтай отырып, бас кейіпкердің өмір жолын тұтас, әрі әр қырынан терең бейнелеуге мүмкіндік берген. Кейіпкерлер тілі де халықтық сөйлеу мәнерінде құрылған. Кейіпкерлер арасында көп көрінетін диалогтар ықшамды, әрі осынау кейіпкерлердің ұлттық ойлау деңгейін, ұлттық дүниетанымын, ең бастысы қазақ тілінің мол мүмкіндігі мен суреткерлік құнарын мейлінше шынайы жеткізеді. Сонымен бірге екі ел орындаушыларының қобыз, домбыра, қияқ аспаптарын жете меңгеріп, кез-келгенінде ойнауға дағдылануы да өнерпаздар болмысындағы сан қилы талант ерекшеліктерін әр қырынан тануға мүмкіндік береді.

Романда ел тарихы әңгімеленген, өткен дәуірдегі әр қилы тарихи оқиғалар да өз орнын тапқан. Қазақ пен қырғыз жерінің табиғаты, тау, өзен, көл суреті, жайлау көріністері, барлығы суреткерлік шеберлік аясында бейнеленетіндіктен оқырман назарын өзіне тарта түседі. Сол кездегі Ресей отаршылдарына қарсы ұлт-азаттық бас көтерулер, елдік сарындағы идеялар да кітаптың екінші бөлімінде өнерпаздар тағдырымен сабақтас баяндалады.

Түйіндей айтқанда, Илья Жақановтың «Ықылас» романы-күйші, қобызшы Ықылас Дүкенұлының өнердегі тағдырынан, күйшінің орындаушылық шеберлігінен терең мағлұматтар беретін, өнер тақырыбындағы сәтті жазылған, автордың өзіндік ой-өрнектерін терең толғамдарын алдыңғы қатарға шығарған, сол арқылы тұтас заман көрінісі мен дара тұлғаның тағдырын қатар суреттейтін құнды шығармалардың бірі.

Көрнекті жазушы Рамазан Тоқтаровтың «Абайдың жұмбағы» роман-хамсасы 1999 жылы «Әл-Фараби» баспасынан жарыққа шықты. Көлемі 752 беттік роман-хамса ұлы ақын Абайдың өмір жолына негізделіп жазылған көлемді прозалық шығарма.

Жазушының суреткерлік қарымын кеңінен танытқан шығармасы «Абайдың жұмбағы» бес кітаптан («Толғақ», «Жұлдыз құрбандық», «Қызғаныш», «Х ақиқат мекені», «Нұрсипат») тұратындықтан роман-хамса деп атаған. Қазақ прозасының таңдаулы туындысы ретінде бағаланаған «Абайдың жұмбағы» жазушының бас кітабы десек те болады. Осы роман-хамсасы үшін жазушы Рамазан Тоқтаров Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығына ие болды.

Роман-хамсаның негізгі желісі ұлы ақын Абайдың туғанына бастап дүниеден өткеніне дейінгі тұтас бір дәуірді қамтуды мақсат еткен. Сонымен бірге бодандық бұғауына ілінген бүкіл халық тағдыры, саяси-әлеуметтік мәселелер де роман-хамсадан көрініс тапқан. Абай заманының ішкі-сыртқы қатпарлық қайшылықтары реалистік тұрғыдан суреттеледі. Бұл тұста қазақ елі Ресейге бодан болғанымен, әлі де жол айырықта тұрғандай халде еді. Осының бір айғағы ретінде роман-хамсаның алғашқы кітабында Кеңесары бастаған халық көтерілісінің соңғы сәттері суреттеледі. Кеңесары Сарыарқадан ауып, Алатауға бет алғанда Абай дүниеге келеді. Сюжет желісінде Абайдың әр тұстағы әлеуметтік-қоғамдық аядағы іс-әрекеттері көрініс тауып отырады. Бірінші кітапта Құнанбайдың таң алдында көрген түсін әулие-шалыс Шайқы: «Ертең не бәлкі қараңғысында ма екен дүниеге Аяздай әділ, Аплатондай білімді, жүрегі жұмсақ құл – осы айналаның біріне тартпаған шын мейрбанды перзент келеді», – деп жориды.

Автор шағын деталь арқылы оқиғаны дамыта отырып, болашақ сәбидің қандай адам болатынын түс арқылы тұспалдайды. Жазушы түсті Абай образын бейнелеудегі көп амал-тәсілдердің бірі ретінде қолданады. Осынау тосын түс Құнанбайдың көңіл-күйіне де терең әсер етеді. Автор ақыры Шайқынның жорығын түсі шындыққа айналғанын суреттей келе, жөргектегі нәрестенің «екі көзін тоқтатып шаңырақтан айырмайтын әдет тауып еді» деп бейнелейді. Сәби шағынан-ақ алыс биікке көз салатын Абай сегіз айға толмай жүріп кетеді. Жазушы кейде жанама мінездеу, кейде авторлық баяндау арқылы Абайдың мінез даралығын ашып, басқалардан ерекшелей суреттеуге айырықша мән береді.

Қаламгер жас нәрестенің айырықша тумысынан бөлек нышан көріп, оның болашағының нұрлы болатындығын төмендегідей ой-толғамдарымен жеткізеді: «Абай әлі бесікке де бөленбей, тас-түйін құндақталу жатқан кезінде де екі екі көзін киіз үйдің ашық тұрған түндігінен айырмаушы еді, сонда оның кірпік қақпай бағатыны нұр сауып тұратын көгілдір аспан екен. Қырқынан шығып мойны-басы бекіген соң әлгі көк жүзінен жамырайтын нұрды енді ол өзі бақылай алатын айналадан іздейтін болды. Ақ киген адам да, ақ сауырдың бүйіріне шағылысқан күй сәулесі де, керегеден білінетін таңғы-кешкі арай шапақ оның кірпік қақпай қарайтын бота көздерінен тыс қалған емес. Соларды көріп, әбден бойына сіңіріп барып көңілі жайланады да, күн ұзын тоқтық атып, бесігінде өз бетімен үіл қағып жатып алады» (Тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «әл-Фараби», 1999, 73-б).

Абайдың көптің бірі болмайтыны жас кезінен-ақ білінді. Зейінді-зереқ, сөзге алғыр, ақылды бала көп назарын өзіне аударды. «Қос құлағы шұнақ, кеудесі ағып тұрған бұлақ» Абай ел аузына іліне бастады. Кітаптан кітапқа ауысқан сайын Абай тұлғасы ұштастық тауып даралана береді.

Роман-хамсаның екінші кітабында Семей қаласындағы Ахмет-Риза медресесінде одан кейін приходская школадан дәріс алып, көп нәрсеге көзі ашылады. Ой-санасы кеңейіп, дүниеге өзіндік көзқарасы қалыптаса бастаған Абай көрінеді. Он үш жасында әке қалауымен оқудан шығып, ел ішіндегі қайшылықтардың сырына қаныға бастаса, Құдайберді ағасы өлген соң кішік Тобықтының болысы етіп 20 жастағы Абайды қояды. Осыдан бастап ел ісіне араласа бастаған Абай болмысы шынайы бедерлене, оның ел ісіне деген көрегендігін, сұңғылы зеректігін, біліктілік танытарлық қимыл-әрекеттерін қаламгер асықпай баяндап, роман тарауларына орнымен кіргізіп отырады. Ел ішінде сан-салалы дау-дамайға (ұрлық-қарлық, жесір, жер дауы, құн сұрау салты) араласып, көптің

камын ойлайтын тұлғаға айнала бастайды. Мәселен, қаладан келген екі тергеушімен болған диалогке назар аударып көрейік.

- Киргиз заында бір адамның құны мықтағанда жүз түйемен төленсе, Ресей қарулы күштерінің өкіліне қол көтерген қарақшы үшін бұратана ел ауыл-ауданмен құрбандыққа шалынса да аздық етеді. Қара басын емес, Қараспан тауын жайлаған елін қорлағаны үшін күйіп кетіп еді... Ілгері катулана аттап барып:

- Сіз екуіңіз жазықсыз зорлаған Бейбақтың соңынан қалмаған зұлым көлеңкесіне айналыпсыз. Арашаға жарай ма десе, тағы да құн дауламақ ойларыңыз да бар екен ғой... Қылмысты істі қылмыспен жапқан елдің сотында қандайлық әділдік болуы мүмкін?

- Халық неге ашынады? Қарыны аш па?

- Қарыны ашқанынан жыламайды, қадірі кеткеннен жылайды.

- Оның қадірін кетіріп жүрген кімдер? Өздеріңіз емес пе? Қатыгез жаулықтарыңды мен танымай, көрмей жүрмін бе?

- Онда шын көре алмағандығыңыз. Қазақ өте бауырмал халық. Оның бауырын шіріткен өзге маслихат бар.

- Не мәслихат? – деді ояз селдіреген жирен шашы қобырая

Өкімет халыққа ор қазуын, оқ жаудыруын қойсын. Оқ шыққаннан от шыққанның жаман екенін сіз менен артық білуіңіз керек, тақсыр! (Тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «әл-Фараби», 1999, 282-285-б).

Абай мен ояз арасында болған осынау сөз сайысы көп жағдайды аңғартады. Ширығы шарпысқан өткір диалогтан ұлы Абайдың халқым деп соққан жүрек лүпілін сезгендей боламыз. Ақын өлеңдері де халқының мұң-наласы мен көрген қиянатын, ел билеу ісіндегі өктемдік, патша ұлықтарының озбырлықтарын арқау етеді. Ұлы ақын ретінде, ұлт перзенті ретінде осылардың бәріне Абай енжар қарамайды. Осының барлығы ақыл-сана сүзгісінен өтіп, жүрек түпкірінен бастау алып жыр жолдарына айналып отырады. Ақынның кейбір өлеңдерінің шығу тарихынан да роман беттеріндегі суреттелетін оқиғалар арқылы хабардар болып отырмыз.

Абай айналасында көрінетін кейіпкерлер шоғыры да өте мол. Олар: Құнанбай, Бөжей, Алшынбай, Кеңесары, Наурызбай, Ағыбай, Шоқан, Құсбек, Қаратай, Сүйіндік, Жиренше, Тәкежан, Ізғұтты, Қодар, Майбасар, Құдайберді, Ербол, Халиолла, Оспан, Аташ, Ерден, Тәттімбет, генерал-майор Густав Христанович, генерал-губернатор Гаспорт, генерал Вишневский, полковник Виктор Иванкевич, Ф.М.Достоевский, А.Янушкевич, Михаэлис, Оразбай, Байкөкше, Шайқы, Ұлжан, Қамария, Тоғжан, Ділдә, т.б. кейіпкерлердің айшықты бейнелері жасалған. Роман-хамсадағы кейіпкерлер бір-біріне ұқсамайтын, өздеріне лайық іс-әрекеті, мінез-машығы бар адамдар. Өйткені бұлардың көбі өмірде болған тұлға болғандықтан тарихи шығарманың кейіпкеріне айналып, нақты оқиғалар үстінде көрінеді.

Әрбір кейіпкер әлеуметтік орнына байланысты өзіне лайық іс-әрекеті, кескін-келбетімен ерекшеленеді. Мәселен, автор Құнанбай тұлғасына қатысты «ол кімге тіктеп қараса, сол жалма-жан» қозғалақтап, берексіз кетіп, қипықтап қалады. Жалғыз көзді шоңмұрын, ақсұр адамның әнтек шұбырыңқы жүзінде қас патшаның қаһар таңбасы бар. Солай малдас құрып отырғанның өзінде түйеге мініп келе жатқан адам секілді», – (тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «Әл-Фараби», 1999, 94-б) десе де, енді бірде: «Құнанбай Жидебайда отырған көп ауылдарға күзге салым соңында шұбыра ерген жүз қаралы нөкері бар, адуын айбары күндік жерден шашырап, күміс ер-тұрманы омырауына шейін төгіліп жарық-жұрық еткен ақбоз арғымақпен оралды. Басында алтын шілтерлі бекзадалар киетін шошақ төбелі ақ шұға қалпақ, үстінде нақ сондай оюмен айқыш-ұйқыш етіп зерлеген ақ түбіт шекпен, иойнына соның бәрін сыртынан салбырата асырып, дөңгелек күміс ақтабақша тағып алыпты», – деп кейіпкерінің сыртқы келбетіне, киіміне мән береді (Тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «әл-Фараби», 1999, 127-б.). Бұл бір адам – Құнанбайға берілген екі түрлі портреттік сипаттама. Бірінен Құнанбайдың түр түсіндегі «қас патшаның қаһар таңбасын» байқатарлық мінезін аңғарсақ, екіншіден аға сұлтан болып келген Құнанбайдың айдын, айбарын көреміз.

Мұндай портреттік сипаттаулар басқа кейіпкерлерді (кеңесары, Алшынбай, Шоқан, Қодар т.б.) бейнеленгенде де қолданылып отырған. Жазушы тура, кейде жанама мінездеу, лирикалық шегіністерге қоса олардың диалог, монологтары арқылы да адамдық бітім-болмыстарын айқындап отырады. Кейде автор кейіпкерінің тұлға-бітім, іс-әрекетін екінші адамның көзімен де беретін тұстары бар. Мәселен, Аташтың көзімен Кеңесарының інісі Наурызбай батырдың ерлік қимылы төмендегідей ашылады. «Сонда көріп еді ол Науан батырдың күндей күркіреп, жалғыз өзі мылтықты

көп адамды алайғысын алай, бұлайғысын бұлай қылышпен шауып, найзамен түйреп жайратып жүре бергенін» (Тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «Әл-Фараби», 1999, 20-б).

Батыр мінез, батыра айтар сөз Қодар тұлғасынан да байқалады. «Ел иесі, жер иесі кім?» деп үлес бөліскенде ірі тұлғалы Қодар бар есептен құр қалады. Бір үлкен жиынға шақырусыз келген Қодар:

- Неге мен санда бармын да сапада жоқпын, – деп күркірей жөнеледі.

- Ей, Қодар, бұл бықсып отырған қоңырсығың?

- Сени өзінді жақсымын дейсің, ә? Бір елдің солқылдаған мырзасы болып отырсың. Ақ-қараны айырып тани бересің. Осы адал мен арамды айыра аласың ба? Соны айтшы...

- Менің арамым сенің дастарханыңнан шығып па еді? Бұл қай сандырағың оттап тұрған?

- Сен арамды менің емес, алаштың қазанына салып отырсың.

- Төгемін. Әлі де төгемін. Екі жүзді болатының үшін солай ете беремін, деп Құнанбайдай ел басының Кенесарыны қолдамай, бірыңғай орыс жағына шығып алғанын бетіне тура айтады (Тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «Әл-Фараби», 1999, 78-79-б). Осы қысқа-қайырым диалог үлкен көркемдік қызмет атқарып, екі тарихи тұлғаның болмысына авторлық көзқарасты да аңғартады. Сонымен бірге кейіпкердің дүниетанымынан да хабардар етеді. Қодардың аузынан шыққан салмақты сөз көптің үкіміндей әсер қалдырады. Қодар бейнесі әр эпизодта дараланып биіктей түседі. Оның сөздерінен де бірбеткей, ешкімнен ықпайтын өр мінезділік байқалады. Құнанбай да көпті көрген, көпті білген, кең ойланып, кемел ой айта алатын оқшау бітімдегі тұлға еенін аңғарып отырамыз.

Лепсі өзенінің бойындағы «Шұбарағаш – Ойжайлау» деген саласында қазақтардың Россияға қосылу салтанаты өтеді. Бұл жиынға сұлтандар, шекара бастығы генерал-майор Вишневский қатысып сөз сөйлейді. Генералдың сөзіне көңілі толмаған Құнанбай: «Уа, жамағат, халқым, жұртым! Елдің басын құрайтын не? Ердің басын құрайтын не? Бірлік пе? Ол қай бірлік? Бір қазақбайдың баласы болсақ та бұлың-бұлың күй кешіп жүріп, бұлдырықтай бытырап ата жұртын жат көретін жаралы халде отырамыз. Ел бірлігі осы ма? Бірлік те елдікте де, ерлікте де емес, қауымдастықта. Қауымдастық мықты болса, киіз қазықты жерге енгізер темір тоқпақ та сол. Ол қауымдасың мына отырған Ресей жұрты. Оны шамаң келсе, олжаласың етпе, ордаласың ет... Ошақтың үш бұтының екеуі сырта тұрса, біреуі отта тұрады. Сол отты бастан кешіп келген соң айтып тұрмын. Қалың елің қазағың үшін қауымдастық керек бұлармен. «бас басына би болсаң, Манар тауға симассың, басалқаңыз бар болса, жанған отқа күймессің» деген қайда? Бұдан былай бір жағадан бас, бір жеңнен қолтшығарайық деп отұа май құйып берейік ағайындар!» – дейді (Тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «Әл-Фараби», 1999, 87-б).

Құнанбайдың сөзіне жандарал қатты риза болып қалады. Құнанбай образы осылайша әр оқиға тұсында әр биіктен көрініп, әр қырынан бейнеленеді. Ақылы мен айласы, қаталдығы мен қайсарлығы қатар жүретін адамның күрделі тұлғасы, терең қатпарлы, кесек мінезі айшықты кескінделеді. Оның өз ортасынан озық көрінуі де осындай аңғар мен ақылды қатар ұстай білуінен байқалады.

Тұтастай алғанда, Абайдың отбасы, ағайын-туыс, дос-жараны жайындағы өмірдеректік суреттеулер көзден таса қалмай, шығарма бітіміне орынды сіңіріліп, ақынның өсу, толысу жолын аша түседі. Роман-хамсада Абай туып-өскен аймақтың көрініс-суреті (табиғаты) сан түрлі бояу-нақышпен тартымды суреттеледі. «Ай бағана қорғалаған. Самалдай есіп тұрған жел де сап тыйылған. Күңгірт аспан төрінде жусаған мал құсап жамырай жайылған баданай-баданай жұлдыздар тіке жоғарылап, көз ұшында қылмындап бұлдырап сіркелене қалыпты. Енді аз уақытта олар да су бетіне жыпырлаған мөлдір ұсақ көпіршіктей біртіндеп шағылып, түн тұңғиығының зым-зия батып жоғалып кеткелі тұр.

Әлгінде ғана сібірлеп там-тұм жар бар еді, шығыс көкжиек бойымен тұтаса көтерілген жалпақ қара жамылғы тесік сәулелі түн аспанын тастай қымтап, айнала төңіректі көзге түртсе көргісіз етіп меңіреу қараңғылық мендеп ала қойыпты» (Тоқтаров Р. «Абайдың жұмбағы». Алматы: «Әл-Фараби», 1999, 23-б). Бұл – таң қараңғысының суреті. Пейзаж кейіпкерінің көңіл алаңын аша, айқындай түседі. Шығарма тілі сондықтан да ажарлы да айшықты. Жазушы тартымды, тосын, бояуы сан алуан, ұтымды бейнелеу құралдарын молынан пайдаланып отырғандықтан, туындының эстетикалық әсерлілігі, танымдық қуаты тереңдей түскен.

Роман-хамсада белгілі бір тарихи кезең шындығы кейіпкерлердің толымды тұлғасы мен олардың арасында өтіп жататын сан-сала тартысты оқиғалар арқылы шынайы суреттеледі. Қаламгер шығармада мол, ауқымды тарихи-танымдық дерек-мағлұматтарды негіз ете отырып үлкен-үлкен көркемдік жинақталуға қол артады. Соның арқасында елге есімдері мен еңбектері белгілі тұлғалар арқылы кезендік мәні зор тарихи шындықты оқырманына әсерлі жеткізе алған.

«Соқтықпалы, соқпақсыз жерде өсіп, мыңмен жалғыз алысқан» ақын Абайдың дана Абайға, кемеңгер Абайға, хакім Абайға көтерілу жолы роман-хамсаның бес кітабында терең арна тартады. Осы негізгі желінің айналасындағы қаншама қосалқы оқиғалар, эпизодтар, суреттеулер, баяндаулар сабақтаса тарамдалып, Абай сынды ұлы ақынның өмір жолын, оының өмір сүрген, тағдыр кешкен заманын биік танымдық, тағылымдық деңгейде, шынайы суреткерлікпен бейнелеп бере алған бұл оман-хамсаны қазақ прозасының табысы десек артық болмайды.

Қаламгер Нәбиден Әбуталиевтің «Наркескен» романы қазақ тарихындағы, қазақ тағдырындағы орны ерекше ұлт-азаттық күресіміздің жарқын беттерінің бірінен саналатын Исатай-Махамбет көтерілісі мен осы екі тарихи тұлғаның жеке өмірбаянын арқау еткен күделі туынды. Осының алдында да қаламгердің Исатай мен Махамбет образын сомдауға арналған, сол кездегі тарихи-әлеуметтік, саяси оқиғалардың бір парасын қамтып көрсетуге тырысқан бірнеше туындылары жарық көрген болатын.

Жалпы, XIX ғасырда қазақ жұрты, қазақ даласы тар жол, тайғақ кешу дәуіріне тап келді. Себебі, ел жаңаша билеу жүйесіне бағынауға мәжбүр болып, өзінің атамекенінен, заңды жерінен бірте-бірте ығыстырылып, айрыла бастады. Шұрайлы қоныстарды өзге ұлт келімсектерінің иемденуі, қазақтың шымбайына батып, намысына тиді. Бекініс пен шептердің салынуы да қазақ халқының наразылығын тудырды. Осы сынды және тағы да басқа ішкі-сыртқы факторларға байланысты ел алатайдай бүлініп, XIX ғасырда ірілі-ұсақты көтерілістер бірінен соң бірі жалғасып жатты. Кенесары, Жанғожа, Исатайлар бастаған көтерілістер соның айқын куәсі. Ұлт-азаттық көтерілістердің қазақ даласының әр түпкірінен бой көтере бастауы жалпы тұтас елдің басын біріктірді, намысын оятты.

Ел басына күн туып, ер етікпен су кешкен кезеңде халықтың мұңын мұндап, жоғын жоқтаған Исатай сынды батырлардың басшылығымен жүзеге асқан көтерілістің тарихта алар орны ерекше. Кіші жүздің ішкі Бөкейінде болған бұл көтерілісі Еділдің ен тоғайы мен Жайықтың жағалауы үшін ғана емес, жалпы халықтың азатығы, тәуелсіздігі, дербестігі үшін болған еді. Ел ала, бұлт шала болған осы тұста Махамбет Исатайды қостап, қара халықтың, қалың елін жақтады. Олар елге озбылық жасап, жерге билік жасауда әділетсіздікке барған ел басқарушылары мен би, сұлтандарға қарсы шықты. Махамбет ел мен жер үшін, елге тізесін батырған жуандардан кек қайтару үшін найзаның ұшымен ғана емес, сонымен қоса отты да өтаір сөзімен де күрес туын көтерді. Опасыз сұлтандар мен мекер билердің іс-әрекетіне қарсы бағытталған мұндай отты да уытты сөздер әриен ел бағасындай естіліп жатты.

Міне, осындай алып тұлға, мұзбалақ ақын, біртүр ерді Нәбиден Әбуталиев өзінің романына арқау еткен. Махамбеттің қилы тағдырына арналған екі бөлімнен тұратын романды жазушы «Наркескен» деп атаған. «Наркескен» ұғымына ең алдымен Махамбет тұлғасының барлық болмысы сиып тұрғандай. Қаламгер осы метафора арқылы алдаспан ақынының алабөтен тағдырын астарлап жеткізген.

Кезінде халықтың ықылысана бөленіп, оқырман қауым жылы қабылдаған «Қайран Нарын» мен «Өттің дүние» атты екі шығармасының басын біріктіріп, тың тарулармен толықтыра түсіп, дамытып, ширатып, соны ізденістің арқасына кең тынысты, қомақты дүние, жаңа романды жарыққа шығарды. Төртжүз беттік көлемді «Наркескен» романы Махамбеттің талайлы тағдыры мен күреспен өткен қайшылықты өмірін жан-жақты суреттейді.

Махамбет пен Исатай арасындағы адал достық, халық пен Махамбет арасындағы терең байланыстар арнасы романда көркем бейнеленеді. Жалпы, романды оқи отыра XIX ғасырдың орта тұсындағы, Бөкей жеріндегі қазақ халқының тұрмыс-тіршілігімен жеткізуде романның кей тұстағы елдің қайнаған тіршілігін жеткізуде романның кей тұстарында, қаламгер суреттемелерінде артық-кем кеткен беттер кездеседі, бірақ бұл көркем шығарманың тұтас желісіне көркемдік жағынан үлкен нұқсан келтірмеген.

«Роман неліктен «Наркескен» деп аталды?» – деген сұраққа жауап беретін болсақ, оны біз романның өзінен табамыз. «- Қолында Наркескен, тақымында ақауыз тұрғанда Махамбетті көктен құдай,ғ жерден құмай ала алмайды. Наркескен Ағатайдан қалған қылыш, жүзі жыланның өтіне суарылған. Шауып жібергенде көлденең жатқан атан түйені екі бөліп кетеді. Сайыста Махамбетке тірі жан шақ келмейді», -деп қаламгер ақын тұлғасын суреттеп өтеді. («Наркескен», 79-бет). Роман «Наркескен» қылыстың атына байланысты сабақтас қойылғанын аңғарамыз. Махамбеттің қолындағы қылыш жай қылыш емес, батыр Ағатайдың, Беріштің ұранына айналған Ағатайдың қылышы болатын. Сол намысты қолдан бергізбеген, қазақ сарбазының айбыны болған қылыштың арқасында қазақ атамыз жерін жаудан қорғап, киелі атамекенін өз ұрпағына аманаттаумен келеді деген идея алдыңғы қатарға шығады. Сол тұста елдің тағдыры шын мәнінде ақ найзаның ұшы мен қайқы қылыштың алмас жүзінде еді. Жазушы осыны оқырманына астарлап жеткізгісі келгендей.

Романда Махамбеттің ақындық қыры да барынша ашыла түскен. Әсіресе табан астында, суырып салатын өжет ақынның образын жасауда жазушы барынша ізденгені байқалады. Соның дәлелі Баймағамбет сұлтанмен кездескендегі: «Баймағамбеттің пысы баса алмады. Осынын сезіп, енді хандық үшін қырқысқан, мәртебе қуған сұғанақ көз сұлтанның берекесі қашайын деді. Махамбет тебіренгенде бойындағы жанар тау қуатын сыртқа шығарды. Оның кеудесі тасыған дариядай еді, толқын-толқын сел тасып, лықылдап төгілейін деп тұрған. Бойына біткен қоңыр даусы күңіреніп барып шыққанда батырлық пен ақындықтың қос тізгінін бірдей ұстаған ол екіленіп кетті. Көк пен жерді дір еткізіп, қара бұлтты қақыратқан найзағайдай алапат-алмас сөз құйылды кеудеден.

Мен, мен едім, мен едім!

Мен Нарында жүргенде,

Еңіреп жүрген ер едім.

Исатайдың барында,

Екі тарлан бөрі едім...

Ақынның айтқан сөзі емес, алдындағы ата жауына атқан сұр мергеннің оғы еді. Халық лағнаты шынында да кеудеден оқ боп атылды. Ол тиген жерін қиып түсер қылыштай, шауып түсер шар болаттай еді...», – деген сөздермен Махамбеттің ішкі сезімімен ұласып жатқан ақындық қуатын көркем тілмен жеткізеді. Махамбеттің ойы емес, халықтың лағнеті еді деп, ақынның қаншалықты халыққа жақын екенін көрсетуге ұмтылады («Наркескен», 97-бет).

Романда жазушы Махамбеттің жан досы Исатайдың образын бейнелеуде, оның бірбеткей мінезін суреттеуде сюжеттік оқиғаларды оқырманның жүрегіне әсер ететіндей етіп шебер баяндайды. Әсіресе, Жәңгір ханның Жасқұстағы ордасын қоршауға алып, қатынын күң, батырын құл етіп шабайық дегенде Исатайдың келіспеуі де көп тарихи шындықтың бетін ашуға мүмкіндік береді. Себебі, бір аңғарғанда ханның жіберген елшілерінің жымысқы сөзіне Исатай алданып қалды деген қорытынды жасауға болады. Үстіртін қараған адамға солай көрінуі мүмкін. Бірақ мәселеленің төркінін қаламгер тарихи деректерді ой елегінен өткізе отырып, өзінше пайымдауға тырысқан.

Бір жағынан, осы оқиғалар арқылы біз Исатайдың салқанқанды, бірбеткей, сабырлы екенін көреміз, ал екінші жағынан оның арманы ханды халыққа қоссам, халық пен хан арасындағы бірлікке қол жеткізсем деген ұлы мақсатты аңғарамыз. Міне Исатай бойындағы кісілік, адамгершілік, ерлік, өзіне деген сенімі осы арнада сәтті көрінеді. Алайда Исатайдың бұл ойына көптеген қол астындағы батырлар қарсы шығады. Бұл «жауыз» Жәңгірдің жалған ойы ғана, уақыт созу үшін жасаған арам қадамы екенін ескертіп бағады. Исатайдың бірбеткейлігін көріп, батырлардың көбі теріс айналады. Сонда Махамбеттің жан досына деген адалдығын, Исатайды тастамай жанында қалып, қатерге басын тігіп, тағдырын көтеріліс жолына арнаған ержүрек, мәрттігін аңғарамыз. Жазушы Нәбиден Әбуталиев Махамбет пен Исатай арасындағы достықты осылай шынайы, күрделі, тартысты әрекеттер үстінде суреттей білген.

Жазушы Нәбиден Әбуталиевтің саналы ғұмырын ел жүрегіндегі ардақты тұлға, қайталанбас өнерпаз Сегіз Серіні зерттеуге арнағанын дабілеміз. Күні кеше мерзімді баспасөз беттерінде Сегіз Серінің ғұмырына, тағдырына байланысты, және оның есімі тарихта болды ма, болмады ма деген дау да етек алған еді. Оны Сегіз Серінің мұрасын зерттеп, кітап арнап, тарихта болғанын дәлелдеуді мақсат еткен жазушы Нәбиден Әбуталиевтің – ой толғамдары, дәлелдері оқырман көңілінен шықты. Қаламгер бір жазбаларында Сегіз Серіні зерттеу Исатай-Махамбет көтерілісін жазудан бастау алғанын айтқан еді. Міне, осы «Наркескен» романында Исатай-Махамбет пен Сегіз Серінің арасындағы байланыс та суреттеледі. Сегіз Серіні қаламгер өз романында ешкімнен именбейтін, өзінің жасағы бар, бірбеткей, батыр тұлғалы кейіпкер ретінде бейнелеп отырады.

Роман екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде батырдың сын сағаттағы сәтін, яғни қилы тағдырын көреміз. Исатайдан да, сүйген жары Айғаншадан да айырылған жарлы тұлғамен жүздесеміз. Жүрегі дертті Махамбет. Махамбеттің іштегі күйзелістерін бірінші тарауда жазушы былай суреттейді: «Күн еңкейген кез. Ұлы бесін ауып барады. Тұндырап Қараой жатыр. Әлгілерден бөлек, кескін келбеті де өзгеше тобылғы меңді торы ат мінген біреу Қайыршақты-Қараоба жаққа жалғы кетіп барады. Бұл – Махамбет еді. Көп ойдан ба, басы мең-зең, бір сәт миы шыңылдағандай болды. Алда тандыры тартылған жүдеу тұз. Қарадан қарап келе жатып көңілі құлазығандай... басында қалың ойдан оның бойы ауырлады, тіпті үстімен жүріп келе жатқан жер екеш мынау қара жердің өзі де сол ауырлықты көтере алмай бір түрлі майысып бара жатқан сияқты болып көрінді...» («Наркескен», 209-210 беттер). Жазушы осы арада батыр мен табиғат арасындағы сабақтастықты, ұқсастықты шебер суреттеп өтеді.

Тұнжыраған Қараойдың суреті. Күн батып бара жатқан тұс. Осының барлығы Махамбеттің көңіл күйіне әсер етеді. Еңсесін басады, із қалдырады. Қайталай айтсақ, осынау еңкейген, қызара

батып, ауып бара жатқан күн мен Махамбеттің жан досынан, жарынан айырылып, трагедиялық күй кешуі, Қараой мен Махамбеттің көңіл күйінің іштей үндесуі, әрине жазушы қолданған сәтті, ұтымды психологиялық параллель ретінде қабылдауға болады.

Романның екінші тарауында Жәңгірдің өлуі, оның жары Фатима мен Махамбет арасындағы байланыс, батырдың Баймағамбет ауылын шабуы да көркем тілмен баяндалғандықтан тартымды да қызықты оқылады. Батыр бел баласы Нұрсұлтанды орыс білімімен сусындату үшін талпынғаны суреттеледі.

Жалпы, осы екінші тараудан сол кездегі саясаттың салқынын да аңғарасың. Орынбор губернаторы Перовскийдің елді қанағаны, оның орнын алмастырған Обручевті жаны жайсаң етіп суреттеуі соның айғағы болса керек. Керісінше Жәңгірді зұлым ретінде суреттеуі сол кездегі үстемдік құрған саясаттан туындап жатты. Байлар жауыз, билер залым. Ал кедейлер болса қаналушы тап деп қарастыру да сол кездегі саясат еді. Бүгінгі егемендік сана мен тәуелсіздік тұғырынан қарасақ Жәңгірдің де еліне, қазаққа жаны ашығандығы, мектеп салдырғандығы тарихи шындық. Әрине, роман тәуелсіздік тұсында жарыққа шықса, ақиқат өзге қырынан айтылар еді.

Десек те, сол Кеңес үкіметі тұсында, ержүрек батырдың тұлғасын бейнелеп, тағдырын жан-жақты суреттеп, осындай күрделі роман жазуы камгерлердің батыл, әрі табысты қадамы болды десек қателеспейміз.

Жалпы, жазушы романда Махамбеттің ақындық дарыны, батырлық тұлғасымен қатар, күйшілік қырын да нәзік бейнелеп, ұтымды жеткізе білген. Елдің мұңын мұндап, жоғын жоқтаған күрескер ақын, біртуар батырдың образы біршама терең, жан-жақты ашылған. Роман тарихи фактілерге табан тіреген. Романды оқу барысында жазушы ел аузындағы аңыз-әңгімелер мен әпсаналарды ұтымды пайдалана білгендігіне көз жеткіземіз. Кіші жүздің рулық жүйесі де тарихи факті ретінде бой көтереді. Нарынның табиғатын, образдардың ішкі психологиялық күйі мен жан тебіреністерін жазушы барынша жанды етіп суреттеуге тырысқан. Романның тілі шұрайлы, көркемдік қуатының тынысы кең. Роман ішінде сөз болатын оқиғалар желісінің ширақтығы, кейіпкерлерінің сыр-сипаты, шығарманың көркем де бейнелі тілі оқырманды бей-жай қалдырмайды.

Белгілі қаламгер Дүкембай Досжанның «Алыптың азабы» атты жинағы осы аттас романынан, әңгімелері мен хикаяттарынан тұратын туынды. Бұл кітап 1977 жылы «Рауан» баспасынан жарық көрді. Осынау жинақтағы «Алыптың азабы» атты романы ғұлама ғалым, заңғар жазушы Мұхтар Әуезовтің осы кезге дейін қалтарыста келген, қиын тағдырынан мәлімет береді. Қаламгер Мұханның құпияда сақталған өмірдеректерін ұтқыр, қайта сөйлете отырып, ұлы суреткерлің тағдыр белестерінің тартысты, трагедиялық тұстарына тиянақты тоқталады. Көзден таса, көңілден ұмыт бола бастаған тарихи деректерге табан тірейтін жазушы, Мұхтар Әуезов тағдырының тосын бұрылыстарын, бастан кешкен азабы мен қианатын бүкпесіз баяндайды.

Осы романға дейін де Дүкембай Досжан Мұхтар Әуезовке баланысты «Жаңғақ» атты әңгіме, «Мұхтар асуы» атты хикаят, «Мұхтар жолы» атты роман-толғау жазған болатын. Жазушының бұл шығармасы ол туындыларының мазмұнын қайталамайды. Негізінен бұл мұрағат деректеріне негізделген туынды болғандықтан қаламгер өз ой-толғамдарын кеңірек баяндауға мол мүмкіндіктер ашады. Жазушы Мұхтар Әуезов шығармашылығына табан тіреген. Оның рухани мұрасын ұзақ жылдар бойында зерттегендігі романның тақырыптық-идеялық маңызын артыра түскен. Яғни, автордың өз ізденістерін әңгіме хикаяттарына арқау етіп жаза бергендігі жемісті арналарға бастаған. Аталған романның көптеген сюжеттік желілері жазушы-автордың осынау алдында жарық көрген дүниелерінен бастау алып жататындығын да оқырман аңғарады.

Жазушы 1989 жылы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің мұраға қорына кіруге рұқсат алып, сонда сарылып отырып екі жылға жуық уақыт жұмыс істейді. 1929-1932, 1937-1938 жылдардағы зұлматқа ұшырған қазақ зиялыларының тағдырына қатысты тіркеу істерімен танысып, көптеген материалдар жинақтайды. Сол деректер кейінірек жинақтала келе қаламгердің өз романында көрсеткісі келген басты идеялық, тақырыптық мақсаттарына жетелеп алып келген. Шығармада авторлық толғаныс, қиял, сезім, ой ағысына тізгін беруден гөрі, тарихи және құжаттық деректерге көбірек мән берілген. Сондықтан қаламгер бұл шығармада негізінен өзі таба алған, өз көз жеткізе алған тарихи деректердің ізімен жүріп отырғандықтан бас кейіпкердің өмір белестерін алдыңғы қатарға шығаруға мол мүмкіндіктер табады.

Мұханның Ташкентте ұсталып, Алматыға алданып келген шақтары нақты мәліметтер, архивтік құжаттар тілінде дәлелді суреттеледі. романның ең құнды тұстары-кейбір құнды мәліметтер мұрағаттар алғаш рет алынып, бейнелі тілде оқырманға жол тартқан. Мысалы 2370 нөмірлі іс қағаздарында Әуезовты айыптау құжаттарына сабақтас, соның зардатына байланысты роман беттерінен орын алған авторлық бандәулар, бейнелі суреттеулер көркем тілде оқырман жүрегіне

терең әсер етеді. Және тұтқындағы Мұхтар Әуезовтың сол кездегі ВКБ(б) Крайкоміне, Голошикиннің атына жазған арызы сол күйінде, өзгертілмей берілген. Яғни, романды оқи отырып жазушы өміріне тікелей қатысты көптеген тың мәліметтерден сыр тартамыз. Осынау бір қарағанда жалаңаштау, құрғақтау көрінетін құжаттардың астарында жатқан ұлы жазушының тағдыры қайтара бір ой елегіне өтеді, таразы басына түседі. Мысалы, кеңестік тоталитарлық жүйе Әуезовты алғаш рет қамап, 1930 жылға дейінгі қолжазбаларының барлығы тәркіленіп, із-түзсіз жоғалады. Оның барлығын қаламгердің қайтарып алуына мүмкіндік болмайды. Осы қымбат та қазыналы дүнелердің, көркем мұраның біржолата жоғалып кеткендігін жазушы жүрегі езіле отырып баяндайды. Соның ішінде Мұхтар Әуезовтің «Сұңғақ сұр» атты хиаяты да кеткендігін жазушы ашып айтады.

Д.Досжанов бұл деректі романда № 2370 тергеу ісі деп аталатын төрт томдық мұрғатты асықпай баяндап, ешбір жолын тастап кетпей, аса бір мұқияттылықпен саралай отырып, жинақтап айтуға тырысқан. Мұндағы қаламгер мақсаты тарихты бүкпесіз сөйлету. Жазушы деректі сөйлете отырып, өз ұстанымын, қаламгерлік тұрғыдан көздеп отырған негізгі көркемдік нысананы да жасырмайды. Ең бастысы Мұхтар Әуезовтің 1932 жылғы ашық хатындағы көрсеткен, өз басын арашалап алып қалған үш мәселені де аттап өтпей, солардың мәніне тереңдеп, мазмұнын әр қырынан ашуға тырысады. Шығармада Мұхтар Әуезовтің көзін көрген, қанаттас, тағдырлас бірге жүрген аға-інілерінің, шәкірттерінің де естеліктері қоса берілген. Солардың ішіндегі, әсіресе жанашыр, ізгі ниеттегі, парасаты мен терең танымын қатар таныта алған шәкірттерінің бірі Ө.А. Жолдасбековтің өз тағлымымен назар аудартады. 1930 жылдың зұлматы, 1937 жылдың қырғыны, одан кейінгі 1947-1953 жылдардағы Мұханның басынан өткен азапты күндер мен түндердің ауыр зардаптары да жазушы назарынан тыс қалмаған.

1951 жылы 13 маусым күні Ғылым Академиясында Абай мұраларын жинау, жазу, игеру шаруасымен айналысып жүрген М.Әуезов пен Қ.Мұхамедхановты қаралау жиналысы туралы баяндаулар романның құндылығын арттыра түседі. Және де М.Әуезов тағдыры бір тұстарда орыс жазушысы Н.Гогольдің өмірімен сабақтас суретелген.

Романның келесі тарауларында жазушы Мұханның «Кенесары-Наурызбайдың» көтерілісі жайлы еңбектеріне байланысты өз толғамдарына кезек береді. «Хан кене» драмасы жазылып, жарыққа шыққан күннен бастап, суреткер тағдырына кесепат болып оралған осынау оқиғалар арқылы жиналыста басына таяқ болып тигендігі өте жинақты, тартысты сюжеттік арналарда сөз болады. Бір таңқаларлығы, КГБ қызметкерлерінен жанашыр табылып, Мұхаңа төніп келе жатқан қауіптің ерте ескертілгендігі де роман ішінде дәлелді суреттеледі. Алмағайып замандағы қаламгер басындағы қоюлана түскен қауіп-қатер, өтірік, жала, көпе-көрнеу жасалып жатқан қиянай, осының барлығы тарихи шындық арқылы жанаша көтеріледі. Сөйтіп Мәскеуге бір түнде ұшып барғандығы, онда Бүкілодақтық кеңес жазушылар Одағындағы атақты, салиқалы тұлғалардың бірі, үлкен ғалым, әдебиеттанушы Зоя Сергеевна Кедринаның кеңесімен арыз беріп ақталғандығы, тағы да басқа осы тұста жазушы басынан өткен шырғаландар З.Кедринаның естелігі арқылы берілетіндігі көңілге қонады.

Қаза поэзиясының алыптары Шортанбай мен Шәңгерейдің шығармашылығы, оған Мұханның зерттеушілік үлесі, сіңірген еңбегі кейіпкердің түсіндегі сөз болатын оқиғалармен сабақтас, астарлас көрінетін диалогы арқылы суреттеледі. Жазушы көбінесе Мұханның шығармашылық жолдағы қайтпас қажыр қайратын, мұқалмас ерік-жігерін, керек жерде жарқырап көрінетін батырлығы мен жүрек жұтқандығын, осынау кедергілерге төтеп бере білген суреткер төзімін бейнелеп отырып, өз тамсанысын да жасыра алмаған. Мұхтар Әуезовтің ұзақ та ұлаңғайыр шығармашылық тар жол тайғақ кешуін боямасыз, қоспасыз, ең бір өзектілігін талғай отырып, арналып беруге тырысқан.

«Өскен өркен» романына қажетті материал жинауға, оңтүстік өлкеге іс-сапармен барған кезеңін де суреттеп, ондағы ұлы жазушының елге деген сүйіспеншілігін, сол кездегі басшылықпен қарапайым ел адамдарымен, өнер иелерімен қоян-қолтық араласып, сол елмен қарым-қатынасындағы үлгілі өнегесін де түрлі ситуациямен астастыра суреттейді. Кейіпкердің аузымен білім мен ғылым ордасындағы ғалымның ұстаздық өнегесі, университеттегі екі шәкіртке ғылыми атақ қорғауға әкелік қамқорлық жасап, қол ұшын бергенін, жазушылық еңбегін жалғастыру үшін ректордан рұқсат алып, елге қайтқанын айтса, белгілі ғалым Бейсенбай Кенжебаев естелігімен жұмыстан босап қалған профессорды, шынайы ғалымды кафедра меңгерушілігіне қайта тағайындатқан іс-әрекеттеріне кеңінен тоқталады.

Шығарма желісінде ұлы жазушының Оңтүстік топырағын үш рет басып, үш рет сапары түскенін, сондағы ел-азаматтарының ұлы қаламгерлерді, ғұлама ғалымды қалай қарсы алғаны туралы ең бастысы осынау суреттемелердің барлығында да ұлы кеменгердің тұлғасы бірінші қатарға шығады. Әуезовтың мінезі, кісілігі арқылы сол кездегі ауыл адамдарының тыныс-тіршілігі, олардың

элеуметтік жағдайы, рухани сұраныстары Мұханның көзімен бағаланып, Мұханның терең де, ойлы монологі арқылы беріліп отырады.

Дүкенбай Досжанның тағы бір өзіндік көркемдік тәсілі кейіпкерін түрлі ситуацияда тұлғалап, оның мінез-құлқын, ішкі жан әлемін, керек болса қимыл қозғалысына дейін көркемдік деталь арқылы, яғни тосын іс-әрекеттері арқылы бейнелеп жеткізеді. Мәселен, кейіпкердің тұлғасын іштей екіге бөліп, кіші, жас Мұхтар мен өскен, есейген Мұхтарды ішкі диалогы арқылы, өзара тілдесу формасында, сыр-сұхбат үдгісінде ұсынады. Қаламгер бірінші кейіпкердің сыры, екінші кейіпкердің сыры деп атап, екі бөлімге бөліп, осы арқылы мұражай қызметкерінің, бірде дәрігердің өмірінен оқырманын мол хабардар етеді.

Қорыта айтқанда, оқиғаларды төгілте, қамтып айтуға аса шебер, қарымды жазушымыз Дүкенбай Досжанның осынау романда ұлтымыздың біртуар перзенті, аса дарынды суреткер Мұхтар Әуезовтің өмірін тереңнен толғап, тебірене суреттей білгендігі бұл туындыны оның соңғы жылдары дүниеге әкелген құнды шығармаларының қатарына қосты.

РЕЗЮМЕ

Статья декана факультета филологии, литературоведения и мировых языков Казахского национального университета имени Аль-Фараби, доктора филологических наук, профессора К. Абдезулы посвящена творчеству казахских писателей периода Независимости. Автор раскрывает тенденции развития жанра романа в конце XX столетия. Большое внимание уделяется теме искусства, являющейся актуальной в современной культуре Казахстана. На материале романов И. Жаканова, Р. Тохтарова, Д. Досжана автор раскрывает значение наследия прошлого в гуманитарном образовании.

Г.Қ. Қазыбек

(Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті деканының орынбасары, филология ғылымдарының кандидаты)

ФИЛОЛОГИЯ, ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ

Негізін ұлтымыздың ұлы тұлғалары М.Әуезов, Қ.Жұмалиев, Ә.Марғұлан, М.Ғабдуллин, Б.Кенжебаев, М.Балақаев, К.Аханов, З.Қабдолов қалаған әйгілі факультеттің тарихы, дәстүрі ұлан-ғайыр. Факультетте қазақ әдебиетінен отыз жылға жуық әлем әдебиетінің саңлағы, ұлы суреткер, академик Мұхтар Әуезов сабақ берді. Бүгін де Қазақстанға аты әйгілі көрнекті ғалымдар, атакты профессорлар сабақ береді. Факультеттің болашағы бұдан да жарқын.

1937 жылы қыркүйек айында гуманитарлық факультеті, бір жылдан кейін құрамында үш кафедрасы (қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен әдебиеті, ағылшын тілі) бар 120 адамнан тұратын контингентпен филология факультеті құрылды. 1938 жылдан бастап факультетте қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы ашылды. Факультет құрылғаннан бері 5274 бітіруші өз оқуларын аяқтады. Оның ішінде ҚР белгілі тұлғалар, ақын-жазушылар, қоғам қайраткерлері көптеп саналады. Олардың ішінде ҚР ҰҒА-ның 10 академигі, 84-ғылым докторлары мен 247-ғылым кандидаттары бар. Мысалы, З.Қабдолов, Ә.Кекілбаев, М.Мағауин, Т.Кәкішев, З.Ахметов, Н.Оразалин, С.Әшімбаев, Ә.Айтбаев, А.Қыраубаева және т.б.

Қазіргі таңда факультет құрамындағы кафедраларда 50 ғылым докторы мен профессорлар, 90 ғылым кандидаты мен доценттер қызмет атқарады. Олардың ішінде Қазақстан Республикасы Ғылым академиясының 3 толық мүшесі (академик), 2 корреспондент-мүшесі, Қазақстан Республикасы Жоғары мектеп ғылым академиясының 4 толық мүшесі (академик), 1 корреспондент-мүшесі, Ресей Жаратылыстану Академиясының 2 толық мүшесі (академик), Еуропа Жаратылыстану Академиясының 1 толық мүшесі (академик), Халықаралық ақпараттандыру академиясының 3 толық мүшесі (академик), 4 ҚР ғылымға еңбегі сіңген қызметкері, Жазушылар одағының 15 мүшесі бар.

Факультет миссиясы университет миссиясымен реттеледі. Оның міндеті еліміздің қоғамдық өмірі мен ғылымының, экономикасының маңызды бағыттарын үздіксіз дамыту мәселелерін шешуге негізделген заманауи элиталық жоғары білімі бар бәсекеге қабілетті мамандардың жиынтығын жасақтау.

Факультет білімі – стратегиялық жоспарлау міндеттерін жүзеге асыру нәтижесінде филология факультеті әлемдік деңгейдегі жоғары оқу орны болып есептеледі. Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін дамытудағы көшбасшысы әрі әдістемеік орталық болып табылатын, өз қызметін барлық

бағыттардағы корпоративтік менеджменттерінің тиімді жүйелеріне ие, ең бір алдыңғы қатарлы әдістер мен технологияларды ұтымды пайдаланатын әрі импорттаушы университеттің маңызды бір бөлігін құрайды. Факультет жоғары фундаментальді білімі бар қазақ, орыс, шетел филологиясы мен аударма ісінің бәсекеге қабілетті әлемдік деңгейдегі мамандарды дайындап, ғылыми зерттеу жұмыстары мен оқулықтар жазуда жоғары деңгейде дамытып, оларды нәтижелерге, қоғам мен экономикаға тиімді түрде жүзеге асырып келеді.

Факультеттегі оқуды 8 кафедра іске асырады. Олар мамандарды заман талабы мен кредиттік технологияны ескере отырып дайындайды. Қазіргі кезде олардың басым міндеттері халықаралық стандарттарға жауап беретін тиімді оқыту үдерісін қамтамасыз ету болып табылады. Осы мақсатта факультетте жаңа оқу технологиялары мен оқыту әдістері, қазіргі заманғы ғылымның жетістіктері қарқынды түрде енгізіледі. Мамандарды даярлау бакалавриатта, магистратурада, докторантурада жүзеге асырылады.

Қазіргі уақытта филология факультетінде шетелдік университеттермен бірге PhD докторанттарын даярлау жүргізілуде. Еуропа жоғары оқу орындарының тәжірибелеріне сүйене отырып, факультеттің жетекші кафедралары барлық негізгі салалар бойынша халықаралық деңгейдегі мамандар даярлау бағдарламаларын жасады, онда қазіргі заманғы әлемдік ғылымның жетістіктері, оның басым бағыттары ескерілген. Қазіргі кезде факультетте қажетті ғылыми әлуат, материалдық-техникалық база бар, ол біріншіден, бакалавриат-магистратура-докторантура жүйесі бойынша оқытудың үздіксіздігі мен сабақтастығын; екіншіден, докторанттардың факультетте жүргізіліп жатқан ғылыми зерттеулерге, жобалар мен әзірлемелерге белсенді түрде қатысуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. PhD бағдарламасында мамандарды теориялық және практикалық жүзінде дайындаудың барлық жақтары қарастырылған. Докторанттардың ғылыми зерттеу жұмыстарын жоспарлау мен ұйымдастыру шараларын факультеттің және шетел мамандарының жетекші ғалымдарының жетекшілігімен іске асыру мақсатын негізгі орынға қойды. Бағдарламада PhD жоспары бойынша оқып жатқан мамандарды шетелдерден стажировка өтуді, сондай-ақ ғылыми зерттеу еңбектер отандық және шетел басылымдарынан апробациядан өту шараларыда қарастырылған.

Бүгінгі таңда филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің күндізгі оқу бөлімінде 1500-ден астам студенттер оқиды. Факультетте негізгі мамандықтар бойынша оқу қазақ және орыс тілдерінде жүргізіледі әрі бір шет тілін (ағылшын, неміс, француз) біліп шығуына мүмкіндік бар.

Факультетте студенттердің білім алуына толық жағдай жасалған. Кітапхана оқу пәндері бойынша оқулықтар, оқу құралдары, ғылыми еңбектер, әдістемелік кеңестер, нұсқаулармен жеткілікті дәрежеде қамтамасыз етілген.

Университет пен факультеттің рухани өміріне өлшеусіз үлес қосып келе жатқан М.Әуезов атындағы бірлестік, талантты студенттердің шығармаларын баспасөз, радио, теледидар арқылы жариялауға жағдай жасайды. «Түркі жазуының мейрамы», «Славян жазуының мейрамы» секілді студенттердің мәдени-ағарту үйірмелері жұмыс істейді.

Студенттердің өмірін қызықты өткізуіне факультетімізде мүмкіндік өте мол! Факультетімізде университеттік сайыстарда әлденеше рет бірінші орын алған КТК командасы бар. Сонымен қатар ұлттық және қазіргі заманғы би үлгілері мен әуендерін, халық әнін үйрететін үйірме, әдеби-көркем студия, поэзия жанкүйерлері клубтары, "Қаламгер", "Көкжиек" атты әдеби-ғылыми клубтар мен үйірмелер жұмыс істейді.

Факультет әлемнің көптеген елдерінің жоғары оқу орындарымен, ғылыми орталықтарымен қарым-қатынас орнатқан. Қырғызстан, Өзбекстан, Қарақалпақстан, Тәжікстан, Ресей, АҚШ, Германия, Франция, Бельгия, Чехия, Польша, Түркия, Қытай, Корея, т.б. Факультет аталмыш елдердің жоғары оқу орындарымен, ғылыми-зерттеу орталықтарымен мына бағытта жұмыс жүргізеді:

- а) жоғары білімді мамандар даярлау;
- ә) ғалым-педагогтар даярлау;
- б) біліктілік жетілдіру;
- в) ғылыми-зерттеу жүргізу;
- г) ғылыми-зерттеу нәтижелерін жариялау;
- д) ғылыми конференциялар өткізу, т.б.

Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің оқытушылары Корея, Қытай, Түркия, АҚШ жоғары оқу орындарында келісім-шарт негізінде қысқа мерзімдік қызмет атқарады.

Факультет ғалымдары түрлі халықаралық қорлар мен гранттық жобалар конкурсына қатысады. Әсіресе "Сорос-Қазақстан" қорымен тығыз шығармашылық байланыс орнатылған.

Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің студенттері алдында шетелде білім алудың шынайы мүмкіндіктері ашылып отыр. Оған студенттердің тек қана Болашақ, ACTR/ACCELS, Masky, Soros-Foundation халықаралық бағдарламаларына ат салысуы ғана емес, сонымен қатар Ресей, АҚШ, Германия, Канада, Түркия университеттерімен орнатылған ғылыми және халықаралық оқыту жүйесіндегі байланыстарымыз игі әсерін тигізуде.

Оқу мен ғылымды ұштастыру факультетіміздің негізгі оқыту принципі болып саналады.

РЕЗЮМЕ

В статье заместителя декана факультета филологии, литературоведения и мировых языков, профессора Казахского национального университета имени Аль-Фараби, кандидата филологических наук Казыбек Г.К. рассказывается об истории развития и современном состоянии факультета филологии, литературоведения и мировых языков. Большое внимание автор уделяет вопросу организации образовательного процесса. В статье раскрываются международные связи факультета. Автор подчеркивает единство науки и образования, важность внедрения инновационных технологий в процесс обучения филологическим дисциплинам.

ПО ПРИГЛАШЕНИЮ АЛЬ-ФАРАБИ

(Интервью в мае 2012 года)

С ведущим научным сотрудником Института русской литературы (Пушкинский Дом) РАН, профессором Санкт-Петербургского государственного университета, доктором филологических наук, членом Международного Общества Ф.М. Достоевского, писателем С.А. Кибальником ведет беседу профессор кафедры истории казахской литературы и теории факультета филологии, литературоведения и мировых языков Казахского национального университета имени Аль-Фараби, доктор филологических наук А.Б. Темирболат

Темирболат А.Б.: Сергей Акимович, Вы уже во второй раз приезжаете в Казахский национальный университет имени Аль-Фараби по приглашению кафедры истории казахской литературы и теории в рамках программы «Приглашение зарубежных специалистов». Каковы Ваши впечатления?

Кибальник С.А.: Разве можно отказаться от приглашения Университета, который носит имя такого замечательного ученого? Такое чувство как будто бы от самого Аль-Фараби его получаешь! Я даже шуточные стихи написал по этому поводу. Начинаются так:

*Я приглашение получил от Аль-Фараби,
Иду заказывать билеты я в Отрар...*

Я, конечно, знаю, что Алматы построен совсем не на месте древнего Отрара, но в моем сознании они как-то связаны между собой.

Темирболат А.Б.: Вы преподаете теоретические курсы по приоритетным направлениям современного литературоведения. Каковы Ваши впечатления от работы?

Кибальник С.А.: Как Вы хорошо знаете, Алуа Берикбаевна, в прошлый раз я читал общий курс по теории литературы, а на этот раз – спецкурс по поэтике интертекстуальности, или, иначе говоря, по интертекстологии. В целом у меня очень хорошие впечатления от общения со студентами, магистрантами и докторантами факультета филологии, литературоведения и мировых языков. Они проявили большую заинтересованность в моих лекциях. Посещают их и некоторые преподаватели факультета, в первую очередь с кафедры истории казахской литературы и теории, а также с кафедры русской филологии, русской и мировой литературы и некоторых других.

Темирболат А.Б.: Удовлетворяют ли Вас условия Вашей работы и то, как организован Ваш курс на факультете?

Кибальник С.А.: Факультет филологии, литературоведения и мировых языков, кафедра истории казахской литературы и теории приложили большие усилия, чтобы создать все необходимые условия для моей успешной работы, и я, пользуясь случаем, хотел бы выразить благодарность – в первую очередь декану факультета филологии, литературоведения и мировых языков, профессору Кансеиту Абдезулы, заведующему кафедрой Омирхану Абдиманулы и, конечно же, Вам, Алуа Берикбаевна, как заместителю заведующего кафедрой по научно-инновационной деятельности и международным связям, который непосредственно занимается привлечением на факультет зарубежных специалистов. Если бы не Ваши старания, вряд ли бы я чувствовал себя здесь почти как дома, а это именно так. Хотел бы поблагодарить также сотрудников Департамента международных связей КазНУ, которые делают все, чтобы обеспечить оформление необходимых документов и

оказывают мне всяческую помощь и содействие. Большое всем спасибо! Не могу сказать, что у меня совсем нет никаких пожеланий на будущее, но об этом имеет смысл говорить, если меня снова пригласят.

Темирболат А.Б.: Как Вас приняли на кафедре истории казахской литературы и теории?

Кибальник С.А.: Очень тепло. Я чувствую себя, хотя и кратковременным, но полноправным членом этого коллектива. Многие преподаватели оказали мне конкретную помощь в тех или иных вопросах. Хотел бы, пользуясь случаем, особо поблагодарить, помимо тех коллег, которых я уже назвал, также Алму Бектасовну Абдулину, Жолдасбека Ормахановича Мамбетова, Нурлана Берикбаевича Сагындыкова, Самала Дарибаева. Впрочем, у меня есть устойчивое ощущение, что ни один из преподавателей кафедры не отказал бы мне в содействии, если бы я обратился к нему.

Темирболат А.Б.: Участвовали ли Вы в каких-то мероприятиях кафедры, факультета, университета?

Кибальник С.А.: Да, конечно. Например, еще в мой первый приезд я выступил с докладом о современных проблемах теории литературы на международной научно-теоретической конференции кафедры «IV Кабдоловские чтения», на научном семинаре кафедры «Тенденции развития литературоведения: проблемы и перспективы». В начале апреля участвовал в праздновании кафедрой Наурыза в университетском общежитии, а совсем недавно присутствовал на презентации очередных номеров журнала «Аманат» и встретился с его главным редактором, известным казахским писателем Р.Ш. Сейсенбаевым, который еще в прошлый мой приезд предложил мне сотрудничество.

Темирболат А.Б.: Как Вам понравилось празднование Наурыза?

Кибальник С.А.: Очень понравилось. Было очень вкусное угощение: плов, казы, карта, бауырсаки, шубат, курт, жент, замечательная концертная программа. Многие студенты хорошо поют или играют на традиционных музыкальных инструментах. Были даже танцы – как мне объяснили, традиционный казахский танец: «Кара жорға». Заведующий кафедрой О. Абдиманулы торжественно вручил мне подарок кафедры – чапан, который я тут же надел и не снимал до самого окончания праздника. Мне было очень приятно. Вообще было интересно и весело. Впервые в жизни я присутствовал на праздновании Наурыза и с интересом узнал много нового об этом замечательном празднике казахского народа.

Темирболат А.Б.: И Вы даже приняли участие, насколько я помню, в перетягивании каната?

Кибальник С.А.: Да, на стороне преподавателей, разумеется. Но, кажется, я не слишком помог, потому что в финале мы бы скорее всего проиграли, если бы некоторые из студентов не прибежали нам на помощь.

Темирболат А.Б.: Мне сообщили, что студенты факультета, посещающие Ваш курс, подготовили спектакль.

Кибальник С.А.: Да, в рамках моего курса по интертекстологии я подробно анализирую пушкинскую поэму «Анджело», в том числе и в сравнении с ее первоисточником, или, как выражаются теоретики литературы, «претекстом» – пьесой У. Шекспира «Мера за меру». И вот, поскольку поэма Пушкина значительно короче по сравнению с пьесой Шекспира и в то же время, также как и она, включает в себя драматургические фрагменты, то я предложил студентам разыграть ее на сцене. Студенты первого и третьего курсов охотно откликнулись на это предложение. Поэтому мы также занимались с ними психологическим анализом характера и состояния героев в различные моменты действия, умением правильно читать этот непростой стихотворный текст и развитием декламационных навыков. Студенты выучили свои роли наизусть. Несколько раз в аудитории имени М.О. Ауэзова факультета филологии, литературоведения и мировых языков мы проводили долгие репетиции с участием всех «говорящих» и «немых» актеров. Что касается постановки, то в этом они сами проявили недюжинную творческую фантазию и изобретательность. Особенно яркие способности к режиссуре проявила первокурсница Настя Кечуткина. У нас пока нет костюмов и декораций, но и их отчасти заменили проектор с подготовленными студентами слайдами. В рамках литературного мастер-класса мы провели премьеру этого спектакля во Дворце студентов имени У.А. Жолдасбекова и пригласили на нее всех желающих!

Темирболат А.Б.: Кто же исполнял главные роли?

Кибальник С.А.: Роль Анджело исполнила первокурсница Гаухар Аубекерова, а роль Изабелы – третьекурсница Наталия Перкина. В спектакле также приняли участие первокурсницы Галина Перникуза, Тогжан Канабекова, третьекурсница Ксения Бескоровайная и другие.

Темирболат А.Б.: Значит, мужские роли у вас играли женщины?

Кибальник С.А.: Да, к сожалению, никто из студентов-мужчин с самого начала не выразил желания поучаствовать в спектакле. Поэтому сначала у нас вообще была идея своего рода

«антишекспировского» театра. Если в труппе «Глобуса» все женские роли исполняли мужчины, то у нас получалось ровно наоборот. Однако затем у нас появился хороший исполнитель роли Дука – второкурсник Багдад Есим. Так что в итоге у нас была все же смешанная труппа.

Темирболат А.Б.: Вы сами не принимали участия в спектакле?

Кибальник С.А.: Пока я в Алматы, я буду исполнять роль Автора (я тоже почти целиком выучил ее наизусть), но готовлю себе дублера – Ксению Бескоровайную, которая в премьерном спектакле исполнила за Автора «часть вторую». Я также произнес небольшое вступительное слово к спектаклю.

Темирболат А.Б.: Когда именно и где состоялась премьера этого спектакля?

Кибальник С.А.: Премьера спектакля по мотивам поэмы А.С. Пушкина «Анджело» состоялась 11 мая 2012 года в 11.00 в Духовном Центре Молодежи во Дворце студентов имени У.А. Жолдасбекова КазНУ имени Аль-Фараби.

Темирболат А.Б.: Спектакль будет сыгран только один раз?

Кибальник С.А.: Надеюсь, что нет. От представления к представлению он будет становиться только лучше. Может быть, появятся какие-то костюмы и декорации. Хотелось бы, чтобы его увидело как можно больше зрителей. Он мог бы войти в программу многих студенческих фестивалей, праздников, конференций и быть показанным еще, например, во Дворце студентов и даже, может быть, в Главном здании университета – в прекрасном зале, который там есть на 15 этаже.

Темирболат А.Б.: Будут ли еще новые премьеры?

Кибальник С.А.: Не знаю, но мне бы очень этого хотелось. Во всяком случае, если я снова приеду в КазНУ, то обязательно будут. Студенты по-настоящему начинают ощущать вкус художественного слова, приобретают бесценные навыки декламации, учатся владеть своим голосом. Этому, к сожалению, уделяется недостаточное внимание в современном образовательном процессе вообще – не только в Казахстане, но и в России, да и в других странах. А все это им очень пригодится и в учебе, когда придется выступать с докладами, защищать курсовые и дипломные, и, конечно же, в будущей работе. Я советовал студентам специальности «Иностранная филология» факультета филологии, литературоведения и мировых языков поставить, например, «Меру за меру» У. Шекспира (хотя бы фрагменты: это довольно пространный пьеса). Тогда можно было бы в один вечер давать два связанных между собой спектакля, и зрители сами увидели бы, как А.С. Пушкин переработал шекспировский текст. А участникам Литературного кружка, который ведет Жолдасбек Мамбетов, я предлагал поставить «Горе от ума» А.С. Грибоедова: вот где настоящий клад живого русского слова и одновременно поэзии.

Темирболат А.Б.: Упоминаете ли Вы на Ваших занятиях о казахской литературе?

Кибальник С.А.: Да, в программе моего курса есть некоторые сюжеты, посвященные русско-казахским литературным связям, а также компаративные экскурсии, затрагивающие казахскую литературу. Так, например, я подробно говорил в своих лекциях о дружбе Ф.М. Достоевского с Чоканом Валихановым. Вместе со студентами мы занимались историко-сравнительным анализом любовной лирики Пушкина и Абая. Разбирали и еще будем разбирать некоторые стихотворения Ауэзхана Кодара. Если успеем, поговорим о прозе Аслана Жаксылыкова.

Темирболат А.Б.: Поддерживаете ли Вы контакты с другими учреждениями культуры Алматы? Посещали ли какие-то интересные мероприятия, проходящие в городе?

Кибальник С.А.: Да, по мере возможности. Например, я был в библиотеке имени Мориса Симашко на вечере, посвященном памяти этого писателя, в рамках которого проходила презентация книги заведующей отделом мировой литературы и международных связей Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова МОН РК С.В. Ананьевой «Русская проза Казахстана». По ее приглашению был также в этом Институте, где познакомился с его новым Директором Уалиханом Калижановичем Калижановым. Как обычно, встречался с моим давним другом и литературным собратом, писателем Ауэзханом Кодаром – главным редактором журнала «Тамыр», на страницах которого я печатаюсь уже не один год.

Темирболат А.Б.: Насколько я знаю, именно на страницах «Тамыра» Вы впервые напечатали Ваш роман «Поверх Фрикантрии»?

Кибальник С.А.: Да, только после этого он был опубликован отдельным изданием в Петербурге. Причем в предисловии к журнальной публикации этого романа, скрытой сатиры на современные США, где я также преподавал в течение двух лет.

Темирболат А.Б.: Значит, с Алматы Вы связаны уже многие годы?

Кибальник С.А.: Да, и у меня к этому городу самые теплые чувства. Раньше я бывал здесь на Международной научной конференции КазНУ «Корейская диаспора в ретро-перспективе»

(я преподавал несколько лет в южнокорейских университетах и даже одновременно изучал там корейский язык на курсах при университете), на конференции Института культурного развития, который раньше возглавлял А. Кодар, на Пушкинской конференции КазНПУ имени Абая.

Темирболат А.Б.: Как Вам нравится Алматы? Где Вы уже успели побывать на этот раз?

Кибальник С.А.: Раньше я приезжал в Алматы на 5-7 дней. Теперь, благодаря приглашениям в КазНУ, мне удалось намного лучше познакомиться с городом – опять-таки во многом благодаря коллегам и магистрантам кафедры истории казахской литературы и теории, которые нередко после занятий показывали мне те или иные достопримечательности. Мне кажется, это настоящее счастье жить в таком прекрасном городе и учиться в Университете, с кампуса которого открывается великолепный вид на Алматинский пик! К сожалению, в этот мой приезд из-за погоды и довольно напряженного графика работы я почти не выезжал за пределы города. Хотя раньше бывал на Медео, Чимбулаке и даже на Капчагае. Впрочем, 1 мая я посетил очень живописное место – «Тамгалы тас», а 6 мая – Табаган.

Темирболат А.Б.: Удалось ли Вам посмотреть какие-то спектакли в алматинских театрах?

Кибальник С.А.: Да, я посмотрел спектакль «Цыганская серенада» в Казахском государственном академическом театре имени М.О. Ауэзова и был на премьере французской пьесы «Отель двух миров» в Государственном академическом русском театре драмы имени М.Ю. Лермонтова. Я страстный футбольный болельщик, планирую в июне даже поехать в Польшу и на Украину на игры ЕВРО-2012. Так что в Алматы собираюсь посетить также и Центральный стадион.

Темирболат А.Б.: Предполагаете ли Вы и в дальнейшем приезжать в КазНУ и сотрудничать с кафедрой и факультетом?

Кибальник С.А.: Я был бы рад продолжить наметившееся сотрудничество. У меня есть идея нового курса, который, как мне кажется, мог бы вызвать у студентов особый интерес. Но я надеюсь и на развитие сотрудничества в научной сфере. Уже в этом году я приму участие в межвузовском научном сборнике «Актуальные проблемы современной гуманитарной науки», выпускаемом кафедрой истории казахской литературы и теории совместно с Центром Славистики имени Ч. Милоша (Литва) и ТюмНефтеГазГУ.

Темирболат А.Б.: Насколько я знаю, у Вас есть и идея совместного проекта с нашей кафедрой?

Кибальник С.А.: Да, меня по-настоящему интересует русскоязычная казахская литература. Русское слово под пером таких замечательных казахских писателей, как Сатимжан Санбаев, Ауэзхан Кодар, Роллан Сейсенбаев, Мурат Ауэзов, Аслан Жаксылыков, обретает особый, поэтический ореол, как бы подпитываясь словами казахского языка, обозначающими те или иные уникальные явления казахской жизни. Вместе с несколькими коллегами с кафедры казахской литературы и теории литературы, в том числе и при Вашем живейшем участии, надеюсь, Алуа Берикбаевна, мы стараемся подготовить исследовательский проект, который, я надеюсь, со временем удастся осуществить.

Более того, я планирую подготовить и выпустить в Санкт-Петербурге имиджевый сборник, посвященный Казахскому национальному университету имени Аль-Фараби, оказать содействие в подготовке студентов, магистрантов, докторантов к участию в студенческих форумах, регулярно проходящих в г. Москва и г. Санкт-Петербург.

Темирболат А.Б.: Разрешите пожелать Вам, Сергей Акимович, творческих успехов и выразить надежду на то, что Ваше сотрудничество с КазНУ имени Аль-Фараби продолжится.

Кибальник С.А.: Большое спасибо. Мне бы тоже этого очень хотелось!

Н.О. Джуанышбеков

(доктор филологических наук, профессор,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)

ДО САМОЙ СУТИ

Мне часто вспоминаются строки Б. Пастернака:

Во всем мне хочется дойти

До самой сути

В работе, в поисках пути

В сердечной смуте

До сущности прошедших дней
До их причины,
До основания, до корней
До сердцевины,

Все время схватывая нить
Судеб, событий.
Жить, думать, чувствовать, любить,
Свершать открытия.

Оглядываясь на жизненный и творческий путь Турсунбека Какишева, замечаешь главную черту его характера, его любознательность, его въедливую настойчивость, с которой он добирается до самой сути работы ученого, педагога, журналиста, писателя. Были в его жизни и сердечные смуты, но это не для статьи. По словам специалистов, во всех его научных работах наблюдается важная особенность: он никогда не считается с авторским самолюбием, предпочитая истину превыше всего, добраться до сущности прошедших дней, до основания, до корней. Его оценка – правда и совесть. Он не делит писателей на малые и большие дарования и всегда объективно рассматривает их творчество. Какишев в своих произведениях дал объективную оценку трудам выдающихся творцов – сыновей казахской степи Сакена Сейфуллина, Сабита Муканова, Магжана Жумабаева. Его перу принадлежат такие произведения, как «Раны памяти», «На гребне времени», «Казахи в Монголии», «Судьба «Трудного пути», «Краткая история казахской литературы», «Садак».

Этот маститый ученый является основоположником научной критики и один из основоположников современного литературоведения в Казахстане. И сегодня этот человек, которому исполнилось 85 лет живет в ногу со временем, потому всегда современен.

Заслуженный деятель страны – обладатель ордена «Парасат», заслуженный деятель науки и образования Республики Казахстан, почетный академик Международной академии наук высшей школы и академик международной общественной академии Ч. Айтматова, лауреат премии имени С. Сейфуллина, лауреат Государственной научной стипендии за выдающийся вклад в развитие науки и техники РК, доктор филологических наук, профессор Турсунбек Какишев родился в 1927 году в селе Даниловка Макинского района Целиноградской области. Детство и юность выпали на трудные военные и послевоенные годы. В 1945 году приехал в Алма-Ату с намерением поступить в технический вуз, но поступил по счастливой случайности на факультет журналистики КазГУ им. С. Кирова и в 1950 году окончил его. Т. Какишев начал свою литературную деятельность в 1947 году.

В годы учебы заведовал отделом молодежной газеты «Лениншіл жас», затем работал старшим редактором издательства «Мектеп». В 1951 году был направлен в Высшую партийную школу при ЦК КП Казахстана на курсы переводчиков произведений марксизма-ленинизма. В 1958 году поступил в аспирантуру Института языка и литературы Академии наук КазССР.

В 1960 году под руководством член-корреспондента АН КССР Исмаилова Е.С. защитил кандидатскую диссертацию «Идейно-творческие вопросы казахской советской литературы в период ее становления (1917-1929 гг.)», в 1971 году докторскую «Пути зарождения и становления казахской литературной критики». В 1972 г. стал профессором.

С 1968 года и по настоящее время работает в КазНУ имени Аль-Фараби. В 1962 году издана монография «Плоды Октября», в 1967 — монографические этюды «Портреты эпохи» и очерк «Сакен Сейфуллин», в 1968—историко-литературный очерк «Красный сокол». В 1972 году в издательстве «Молодая гвардия» в серии «Жизнь замечательных людей» вышла книга Т. Какишева «Сакен Сейфуллин». В 1971 году издана первая часть исследования о казахской литературной критике – «Путь критики», вторая часть которого – «Проблемы жанра» вышла в свет в 1981 году. Автор путевых очерков «По Волге» (1978). Принимал участие в создании «Очерков истории казахской литературы» (1960, М., Изд-во «Наука»), третьего тома «Истории казахской литературы», «Истории советской многонациональной литературы» (1970, том I). Составитель собраний сочинений С. Сейфуллина, С. Ерубаяева, С. Шарипова, Ж. Тлепбергенова.

В 1997 году был награжден орденом «Парасат». Его перу принадлежит около сорока монографий, книг и брошюр, а также более 1000 газетно-журнальных публикаций и радиотелевизионных выступлений. Большая часть трудов посвящена изучению творчества С.Сейфуллина. Т. Какишев принимал активное участие в создании многотомной «Истории казахской литературы», «Истории советской многонациональной литературы».

В 1996 году издана «Краткая история казахской литературы» под его общей редакцией. Им составлены собрания сочинений многих известных казахских писателей. Сейчас издается 12-томное издание произведений С. Сейфуллина. Т. Какишев известен и как общественный деятель. Еще в середине 50-х годов он писал статьи в защиту интересов родного языка и казахской школы. Последовавшие гонения не изменили его гражданской позиции.

В 1988 году он выступил с острой публицистической статьей «Необходимо исправить многочисленные ошибки, ставшие роковыми аксиомами». Борьба за правильное освещение истории алашского движения, за статус казахского языка, как государственного, организационное укрепление деятельности международного общества «Қазақ тілі», активное участие в проведении съездов казахской диаспоры и многое другое приумножили славу этого человека. Большое место занимает в деятельности профессора Т. Какишева подготовка научно-педагогических кадров.

Под его научным руководством защитили кандидатские диссертации 48 человек. Он был научным консультантом 10 докторов наук.

Несмотря на свой возраст, он полон сил и новых замыслов, также энергичен и неуступчив, как и подобает быть настоящему критику, – говорят его современники. Общение с его трудами всегда доставляет истинное удовольствие. Ценность его работ заключается, прежде всего, в пристальном интересе к жизни казахской литературы. Турсынбек Какишев является одним из первых исследователей казахской литературы 20-го века.

Его последователями являются многочисленные ученики, доктора и кандидаты филологических наук, которые известны не только в Казахстане, но и за его пределами. Его творчество очень масштабно, разнообразно. Это очень известный человек, отличающийся удивительным радушием, честностью, очень большой принципиальностью в научных делах. Он отличается удивительной плодотворностью, очень большой ответственностью в работе над своей книгой. Он умеет связать нити судеб и событий классиков казахской литературы, своих современников, и своих учеников, которые обязаны ему примером страстной жажды жизни, точного, фактически обоснования умения думать, открытых, прямо высказываемых чувств симпатий и антипатий, любви к работе, умению свершать открытия.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена деятельности выдающегося казахского ученого, академика, профессора кафедры истории казахской литературы и теории Турсынбека Какишева.

К.К. Мадibaева

(доктор филологических наук, профессор),

Г.З. Бектурганова

(кандидат филологических наук, доцент,

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)

ҒЫЛЫМДАҒЫ ҒИБРАТТЫ ҒҰМЫР. МЕРА ЛИЧНОСТИ

В Казахском национальном университете имени Аль-Фараби факультет филологии, литературоведения и мировых языков представляет важный научно-методический центр не только в университете, но и в республике в целом. Перестройка высшей школы Казахстана в период приобретения им самостоятельности, переход на двухступенчатую систему высшего образования (бакалавриат и магистратура) потребовали от ученых кафедр реализации новых направлений в работе высшего учебного заведения. В результате ее ученые по заданию Министерства образования и науки Республики Казахстан и руководства университета активно включились в разработку не только текущей новой учебно-методической документации, но и в работу по созданию документов общегосударственного масштаба – стандартов, типовых учебных планов и типовых программ по дисциплинам, закрепленными за кафедрами.

Ежегодно свыше ста выпускников факультета – литературоведы, лингвисты, переводчики, ученые-филологи работают не только в системе образования, но и в разных отраслях, внося свой достойный вклад в развитие и процветание Казахстана. Обучение студентов на факультете по основным дисциплинам ведется на двух языках: казахском и русском со знанием одного из иностранных языков.

Факультет располагает мощным научным потенциалом, способным решать сложные научные и практические проблемы, является центром организации и проведения международных и

республиканских научно-теоретических конференций по актуальным вопросам казахской и русской филологии.

Почетное место среди современных литературоведов, известных своими трудами, посвященных исследованию творчества Сакена Сейфуллина, вне всякого сомнения, принадлежит доктору филологических наук, профессору кафедры истории казахской литературы и теории литературы, академику Высшей школы Турсунбеку Какишевичу Какишеву, многие годы проработавшего деканом филологического факультета, заведующим кафедрой истории казахской литературы, возглавлявшим диссертационный совет по защите кандидатских и докторских диссертаций.

Актуальность и общественная значимость Турсунбека Какишева становятся особенно очевидными, если учитывать, что изучение проблем, связанных с деятельностью таких исторических личностей, как Сакен Сейфуллин, открывает новые возможности для дальнейшего развития казахской литературы, истории, культуры. Всестороннему анализу творчества, прежде всего литературной, поэтической деятельности, биографии поэта на основе привлечения новых архивных материалов, о роли Сакена Сейфуллина как основоположника казахской советской литературы, посвятил свои труды, значительную часть своих творческих изысканий профессор Турсунбек Какишев. Он является автором научно-художественной биографии Сакена Сейфуллина, вышедшей в серии «Жизнь замечательных людей» в Москве в 1972 году, насыщенную интересными фактами из жизни и творчества Сакена Сейфуллина. В исследовании «Поступь» Турсунбек Какишев отмечает: «Его произведениям присущи страстность, стремительность, иногда даже необузданная. Поэтому его творения обвараживают своей искренностью и правдивостью» /1, с. 191/.

Талантливый педагог Турсунбек Какишев на лекциях перед студентами неоднократно подчеркивал, что «литература не может развиваться, не оглядываясь на пройденный путь, не соизмеряя свои творческие достижения сегодняшнего дня с рубежами прошлых лет, не всматриваясь в образы современников, в их духовный мир, и, вполне закономерно ее обращение на каждом новом этапе к недавнему прошлому, к памяти участников незабываемых событий и дат в истории Казахстана и ее национальной культуры». Турсунбек Какишевич признавался, что с детства был очарован поэзией Сакена Сейфуллина, которая оставила незабываемый след на всю жизнь. «Ешкімге айтпай, үндемей-түндемей іске кірісіп кетіп ем, алтынның жүйесіне түскен старатальдей Сәкен өмірін ой-қырын аралап кете бардым /2/ – «Никому ничего не говоря, я, как старатель кропотливо ищет золото, шел по жизненному следу Сакена, искал, радовался каждой находке о биографии, творчестве поэта» (авт.)

Опираясь на работы старшего поколения казахских исследователей, на основе собранного архивного материала о биографии и творчестве поэта Турсунбек Какишев многие научные изыскания посвятил этой проблеме и достойно входит в состав основателей научной школы сакеноведения. Благодаря неуемной энергии, верности своему призванию, неустанной пытливости ума, огромной трудоспособности профессора творческое наследие Сакена Сейфуллина получило всестороннее освещение, прежде всего, как известного поэта, писателя, публициста, исследователя истории литературы; рассмотрены его философские взгляды.

Жизнь, общественно-политическая деятельность, творческие искания Сакена Сейфуллина воплотились в короткий временной отрезок (1894-1938), всего 44 года. Но этот период вместил в свои рамки весь драматизм, и все величие знаменательных событий первых десятилетий XX века, в которых он принимал непосредственное участие.

Важно отметить, что должное место творчеству Сакена Сейфуллина отводят представители казахской интеллигенции, весь центр исторических событий казахской степи воплотился в деятельности воистину уникальных по уровню знаний, интеллекта, ответственности перед народом, представителей казахской интеллигенции начала XX века, среди них ученый, политик Ахмет Байтурсынов. В своем научном исследовании «Әдебиет танытқыш» (1927), он по достоинству оценивает труды Сакена Сейфуллина, признает глубокий смысл его произведений, приводя в качестве примера его стихотворение «Қамыққан көңілге». Анализируя различные виды толғау (обращений, призывов), А.Байтурсынов отмечает, что когда достигнута предельная грань тяжелого, «тернистого пути», только призыв к гордости «намыс толғау» может стать спасением. В качестве такого примера пламенного призыва побуждающего к действию, к борьбе, приводится стихотворение Сакена Сейфуллина «Жолдастар», из поэтического сборника «Асау тулпар» /3, с. 364, 454/. Именно такие стихи, отмеченные высокой гражданственностью, патриотизмом поднимают народ на борьбу с колониализмом, отмечает Ахмет Байтурсынов. Знаменателен также тот факт, что Ахмет Байтурсынов употребляет словосочетание «тар жол, тайғақ кешу», синоним названия знаменитого романа Сакена

Сейфуллина, таким образом, подтверждая мысль автора о том, что дорога к свободе, это действительно, тернистый, сложный путь. Научная работа Ахмета Байтурсынова не является специальным исследованием литературного творческого наследия Сакена Сейфуллина, однако очень важно то, что через творчество автора, он определяет его гражданскую позицию, его взгляды. Мнение известного теоретика, знатока и ценителя казахской литературы имеет огромное значение в оценке творчества Сакена Сейфуллина. Целый ряд исследований выходит в связи с двадцатилетием творческой деятельности поэта в 1936 году, среди них статья Мухтара Ауэзова «Шыншыл, тәкәббәр ақын», в которой значительное место отводится творчеству Сакена Сейфуллина в историко-литературном процессе двадцатых-тридцатых годов XX века /4, с. 48/.

Изучение процесса формирования мировоззрения Сакена Сейфуллина невозможно без обращения к трудам его известных современников, друзей. В статье Сабита Муканова «Первенец казахской советской литературы», написанной в 1936 году, дана всесторонняя характеристика творческой, общественно-политической деятельности поэта. «Сакен не только литератор, он общественный, политический деятель. Он защищал завоевания Октября не только своим творчеством, но и с оружием в руках... Он не просто поэт пролетарского народа, он батыр, победивший врагов Октября» /5, с. 172/. Особое внимание личности поэта, его человеческим качествам уделяется в воспоминаниях Габита Мусрепова. Он подчеркивает его предельную честность, искренность, пишет, что в произведениях поэта можно найти недостатки, но как, личность Сакен Сейфуллин был безупречен: «Сәкеннің кісілік жаратылысында бір кемшілік жоқ деп ойлаймын» /6, с. 42/. Он отмечает, глубину помыслов поэта, его богатого внутреннего мира. В характеристике Габита Мусрепова предельно ясно выражены взгляды Сакена Сейфуллина на исторический процесс, его активная позиция за будущее казахского народа. «Он был одним из тех отважных борцов, кто взорвал старый мир во имя созидания нового». Он дает высокую оценку творчеству Сакена Сейфуллина, к примеру о романе «Тернистый путь», он пишет: «Другой автор не сможет создать произведение, подобное роману «Тернистый путь», в котором на всех событиях лежит своеобразный знак, печать той эпохи» /6, с. 47/.

В 1920-1930-е годы вышли в свет работы Е.Исмаилова, К.Жумалиева, Ш.Сатпаевой и ряда других исследователей, которые были политическими, литературными деятелями, писателями. В их исследованиях содержалась информация о жизни и творчестве Сакена Сейфуллина, в период социалистического строительства. Международной теме в творчестве Сакена Сейфуллина посвящена работа Ш.Сатпаевой «Международная тема в творчестве С.Сейфуллина и И.Жансугурова». Автор анализирует поэму С.Сейфуллина «Чжан-Цзо-лин», отмечая, что это одно из крупнейших произведений казахской литературы на международную тему. Раскрывая преступное злодейское лицо одного из главарей гоминдановской клики, С.Сейфуллин решил Чжан Цзо-лина «вынести на суд трудового класса», «на суд справедливости истории». Произведения С.Сейфуллина на международную тему свидетельствуют об активности и верности восприятия поэтом внешнеполитических явлений и событий. Они пополнили художественный арсенал молодой казахской советской литературы, стремившейся к широкому охвату действительности, художественному выражению принципов пролетарского интернационализма. Это время активной политической деятельности Сакена Сейфуллина, в этот период он был кумиром молодого поколения, за ним прочно утверждается образ «красного сокола» революции, однако, несмотря на это, его творчество нередко подвергается резкому осуждению со стороны ряда современников, которые критиковали его новаторские искания, творческие подходы автора, жестко обличали Сакена Сейфуллина в отходе от партийно-классовых позиций. В целом, это общая тенденция, характерная для представителей новой генерации интеллигенции, это время поиска, проб, ошибок, когда считалось правилом занимать принципиальную критическую позицию. При этом партийно-классовый подход являлся критерием в творчестве автора. Известный литературовед М.Каратаев посвятил Сакену Сейфуллину отдельные работы. В трудах «Мировоззрение и мастерство», «От домбры до книги», «Вершины вперед» даны исследования, высказывания по отдельным вопросам творчества Сакена Сейфуллина. В поэме «Альбатрос»: «...Есть один верный путь,

Нам с тобой указал его Ленин,

Он ведет к коммунизму,

И нет нам другого пути...».

М. Каратаев отмечает: «...было ясно, что С.Сейфуллин взял себе за образец поэму В.Маяковского «Владимир Ильич Ленин»... Меня поразило и покорило то, что Сакен Сейфуллин, беря уроки у лучшего поэта советской эпохи, не подражает ему, не дилетантствует, не допускает словесных, цитатных совпадений. Он, думал я тогда о Сейфуллине, проникается духом Маяковского,

масштабностью его мышления, разгадывает природу «звонкой силы поэта» и по-своему, не изменяя своей индивидуальности, оставаясь национальным, казахским мастером слова, высекает и ограничивает поэтический монумент Ленина» /7, с. 339/. Данные новаторские «принципиальные» требования, к сожалению, приводят к тому, что были утеряны многие ценности, накопленные казахским обществом годами, веками (что ощущается и на современном этапе).

Со второй половины 30-х годов творчество Сакена Сейфуллина находилось под запретом, его труды были изъяты из пользования, наряду с физическим уничтожением, тоталитарный режим стремился истребить духовное наследие поэта.

Лишь в конце 50-х годов вновь появляются обстоятельные, научно-литературные исследования о творчестве Сакена Сейфуллина. В 1957 году после длительного перерыва в Казахстане выходит сборник произведений Сакена Сейфуллина, автором предисловия был Е.Исмаилов, позже выйдет его библиографический очерк «Сакен Сейфуллин». В 60-70-е годы творческое наследие поэта рассматривается под новым углом зрения в работах С.Кирабаева, Т.Какишева и других исследователей, внесших большой вклад в развитие сакеноведения. Обстоятельный анализ жизни и творчества Сакена Сейфуллина представлен в работах известного литератора, ученого, академика С. Кирабаева /8/. В монографии «Сакен Сейфуллин» он показал роль и значение поэта в развитии казахской литературы, раскрыл новаторские искания поэта, отмечая его своеобразие. З.Ахметов в работе «Поэтическое новаторство Сакена Сейфуллина» отмечает роль поэта в разработке системы жанров в казахской поэзии, обусловленные структурой национального языка. В работах М. Базарбаева «Казахская поэзия: художественные искания», «Эстетическое богатство нашей литературы» дано подробное исследование творчества поэта, автор показывает незаурядность, глубокий лиризм поэзии.

С обретением независимости, авторы, которые на протяжении ряда лет занимались исследованием творчества Сакена Сейфуллина, в основном в русле официальной марксистско-ленинской методологии, создают новые труды, в которых дают объективную оценку творческого наследия поэта в контексте новых концептуально-методологических установок. На смену политизированному подходу к изучению данной проблемы приходит обстоятельное научное видение. К примеру, появляются монографии С.Кирабаева: «Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет» /9/, Т.Какишева «Дала даулпазы. Ғұмырнама» /10/, «Тар жол, тайғақ кешудін тағдыры» (в соавторстве) /11/, целый ряд публицистических исследований. С новых методологических позиций анализируются авторами труды Сакена Сейфуллина в работе «Тар жол, тайғақ кешудін тағдыры» известного исследователя Турсунбека Какишева (в соавторстве). Ученые дают всесторонний анализ романа «Тернистый путь» на основе эволюционного, гуманистического подхода. Это произведение соответствовало запросам общества данного периода, оно должно было появиться рано или поздно, чтобы отразить новую эпоху, новые грандиозные преобразования.

После реабилитации деятелей «Алаша» в сакеноведении появились новые направления. Многострадальный, но выстоявший казахский народ оказался перед непредвиденным историческим выбором. Патриот своей страны, любящий свой народ Турсунбек Какишев в этой ситуации проводил общественные собрания для разъяснения исторических событий, благодаря архивным материалам, наследию Сакена Сейфуллина Турсунбек Какишев раскрыл правду на необоснованные, недостоверные, непоследовательные факты.

В течение двадцати лет были написаны следующие труды: «Санадағы жаралар», «Кер заманның кереғар ойлары», «Ескермейды естелік», «Сакен Сейфуллин» (дополненное переиздание), «Сакен-Мағжан», «Сакен сүйген сұлулар», «Дала дауылпазы», «Толғам» и др. Работы Турсунбека Какишева внесли большой вклад в духовную жизнь казахов, в области сакеноведения профессор продолжал научно-поисковые искания, выполнял свой долг ученого в данном направлении, отмечал, что «Осы сырды кімге не үшін айтап жатырмын? Оның мәні мынау: 1968 жылы шыққан «Қызыл сұңқар» атты әдеби-тариха эссем 1972 жылы орыс тілінде «Өнегелі адамдар өмірі» сериясымен Москвдвгы «Молодая гвардия» баспасынан шықты. Қазақты былай қойғанда, бүкіл түркі тілдес халықтардың қайраткеріне арналған тұнғыш кітап болғаны аз абырой емес...» – «...в 1968 году было издано литературно-историческое эссе «Красный сокол», который был переведен на русский язык и издан в 1972 году в Москве в серии «Жизнь замечательных людей». Несомненно, это признание и честь не только для казахов, но и для всего тюркоязычного народа большое достижение» (авт). Предисловие «Қызыл сұңқару» было написано классиком казахской литературы Сабитом Мукановым, который подчеркивал, что «...Турсунбек Какишев в «Красном соколе» наряду с жизнеописанием Сакена Сейфуллина дает большую панораму жизни казахов, раскрывая малоизвестные факты». Примечательны высказывания литературоведов по поводу выхода «Красного

сункара». Писатель, критик Такен Алимкулов писал: «Книга Какишева привлекает широтой охвата действительности, новыми исследованиями. Автор не идет проторенными путями, по своему трактует литературные факты, дает им оценку. Формирование и становление характера Сакена, его мировоззрения обрисованы в форме научного и в то же время художественного очерка. Воссоздан и образ поэта-революционера, воплотившего в себе мужество и романтику времени» /2, с. 17/. Исследователь и переводчик казахского фольклора профессор Сидельников В.М. отмечал, «что даже текстолог должен обладать душой поэта. Книга Т.Какишева написана именно с такой душевной теплотой» /2, с. 18/.

Многие поколения студентов, коллеги признательны Турсунбек Какишевичу за его научную и человеческую преданность, даже фанатичность, с какой он относился к личности поэта.

Турсунбек Какишев не допускал никаких ложных слухов в отношении почитаемого Сакена, которые имели место даже после реабилитации. «Сакен Сейфуллин изучен не до конца, хотя в мыслях я не останавливался никогда, но были времена, не позволявшие продолжать научные исследования» – укорял себя Турсунбек Какишев. «Бірақ мен үшін ең негізгі мәселе болып табылатын Сәкеннің ғұмырнамасын қайталап өңдеп, толықтыруға кіріспекпін...» – «Для меня самое главное – это вернуться к жизнеописанию, творчеству Сакена, дополнить, переработать...» (авт.). В 59-60 годах Турсунбек Какишев с Е.Исмаиловым обратились к председателю КГБ Казахстана А.Арыстанбекову с просьбой поработать с архивными материалами «по делу» Сакена Сейфуллина, очень нужного для научных исследований, написания книги. В то время это было невозможно, недопустимо. По истечении многих лет профессор Турсунбек Какишев вновь обращается, теперь уже, в КНБ Республики Казахстан: «Менің қолымда «Обвинительное заключение по делу №11020 по обвинению Сейфуллина Сакена по статье 58 п.2.8.11 УК РСФСР» от 20 декабря 1937 года» және «Приговор выездной сессии Военной коллегии Верховного суда СССР от 25 февраля 1938 года» деген құжаттар бар. Маған тексеру барысы және сотқа қатысқан адамдардың сөздері мен куәліктері, жалпы айыптау атмосферасымен танысу қажет болғандықтан, Сакен ісін түгелдей қарап шықсам дұрыс болар еді.

Оның үстіне Сәкенді ұстағанда көптеген құжаттар мен қолжазбалар алынған. Олардың бәрі түгелдей өртеліп кетуі мүмкін емес. Соларға да іздеу салатын уақыт келгендіктен көмектесуіңізді сұраймын.

Сіздердің архивтеріңізде жұмыс істеуге ұлықсат етініз.

Профессор Т.К.Какишев 29.09.93 ж.».

«У меня есть документы «Обвинительное заключение по делу №11020 по обвинению Сейфуллина Сакена по ст.58 п.2.8.11 УК РСФСР» от 20 декабря 1937 года» и «Приговор выездной сессии Военной коллегии Верховного суда СССР от 25 февраля 1938 года». Мне нужно ознакомиться со свидетельскими показаниями людей, присутствовавших на суде, посмотреть обвинительное «дело» Сакена. При аресте Сейфуллина С. были изъяты рукописи и документы, все не могли сгореть.

Настало время знать правду о Сакене, прошу разрешения поработать в вашем архиве.

Профессор Т.К.Какишев 29.09.93 г.» (авт.) /2, с. 11/.

Вспоминая отдельные факты, детали профессор утверждал, что «...жизнь Сакена подобно мощному вулкану, очень значительны его, доведенные до конца дела, оставшиеся в мечтах творения (из рукописи), которые являются немеркнущим примером для будущих поколений. Видимо, поэтому, отдавая дань почтенному «ага», я не прекращал научно-исследовательскую работу по творчеству Сакена Сейфуллина. В далеком ауле мне посчастливилось встретиться с близким другом Сакена Сейфуллина, акыном Каскен Отекиным, я записывал каждое слово воспоминаний о поэте. В 1987 году у меня оказались архивные материалы супруги Сакена Гульбахрам. Первые публикации, основанные на правдивых фактах жизни Сакена, появились в газете «Лениншыл жас», под названием «Восемь писем Сакена», в последующем – встречи с людьми, знавшими Сакена по движению «Алаш», многочисленные архивные материалы о жизни поэта, которые помогли в исследовании жизни великого человека, определили мое научное направление» /2, с. 14/.

В настоящее время Турсунбек Какишевич Какишев в почтенном 85-летнем возрасте, профессор продолжает научно-исследовательскую работу по творчеству Сакена Сейфуллина, достойного сына казахского народа.

Использованная литература:

1. Какишев Т. Поступь. – Алматы, 1985.
2. Мадибай К.К. Тұрсынбек Кәкішұлы – Сәкентанушы. – Алматы, 2007.
3. Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы, 1991.

4. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 1985. – Т. 17.
5. Мұқанов С. Өсу жолдарымыз. Мақалалар. – Алматы, 1960.
6. Мүсірепов Ғ. Ойланар, сілкінер кез жетті // Жалын. – 1988. – № 5. – 41-50 б.
7. Каратаев М. Вершины впереди. – М., 1977.
8. Кирабаев С. Сакен Сейфуллин. – М., 1973.
9. Кирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. – Алматы, 2001.
10. Кәкішев Т. Ескермейді естелік. – Алматы, 1984.
11. Кәкішев Т., Садыққызы К. Тар жол, тайғақ кешудің тағдыры. – Алматы, 1997.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена деятельности выдающегося казахского ученого, академика, профессора кафедры истории казахской литературы и теории Турсынбека Какишева. В работе осмысливается его вклад в отечественную науку. Большое внимание уделено исследованиям Т. Какишева по творчеству Сакена Сейфуллина.

А.Б. Абдулина

*(доктор филологических наук, профессор,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)*

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ В КАЗНУ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ: НАУЧНЫЕ ПРОЕКТЫ СЕГОДНЯ И ЗАВТРА

Казахский национальный университет имени аль-Фараби известен многими научными инновациями и достижениями, среди которых важное место принадлежит гуманитарным направлениям, и, прежде всего, филологии.

В эпоху кардинальных изменений, распространения многочисленных теорий, оправдывающих дегуманизацию и декларирующих гибель культуры, теоретическое литературоведение и фольклористика вносят значительный вклад в развитие духовной атмосферы современного общества, формируя твердые убеждения и осознание молодежью уникальных ценностей культурного наследия прошлого и настоящего, стремление овладеть национальными культурными богатствами. Гуманистическую постановку проблем высшего образования в большой мере стимулирует наука. На сегодняшний день в стенах Казахского национального университета усилиями профессорско-преподавательского состава и ведущих кафедр факультета филологии, литературоведения и мировых языков разработаны и реализуются десятки научных проектов, связанных с актуальными проблемами филологической науки.

В исторический год двадцатилетия независимости Республики Казахстан завершён трехлетний грантовый проект по фундаментальным исследованиям МОН РК «Национальные образы мира в литературе независимого Казахстана», инициированный профессором кафедры русской филологии, русской и мировой литературы Абишевой У.К. и реализованный под её руководством группой ученых факультета филологии, литературоведения и мировых языков КазНУ имени Аль-Фараби. Актуальность темы обусловлена недостаточной изученностью целостного состояния современной литературы и теоретического осмысления в ней базисных элементов мировидения, на которых основана казахская национальная картина мира.

Руководитель проекта, профессор Абишева У.К., возглавила работу группы, в которую вошли профессор Ахмедьяров К.К., Абдулина А.Б., доценты Могилевская Н.М. и Мухамадиев Х.С.

Главное конструктивное начало проекта – теоретическое осмысление национальной картины мира в современной литературе Казахстана, как особого феномена, отразившего духовность казахского народа, его менталитет и культурные традиции. Цель проекта – изучение типологии современного литературного процесса в Казахстане и магистральных линий его развития, выявление особенностей художественного мира современных художников, универсальной концепции человеческого бытия и сущностных начал мира в их творчестве.

Объектом исследования явилась литература Казахстана второй половины XX – начала XXI веков, творчество известных современных художников слова Казахстана. В контексте развития мировой культуры и в сочетании с достижениями современного полипарадигмального филологического истолкования литературного процесса были изучены философско-эстетические особенности, проблемно-тематические и жанровые аспекты прозы и поэзии В.Михайлова, С.Санбаева, Б.Канапьянова, В.Муратовского, М.Макаатаева, Б.Карашина Т.Есимжанова В.Буренкова,

Е.Елубаева, Д.Досжана М.Каназова, М.Магауина, Т.Алимкулова, Г.Бельгера, В.Михайлова, А.Жаксылыкова, Б.Каирбекова, Л.Шашковой, Д.Исабаева, С.Муратбекова, А.Кодара.

Задачей исследовательской группы явилось изучение ключевых художественных образов, концептов и основных архетипов в прозе и поэзии художников Казахстана второй половины XX-начала XXI веков. Участники проекта исследовали образную структуру, пространство и время как элементы, конструирующие художественный космос писателей и поэтов Казахстана. В опубликованных работах рассмотрены особенности мировоззренческой модели мира, выстраиваемой современными писателями и поэтами, изучено функционирование в тексте художественных произведений традиционных воззрений, обусловленных такими особыми феноменами, как духовность казахского народа, его национальный менталитет и культурные традиции.

В ходе выполнения проекта впервые дано типологическое описание основных тенденций развития литературы независимого Казахстана, проведен многоуровневый текстологический и лингво-культурологический анализ жанрового своеобразия, эволюции авторского сознания, архетипики и интертекстуальности, гендерных аспектов художественных произведений, созданных литераторами республики

Итоги изысканий оформлены в 70 статьях и докладах на 37 международных и республиканских научных конференциях гуманитарного профиля, использованы в телевизионном проекте «Свет былого...» (эфир канала «Астана», режиссер Зарина Мухамедали), в подготовке творческих встреч с известными писателями и поэтами С.Санбаевым, А.Кимом, А.Кодаром, А.Жаксылыковым, В.Муратовским, Л.Шашковой, В.Михайловым и др.

Выпущены коллективные монографии «Национальный космос в контексте современной литературы Казахстана» (2009г.), «Национальные образы мира в литературе независимого Казахстана» (2011г.), антология «Прямая речь: интервью, монологи, размышления писателей Казахстана» (2011г.).

Научные результаты и выводы исследований активно вводятся в учебный процесс. К выполнению ряда задач были привлечены студенты и магистранты специальностей «Филология: русский язык», «Филология: английский язык» – Валикова О., Старикова Е., Маукеева А., Тайтелиева А.

Работа в реализации проекта позволила активизировать академическую мобильность, расширить межвузовские и международные связи с научным миром Испании, Китая, Чехии, России и других стран Содружества (Осетии, Украины, Латвии, Кыргызстана), укрепить разносторонние отношения внутри республики с такими центрами, как Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстанский филиал МГУ имени М.В. Ломоносова, Карагандинский, Павлодарский, Таразский государственные университеты.

Достигнута, прежде всего, главная цель проекта – открытие мировому научному миру и сообществу яркого и впечатляющего своей оригинальностью и, в то же время, традиционностью творчества современных писателей суверенного Казахстана. Инновационные подходы к известным и новым произведениям современников позволили раскрыть художественные достоинства самобытных, глубоких по своему философскому и эстетическому содержанию, сочинений, отразивших нравственные искания, духовные устремления, социальные коллизии молодой независимой Республики Казахстан, решить сложные историко-теоретические проблемы литературоведческого и лингвистического характера.

Данный исследовательский диапазон, широко апробированный и аргументированно представленный, несомненно, содержит выраженную перспективу, которую призван развить новый проект – «Идея независимости и интеллектуально-инновационный потенциал личности в казахском романе XX – начала XXI веков». Концепция проекта и план его реализации выдвинуты кафедрой истории казахской литературы и теории. Участники проекта, его руководитель – декан факультета журналистики, доктор филологических наук, профессор О. Абдиманулы, декан факультета филологии, литературоведения и мировых языков, доктор филологических наук, профессор К. Абдезулы, заведующая кафедрой истории казахской литературы и теории, доктор филологических наук, профессор А.Б. Темирболат, профессора, доктора филологических наук А.Б. Абдулина, Ж.Д. Дадебаев, К.К. Мадibaева – известные ученые в области истории казахской литературы, теории литературы и фольклористики. Конструктивной задачей проекта является изучение произведений писателей движения Алаш – А. Байтурсынова, М. Дулатова, Ж. Аймауытова, М. Жумабаева, воплощение идеи независимости, целей и жизненных позиций, а также выявление основных принципов поэтики и художественной методологии современных авторов. В творчестве писателей и

поэтов Казахстана нового века отразились значительные изменения социально-политического характера, произошедшие в стране за период его новейшей истории. Независимость, обретенная народом Казахстана, явилась своеобразным благотворным источником для расцвета современной литературы. Новое время диктует свои требования художникам слова – обновленное отражение изменившейся реальности, определившее возрождение исконно национальных традиционных ориентиров, устойчивой иерархии ценностей с одновременным осознанием себя частью мирового содружества наций. Таким образом, научно-исследовательская деятельность филологов университета созвучна инновационным изысканиям в области истории и теории литературы, фольклорно-литературных конвергенций, лингвокультурологии, когнитивной лингвистики и литературоведения.

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о направлениях научных исследований, проводимых на факультете филологии, литературоведения и мировых языков. Автор подробно останавливается на двух проектах, финансируемых МОН РК и реализуемых ведущими учеными-литературоведами Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

3. Сейітжанұлы

*(филология ғылымдарының докторы, профессор,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

АЙТЫС ӨНЕРІ

Халқымыздың тарихи-тұрмыстық, мәдени-рухани өміріне сәйкес туып қалыптасқан ерекше жанрдың бірі – айтыс. Оның ая-ауқымы кең, көтерер жүгі ауыр. Жазба әдебиеті қалыптаса қоймаған, көбіне көшпелі өмір-тіршілікті негіз еткен елде айтыстың эстетикалық-ақпараттық әсері аз болмаған. Айтыс арқылы көптің көңілін серпілтіп сергітсе, екінші жағынан, әлеумет өмірінің сан түрлі сауалдарына жауап беріп ақиқатты айту да парыз саналған. Осындай өмір қалыбы импровизацияға бейімдеген. Сондай-ақ көпшілік сөздің киесі бар деп ұғып, оны қадір тұтқан.

Қазақ даласында сахараның сандуғаштарындай сайрап елдік рухты көтерген, көптің көкейіндегісін айта білген небір «от ауыз, орақ тілді» ақберен ақындар аз болмаған. Солардан қалған мол мұра тозбас асыл құндылық ретінде бізге жетті. Ежелден қалыптасқан импровизация дәстүрі бүгінгі мәдениетімізді байытып, көптің рухани қажеттілігін өтеп келеді. Театрлық белгі-сипатымен, нәрлі де әрлі әуез-сазбен көмкерілетін айтысты халық жылы қабылдап қызыға тамашалайды. Өйткені айтыс халықтың қанына сіңген өнер болғандықтан рахат сезімге бөленіп көңілдерін көтереді. Екіншіден, айтыс – өмір айнасы. Сүйегінен өткізіп, жетесіне жеткізе айтылатын шындықты халық ұнатқан. Ақын жеке адамның не әлеуметтік саладағы келеңсіздікті, көп көңіліндегі ойды батыл көтере білуімен де ерекшеленеді. Аса ділгір мәселелерді көптің көз алдына шығару айтысқа тән қасиет. Басқаша айтқанда, ақындардың қысылып-қымтырылмай еркін айтуларына мүмкіндік берілген.

Қазіргі айтыстарда бірыңғай кем-кетікті ғана теріп айтпай, еліміздің қол жеткізген жетістіктерін де айту аңғарылады. Ел даңқын асқақтата сөйлеу де ақындық парыз. Осы арқылы айтыстың танымдық-тәрбиелік сипаты арта түспек. Жел сөзді көпірте жеңіл айту не тұспал-долбармен сөйлеу көпті иландыра бермейді. Сондықтан ақын көпке ой салатын пәтуәлі сөз айту соңғы он-он бес жыл төңірегіндегі айтысқа тән сипат.

Тәуелсіздік алғаннан кейін айтыс өнерінде үлкен серпіліс болды. Өйткені әлеуметтік өмірдің сан түрлі сұрау-сырлары айтыс арқылы ашылып отырды. Басқаша айтқанда, ұлттық сипат аясында дамыған айтыс өнері идеологияның жаршысы бола білді. Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде қоғамдық-әлеуметтік кемшіліктер (экономикалық, экологиялық, дін, тіл т.б.) мен жетістіктер үнемі таразыланып отырды. Осы тұста Қонысбай, Әселхан, Баянғали, Әсия, Оразалы, Ерік, Айнұр, Айтақын, Ақмарал, Меліс, Аманжол, Айбек, Әзімбек, Серік, Бекжан, Қуаныш, Аманғазы, Мұхамеджан, Шорабек, Дәулеткерей, Сара, Балғынбек, Серікзат, Ринат, Рүстем тағы басқа көптеген ақындар бұрыннан қалыптасқан дәстүрді жалғастырса, екінші жағынан, еліміз егемендік алып, жаңа даму жолына түскен кезде кейбір кемшіліктерді батыл сынға алғанын байқаймыз. Бұлар ақындық шабыт-шалымының кеңдігі және тауып айтар тапқырлықтарымен жақсы әсер қалдырып үлгерді. Мәселен, Баянғали Әлімжанов 1991 жылғы бір айтыста Семейдегі полигонды шенеп, қоршаған орта-табиғатқа қатыгездік көрсетіп жатқан өктемдікке қарсы үн көтерді:

Не дейміз ағайындар бетсіздікке,

Билікті бермеу керек епсіздікке.
Бомбалар жарылса егер, білесіздер
Жер – ана кетер сіңіп шексіздікке, –
деп сынақ алаңына айналып тозған жері үшін күйінеді. Ал, Бекжан Әшірбаев:
Бақ-дәулет ауған емес тату ұлдан,
Сақтасын мысық тілеу, заты қудан.
Кешегі сексен алты, он алтыда
Алыптар көз аспаған атылудан, – дейді.

Шындықты шыжғырып бетке басу деген осы. Болмаса Дәулеткерей мен Мелістің сөз сайысында да осындай мәнді мәселелер тілге тиек болған. Дәулеткерей:

Жатқа тізгін бергенде жетпіс жылдай,
Арып-ашып азапты тақым көрдік.
Дінің әмән жүрекке тұнбағасын
Құбыладан жаңылған кәпір болдық, –
деп орынды ой толғайды.

Қыспаққа алып, қысастық көрсеткен отарлық қоғам құлқын дөп басады. Ақындар айтысының осы шағын үзінділерінен-ақ көп нәрсені пайымдауға болады. Семей өңіріндегі үздіксіз жарылған бомбадан халқымыз қаншама қасірет тартты. «Кешегі сексен алты мен он алты да» еркіндік аңсаған азаматтардың атылғаны да шындық болатын. Айтыс өнері өз өзегін өмірден алып отырғанын байқауға болады. Қуанышпен айтысқан Мұхаметжан ғасырлар бойы аңсаған азаттықтан айрылып қалмауға шақырады:

Басқа қандай қателік жіберсеңдер де,
Жастар барда отынды өшірмейді.
Ал енді азаттықтан айырылсаң
Келе жатқан еш ұрпақ кешірмейді.

Тәуесіздіктен айрылу – бастағы бақтан айрылумен бірдей. Сондықтан еркіндікті сақтап қалу – бір ақынның ғана емес, бүкіл халықтың ұлы мұраты. Мұндай жолдар халықтың намысын оятады, ұлттық рухын көтереді. Ендеше тәуелсіздік алған тұстағы айтыстар шындықтан тамыр тартып, көкейтесті мәселелерді көтере білген.

Қандай даңқты ақын болса да бірден ірі айтысқа түспей, алдымен дарын-дағдысын ұштап айтыстың қатал сынынан өтетіні белгілі. Нағыз импровизатор, ойы ұшқыр өнер иесі екенін көрсете білуі керек. Осындай талаптан өткен ақындар ғана үлкен айтыстарға қатысуға құқылы болған. Айтыста әлеуметтік мәнді мәселелер көтеріліп, елдікке нұқсан келтіретін кемшіліктер сынға алынып отырады. Сондықтан айтысты мәлім дәрежеде ел өмірінің шежіресі десек те артық болмайды.

Айтыс – халық әдебиетінің қиын да қызық жанры. Өйткені дүйім көптің алдында шектеулі уақыт көлемінде поэзияға тән ерекшеліктерді (ұйқас, ырғақ, көркемдік т.б.) сақтай отырып сөз асылын бірден төгіп айту туа біткен таланттың ғана қолынан келеді. Көптің көзі қалт жібермей қадағалап отыратындықтан айтыс ақынға үлкен жауапкершілік жүктейді. Табанда сөз тауып айта білер тапқырлық пен алғырлық, шамырқанған шабытты танытарлық өткір тіл, батылдық пен шыншылдық, білім-біліктілік – бәрі ақын бойынан табылғанда ғана сөзден тосылмауы мүмкін. Ақын халықтың, елдің, тұрмыс-тіршіліктің артық-кемін кеңінен қамтып, шындықты басты өлшемге айналдырғанда ғана сыннан сүрінбей өтеді. Айтыста неғұрлым заман сыры ашылып, көкейкесті мәселелер айтылса, соғұрлым оның әлеуметтік мәні арта түседі. Бұл – жанрдың басты ерекшелігі.

Айтыстың қандай тақырыпта өрбитінін ақындардың өздері де білмейді. Сол себепті бәсекелес ақын қарсыласының сөзіне қолма-қол жауап бере алатын көргені мен түйгені мол, ішкі дайындығы мықты болуын талап етеді. Өлеңді кідіріссіз төгіп айтып, қарсыласының сауалдарына лайықты жауап қайтара білу үшін ақынға суырып салып айту аздық етеді. Бұған қоса ой тереңдігі мен тәжірибе болуы керек. Қоғамдық өмірдің сан түрлі қыры мен сыры, елдің өткенінен мен бүгінінінен, белгілі адамдар өмірінен хабары болмаған ақын жеңіске жете алмайды. Көрермен көп үшін жеңіл айтылған жел, бос қызыл сөздің керегі жоқ. Әріптесінің тосын айтқан сөзіне тосылмай, дәлелді де дәйекті ой айта білген ақынның мерейі үстем болмақ.

Айтыс синкретті өнер болғандықтан, сөз сайысына түскен ақынның бірнеше қыры (ақын, музыкант, әнші, әртіс) көрінеді. Табанда төгіп айтқан ақын өлеңді бір музыкалық аспаппен (домбыра, қобыз, сырнай) сүйемелдеуі қажет. Сөз бен саз бірін-бірі толықтырып үйлесім тапқанда ғана айтыстың тартымдылығы арта түседі. Айтыс өнерінің сыры мен қырын жан-жақты талдаған көрнекті ғалым М.Жолдасбек: «Қазіргі айтыскерлердің көпшілігіне тән кемшілік – өзінің жеке мақамының болмауы. Айтыс ақыны ешкімге еліктемеуі керек. Еліктегені – өлгені. Мақам мәселесіне әр ақынның паспорты

деп қарағанымыз жөн» – деп мәнді ой түйеді. (М.Жолдасбеков., Қазаққа Алланың берген сыйы еді. – Егемен Қазақстан. – 2009. – 14 қаңтар).

Сол себепті айтыс ақындарының өздеріне тән әуез-саз болуы орынды. Ұзақ айтыста сөзін шаршатпай, дауысты қарлықтырмайтын, құлаққа жағымды естілетін әуенмен айтыстың әсерлігі артады, көпшіліктің ықыласын да өзіне аударуға мүмкіндік береді. Сондықтан әр ақынның басқаларды қайталамайтын дауыс мәнері болған жөн.

Қылыштың қылпып тұрған жүзіндей өткір ой айтып, қаумалаған жұрт назарын тарта білуі оңай емес. Айтысқан екі ақынның сөзбен шарпысуына ұтқыр жауап таба білуі және ол жауап көп көңілінен шығатын шынайы әрі көркемдік қуаты биік болғанда айтысты тыңдауға жұрттың ықыласы арта түседі, көпшілікті баурап отырады. Айтыста жалқы арқылы жалпының басындағы шындық айтылатын болғандықтан, шыншылдық пен сыншылдық сабақтасып жүйелі ой айтылғанда айтыс нәрлене де, әрлене де түседі. Сондықтан ақындаға қырағылық пен тапқырлық, парасатты ой, көл-көсір білім керек. Ақын терең мазмұнды сөз айтып, айшықты бояу, кестелі сөзді көп қолданып отырса айтыстың ажары ашыла түспек.

Ақынның сөзіне, айту мәнеріне қарай баға берілетіндіктен, оның айтқандары ақылды, пайдалы, бағалы-байламды сөз болғаны жөн. Әріптесінің сауалына, сынына ұтымды жауап қайтаруы тиіс. Тапқырлықпен тауып айтылмаған ойсыз сөз өкінішке ұрындыруы мүмкін. Әйтеуір айтысқанның жөні осы екен деп төпей беру не жалтарып кету ақынға абырой әпермесі анық. Соңғы кездері теледидардан беріліп жүрген «Аламан» айтыста ерсі қалжың, кекете сөйлеу шаң беріп қалады. Әрине, сыпайы, орынды әзіл-қалжың болса тыңдаушылардың, көрермен көптің көңілін жадыратып серпілтер еді. Анайы айтылған әзіл-оспақ не намысына тию ақынның дәрежелігін көрсетеді. Өйткені «айтылған сөз – атылған оқ».

Қарсыласына ілтипат білдіре әдептен аспай отырып-ақ сын айтуға болады. Теледидарда өткізіліп жүрген айтыста кейбір ақындардың сөздерінен жадағайлық, қарабайырлық байқалып қалады. Кейде қарсыласының сауалына тиімді жауап қайтарудың орнына орағыта сөйлеуге бой алдырады. Мұндай қауқары жоқ жылтыр сөз ақынның дәрежесіздігін танытады, көпшіліктен де қолдау таппайды. Айтыс сауық-сайран үшін ғана блотпаған. Оның тамашалық та, танымдық та мәні зор. Сондықтан айтыс өнеріне талғампаздықпен қарап, ел өмірін саралай білетін жүйрік көңіл, сезімтал жүрек керек. Сонда ғана ақпа-төкпе ақындар айтысының кенеуі кетпейді.

Қазіргі көрермендердің таным-талғамы биік. Сондықтан қай ақын сөзінің уытты, салмақты және әлеуметтік өмір шындығын қаншалықты кең қамтып, бейнелі айта алғандығын бірден аңғарады. Сол себепті айтыс ақындарына қойылатын талап жоғары. Айтыста құрғақ ділмәрсүмен жеңіске жете алмайды, әлеуметтік өмірдің кереғар қайшылықтары мен тәуелсіз ел өмірінің жетістіктерін жан-жақты жеткізе айтуы керек. Ақын сөзі көптің эстетикалық талабына жауап беріп, олардың жүрек лүпілін дөп басуы тиіс.

Ақындар айтысы шамырқанған шабыттан туған кестелі-суретті болып түрлі балама-салыстырулармен әдіптеліп отырса ғана көптің көңілінен шығады. Сонымен бірге тапқырлықты танытар тосын оралымдар неғұрлым көп болса, соғұрлым айтыстың көркемдік деңгейі де көтеріледі, тартымдылығы арта түседі. Айтыста осындай талап-шарттардың бәрі де ескеріліп отырылуы керек.

Қанға сіңген қасиетті өнерге жеңіл қарамай, рухани байлық екенін естен шығармау керек. Сондықтан республикалық айтысты аса маңызды мерекелерге байланысты өткізіп, оған көп көңілінен шыққан талантты ақындары іріктеп қатыстырса айтыс өнерінің деңгейі биіктеп, қоғамдық мәні арта түседі.

Бір кездері академик-жазушы М. Әуезов фольклордан лекция оқып, талантты жастарды шығармашылыққа баулығаны белгілі. Айтыс ақындарының мұраларына терең талдау жасап, жастолқындардың еркін қанат қағуына ықпал еткен. Осы дәстүр күні бүгінге дейін жалғастық тауып келеді. Осы ретте факультеттің ғалым-ұстаздары көптеген мәнді де игі істердің ұйтқысы болып келеді. Мәселен, жұртшылыққа кеңінен танымал болған жоғарыдағы айтыс ақындарының (Тазабеков М., Имашев Б., Кәпұлы Д., Тұрсынбаева А., Дүйсенғазин С., Қайыртаев Р. т.б.) көпшілігі әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің филология факультетінде оқып, тәлім алған өнер иелері.

Факультетте көптен бері М.Әуезов атындағы әдеби бірлестік жұмыс істеп келеді. Шығармашылықпен айналысатын студенттердің басын қосып, кездесулер өткізіліп тұрады. Жазған шығармалары талқылаудан өтеді, ақыл-кеңес беріледі. Олардың таңдаулы туындылары жеке жинақ болып жарық көреді. Сонымен бірге факультетте ғылыми-танымдық, әдеби-эстетикалық бағыттағы «Ай-Ару», «Түлек», «Әдеби жүздесулер», «Көкжиек», «Әдебиет танытқыш» т.б. клубтар мен үйірмелер жұмыс істейді. Талапты жастар осыдан тәлім алып ғылым мен өнердің сан-саласына бейімделеді, үлкен өмір жолына аттанады.

Бұл күндері бір шоғыр студенттер (Минайханұлы С., Қайыртауұлы М., Талапов Ш., Ақан М., Біләлова Д., Смадияров Б., Даули Ә., т.б.) хабар арнасында «Жастар жырлайды» деген атпен өтіп жатқан айтыстарға қатысады. Сондай-ақ жыл сайын Павлодар қаласында өтетін жас ақындар кеңесіне және жоғарғы оқу орындары арасында өтетін айтыс-жарыстарға қатысып, жүлделі орындардан көрініп келеді. «Жанам деген жүрекке от беремін» деп Төлеген ақын айтқандай, қазір елімізге кеңінен танымал болған көрнекті әдебиетші ғалымдар мен ақын-жазушылардың көбі біздің университет түлектері екенін мақтанышпен айтуға болады. Факультет ұжымы жан-жақты жетілген жас мамандарды тәрбиелеу жолында еселі еңбек етіп келеді.

РЕЗЮМЕ

Статья доктора филологических наук, профессора Казахского национального университета имени Аль-Фараби З. Сейтжанулы посвящена вопросу поддержки талантливой молодежи. Описывая становление жанра айтыса, автор рассказывает о кружках, творческих объединениях, функционирующих в КазНУ.

Ж.Ж. Тілепов

(Халықаралық ақпараттандыру академиясының академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)

МАНАСТАНУ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ М. ӘУЕЗОВ ТАҒЫЛЫМЫ

Әлемдік руханият дүниесінде туысқан қырғыз халқының «Манас» эпосының орны ерекше екендігі бұл күнде күллі ғаламға мәлім. Көлемі жөнінен өзіне теңдесі жоқ, ауызша жырланып ғасырлар қойнауынан бүгінге жеткен баба жырдың құдырет күшіне қазіргі таңда тарихшылар да, әдебиетшілер де, философтар да, саясаткерлер де бір кісідей бас шұлғып, бір кісідей бәрекелде деседі. Олай болар жөні бар.

Жарық дүниеге келген соң, ел болып еңсесін көтеріп, халық болып қарымын жібермей тірлік кешіп келе жатқан небір көшелі жұрттар өзінің өзгеден өзгешелігін, ең алдымен мүмкіндігінше өзі тектестерден артықшылықтарын көрсетер қасиеттерін іздеп, шамасы жеткенінше соны ұрпақтарының санасына сіңіруге күш жұмсайды. Ұлт ретіндегі, ел ретіндегі сол артықшылығынан туындайтын мәселелер күн тәртібінен түспесе екен деп қам жасайды. Бірақ, ұлт тағдыры да адамдар тағдыры секілді, өзгермелі. Бір кезде даңқты болғандар үнемі даңқ тұғырында тұра бермейді. Биіктер аласарады. Аласалар биіктейді. Мұның мәні мен мағынасын талайлар жырлаған. Мың жасаған мұхит бітімді «Манас – жыр» да осыған куәлік етеді. Алып тұлғалы дария-дастан өмірдің өзгермелілігін аққан су мен шыққан күннен ғана іздеу аздық ететіндігіне қол қойдыртады. Бірінен-бірі үстем болу үшін күреспесе өзегіне құрт түскендей болып жанталасатын адамдар табиғатын, алыптар мен аласалардың арпалысын паш ететін, ал түптеп келгенде сол шегі мен шетіне жетіп болмас қансорпа айқастың өзін-өзі ақтауға лайықты ең қастерлісі-елдік үшін күрес болса керек. Сол күрестің құдіреті мен құндылығы неде екенін санасы барға ұқтырмай қоймайтын абыз жыр-Манас эпосының болмысында да біраз сыр бар.

Ер Манасты өмірге келтірген қырғыз сынды аяулы халықтың да, оның әруақты жыры «Манас» дастанының да тағдыры оңай болмаған. Қазіргі тұрлаулы жұрт, тұрақты мекені бар түркі халықтарының ішінде қанша қасірет тартса да бүгінгі күнге сонау біздің жыл санауымыздан бұрынғы есімін өзгертпей жеткен бірден бір ел-қырғыз ұлысы, қырғыз халқы. Біздің жыл санауымызға дейінгі 201 жылы Гун (хун) мемлекетінің патшасы Модэге бағынышты болған осы халық үнемі біреудің иегінің астында жүре бермеген. Бан Гу секілді Қытай жылнамашысының, т.б. ежелгі дүние тарихшыларының мәліметіне қарағанда бірде Ордостың солтүстік батысында үш жарым мың ли, Турфанның солтүстігінде екі жарым мың ли болатын алып атырапты иеленіп, бірде қайтадан жеңіліске ұшырап Енисей ауып, біраздан соң ежелгі қонысына қарай жылыстап, бірталай тауқыметті иығымен көтеріп, ақыры осы күнгі жайлап отырған мекеніне келіп орныққан халықты (Асанканов А.А. Өмірбеков Т.Н. Манастың эли, жери. Бишкек: Мұрас. 1998. 3-9 б.б.) көнекөз тарих талайдан бері біледі.

Бұл мәселелер, әсіресе қырғыздардың V-XII ғасырлар аралығындағы тірлігі Қытай деректерінде, Орхон-Енисей сына жазуларында, ал, кейінгі, яғни XIII ғасырдан бермен қарайғы хал-жайы Орталық Азияны мекендеушілер туралы еңбектердің біразында там-тұмдап болса да айтылмай қалмаған. Соның ішінде XVI ғасырдың бірінші жартысында жазылған «Мажму ат таварих» («Тарихтар жинағы») еңбегінің қырғыз жұртын, оның ұлы ел мұрасы Манасты танытудағы орны

айырықша. Ал, жалпы аталмыш ұлы туындыны, оның бас кейіпкері Манас пен оның төңірегін, сондай-ақ, қырғыз халқының салт-дәстүрін, әр кездегі әлеуметтік ахуалын пайымдаудағы қазақтың сарабал саналы азаматтарының еңбегі бір төбе. Бұл ретте қазіргі манастанудың үлкен маманы, Қырғыз Ғылым академиясының корреспондент мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Раиса Қыдырбаева жазғандай, 1850 жылдардағы қырғыздар, оның алып эпосы «Манас» жайлы атқарған ғылыми еңбегіне орай «Манастану ғылымы мен қырғыз фольклористикасының басында тұрған Шоқан Уәлихановтың» (Манас. Энциклопедия. 1 том. Бишкек:Мурас, 1995, 164-165 б.б.) орны ерекше. Сонымен бірге Шоқан жазып алған «Көкөтайдың асын» архивтен тауып, жариялаған, «Шоқан және Манас» атты монография жазған академик Әлкей Хақанұлы Марғұланнның, бір ғана Ш. Уәлиханов шығармашылығы туралы екі монография жазған, соған байланыстырып Манасқа қатысты ғылымдағы өз сөзін айта білген көрнекті әдебиеттанушы, Қазақстан ғылым академиясының корреспондент мүшесі, профессор Шәмшиябану Қанышқызы Сәтбаеваның, ұлы жырдың 1000 жылдығы кезінде салтанатты жиында терең мағыналы баяндама жасаған халық жазушысы Әбіш Кекілбаевтың, әр кездердегі еңбектерінде Манас пен оның атажұртына орай мәселелерде ғалымдық пайыммен толған профессорлар Сұлтанғали Садырбаев, Мырзатай Жолдасбеков, Бекмұрат Уахатов және тағы басқалардың ғылыми ой-пікірлернің қай-қайсысының да өзіндік орындары бар. Ал, бұл тұрғыдан келгенде әлемдік даңқы бар Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің Манастану саласында атқарған жұмысының қыруар қажыр-қайраттың, жүйелі ғылыми ізденістің нәтижесі ретіндегі жанқиярлық еңбек болып қабылданатындығын да дау жоқ.

Туысқан қырғыз халқының «Манас» жырын зерттеуге Мұхаң ұзын ырғасы отыз жылға таяу өмірін арнаған. 1930 жылдың 8-маусымында Ташкенттегі Орта Азия университетінің шығыстану факультетінің аспиранты М.Әуезовті университет басшылығы Бішкекке қырғыз эпостарымен танысу үшін ғылыми іссапарға аттандырады. Мұхаң межеленген мезгілінде Бішкекке келіп, материалдармен танысады. Араға жарты ай салып, 29 маусым күні Қырғыз Ғылыми-зерттеу институтының уақытша директоры Саул Матвеевич Абрамзонмен «Манас» туралы тарихи-әдеби очерк жазып беру туралы шартқа отырады. Онда автордың сегіз баспа табақ көлемде орыс тілінде жазылатын еңбегі 1930 жылдың 1 қарашасына бітуге тиіс деп көрсетілген. Бірақ Мұхаңды сол кездегі Ішкі істер халық комиссариатының (НКВД) қызметкерлері 17 қыркүйек күні түрмеге қамайды да, ғалым екі жыл бойы тұтқында болады. (М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі. Алматы: Ғылым, 1997. 114-116 б.б.; «Неизвестный» Ауэзов. Алматы: Жібек жолы, 2005. с.345). Соның салдарынан көрсетілген уақытында аяқталуға тиіс ғылыми жұмыс біраз кешігеді. Әйтсе де, ойға алған ісін қашан да бітіруді мақсатым деп білетін қаламгер 1934 жылы «Литературный Казахстан» газетінде алғашқы мақаласын жариялайды. Бұл – 1934 жылы аяқталған «Манас» – киргизская народная героическая поэма» деп аталатын монографиялық еңбектің бірінші нұсқасының қысқартылған жарияланымы болатын-ды. Автор мұнан кейін бұл еңбегіне 1937, 1940, 1948, 1954 жылдары қайтадан оралып, үнемі ұстартумен, ғылыми мәні мен мазмұнын тереңдетумен болған («Неизвестный» Ауэзов.С. 346). Өз өмірінде атқарған елеулі шаруларының бірі ретінде қараған бұл жұмысына ұлы ойшыл тіптен 1959 жылдың өзінде де азды-көпті редакциялау жұмысын жүргізген.

Негізінен, ұзақ жыл терін төккен бұл еңбегінде кемеңгер ойшыл, Манас жырының өмірге келу уақытына, ондағы өліге берілетін ас, бас қаһарманның үйленуі, батырдың сыртқы жауларына қарсы өткізген жорықтары (қазат), олардың себептері мен салдарлары, соған байланысты достары мен жауларының образдарының бейнеленуі секілді күрделі мәселелерге жан-жақты тоқталады. Әсіресе, автордың әдебиеттану ғылымы терминімен айтқанда, шығарманың тарихилық мәселесіне ерекше мән беріп, сол арқылы шығарманың өмірге келу мезгілін анықтауға сіңірген еңбегі айырықша назар аударуды талап етеді. Бұл мәселені ол өз басы істі болып жүргендігіне қарамастан 1952 жылдың 6-10 маусымы арасында Фрунзе қаласында өткен (қазіргі Бішкекте) Манас эпосын зерттеуге арналған Бүкіл одақтық ғылыми форумның өзінде де жасқанбастан алға тартқаны мәлім. Ал, бұл атақты симпозиум бір қарағанда «Манас» эпосының халықтығын айқындап, манастану ғылымының сан қилы мәселелерін түбегейлі шешуге арналған, келелі кеңес сияқты көрінгенмен, шын мәнісінде, соның алдындағы «Жәңгір», «Едіге» жырларын ел санасын улайтын зиянды мұралар деп тапқан катал саясаттың қазымыр мінезінен туындайтын, ұлы жырдың басына күн туғызған құйтырқы жиын болатын. СССР ғылым академиясының президиумының басшылығымен өткізілген оған сол кездегі өлшем бойынша өте көп, төрт жүзден астам ғылыми және көркем творчество өкілдері қатынастырылды. Негізгі баяндамалардың өзі төртеу болды. Оларды «Манас» эпосының қалыптасуының тарихи жағдайлары» деген тақырыпта профессор А.Ю. Якубовский; «Манас» эпосын зерттеудің қорытындылары мен алдағы міндеттер» дейтін мәселе бойынша СССР Жазушылар одағының ұлт әдебиеттері бюросының төрағасы, профессор Л.И. Климович; «Манас» эпосының

халықтық мәселесі» аталатын тақырыпта Өзбекстан ғылым академиясының корр. - мүшесі, ленинградтық профессор А.К. Боровков; «Манас» эпосының нұсқаларына шолу һәм пайымдау мен тұжырымдар» дейтін мәселеде жазушы Жакишевтер жасайды. Бес күнге созылған аталмыш жиынның үлкен тартыспен қызу өткендігі сондай, негізгі баяндамалардың сыртында жалпы қырғыз әдебиеті мен тарихын сол жылдары бірден-бір жетік біледі деп есептелетін М.И. Богданова, А.Д. Даулеткелдиев, А.А. Валитова, Б. Керімжанова, А. Тоқамбаев, Т. Сыдықбековтер қосымша баяндамалар жасап, атақты А. Бернштам, Б. Юнусалиев секілді ғалымдардың өзіне жарыс сөзге қатынасумен ғана шектелуге тура келді. Ұлы Мұхаң да жарыс сөзге қатынасушы ретінде форумға атсалысады (Манас. Энциклопедия. 1-том. Бишкек: Мурас, 1995. 305-320 б.б.).

Форум кезінде кейбір оқымыстыларға екінші қайтара шығып сөйлеуге тура келіп отырған. Баяндама жасаған азаматтар түгелдей дерлік қорытынды сөз сұрап, өз адрестеріне айтылған сын ескертпелерге қарсы пікірлерін айтады. Бұл жиынды кіріспе сөзбен ашқан сол кездегі СССР Ғылым академиясының қырғыз филиалы президиумының төрағасының орынбасары А. Алтымышбаевтың өзі эпостың тағдыры үшін аталмыш конференцияда М. Әуезовтен соң сөз алған К. Укаев, С. Ильясов, И. Сармановалардан кейін қайырыла сөйлеп, эпостың тағдыры үшін елеулі-елеулі пайымдаулар жасайды. Өйткені, сол күндерде сонау Ш.Ш. Уәлиханов, В.В. Радлов, В.Р. Розен, В.В. Бартольд, П.М. Мелиоранский, С.М. Абрамзон, В.М. Жирмунский, Т. Зарифов, М.Е. Массон, Л. Пеньковский, И.А. Батманов секілді Манас пен оның ұрпақтары Семетей, Сейтектерге байланысты ұлылы-кішілі қатынасы барлардың баршасы түгелдей сөз болады. Жырлаушылар мен жазып алушылар да басты назарда ұсталады. Бұл тұрғыда тек Сағымбай Оразбақовтың атына ғана емес, Манас пен оның ұрпақтарының ерлігін жырлаушы өзге де жомоқшылардың атына аз сын айтылмайды. Бас баяндамашы А.И.Климович Сағымбай нұсқасын ұлтшылдық, панисламистік, пантүркістік, діншілдік бағытта жырланған; Өйткені, ол шығу тегі жағынан күдікті Оразбақтың перзенті, ал Оразбақ Орман ханның сырнайшысы еді; сондай-ақ, оның 1922 жылы «Манасты» хатқа түсіруіне буржуазияшыл ұлтшыл Ишеналы Арабаев себепкер болған, сондықтан да шығарма реакцияшыл дегенді ерекше қадап айтады. Ж. Самаганов атты сыншы конференцияға баяндама жасағандарды сынап келіп, көптеген азаматтар айтып отырған «Манастың» құрама нұсқасының вариантын, яки таңдаулы жиынтық нұсқасын жасау тіптен де мүмкін емес деп, бұл мәселеге үзілді-кесілді қарсы шығады. Конференцияға қатынасып отырған Қырғызстан Коммунистік партиясының бірінші хатшысы И. Раззаковтың: «Сіздің пікіріңіз қандай, «Манас» эпосының идеялық негізі неде?»-деген сұрауына, ол: «Жылдап даярланған негізгі баяндамашылар мен қосымша баяндамашылар бұл мәселеге жауап бере алған жоқ, оған мен қайтып жауап бермек едім», -деп ашулы үн қатады. Қысқасы 689 беттік конференция материалында өз басын қорғап, үрейленушілер сөзі, сондай-ақ, қалай болғанда да қырғыз халқының елдік мұрасын панисламистік, пантүркістік, діншіл, ұлтшыл, буржуазияшыл рухтағы еңбек деп тануға тырысушылар лебізі, сонымен қатар мүмкіндігінше амалын тауып, шығармадан айырылып қалмаудың жағдайын ойластырған мұраға, ұлтқа жанашыр жандардың көзқарастар пайымы да баршылық.

Ал, М. Әуезов жарыс сөзге осындай қызу тартыс үстінде, жоғарыда айтылған Ж. Самаганов, т.т. кертартпа пікірлерінен кейін шыққан еді. Ол өз сөзін қырғыз халқының Ұлы Октябрьден басталатын, Ленин партиясының белгілеген бағыт-бағдарымен қарышты өмір сүріп жатқан социалистік қырғыз ұлтының «Манасына» тек Қырғызстанда ғана емес, Москва тарапынан, ондағы СССР Ғылым академиясы мен СССР жазушылары басшылығы жағынан көңіл бөлінуі, бұл – «Манастың» біздің халықтарымыздың фольклоры мен эпостық мұрасы санатындағы қатардағы көп шығарманың бірі еместігінен туындайды деп бастай келіп, өзінің негізгі айтпақ пікірін төмендегідей үш бағытта өрбітеді. – Біріншіден, дейді, – ол: советтік қырғыз халқына «Манас» эпосы керек пе, әлде керек емес пе? Екіншіден, бұл жырдың құрама нұсқасын жасау мүмкін бе? Үшіншіден, егер мүмкін болса, қалай оны жүзеге асыруға болады, – дейді де, атақты жырды өзінің қай уақыттан бастап танысып, зерттей бастағанын, бұл тараптағы бірінші зерттеу еңбегін қашан аяқтағанын, оны кейін қалайша толықтырып, жаңғыртқанын, сол кездердегі фольклорға деген көзқарастың қандай болғандығын, тек ол көзқарастан Демьян Бедныйдың «Батырлар» туындысы сахнаға қойылғаннан соң ғана «Правда» газеті батырлық жырларға, советтік фольклористикаға дұрыс бағдар бергенін, ал «Советтік қырғыз халқына «Манас» эпосы керек пе» – деген басты мәселеге негізгі баяндамалар мен қосымша баяндамалардан біз жауап алдық па? – дей отырып, автор өзінің орысша сөйлеген сөзін де ойын төмендегіше жалғастырады: «Надо признаться, что этого ответа мы имеем и не имеем. Имеем ясные ответы по дискуссии на страницах печати и по докладу тов. Джакишева... А вот по докладу А.К. Боровкова имеем колеблющийся ответ. Ясно для каждого, что 99 процентов его доклада было построено на отрицании эпоса... И получилось так, что докладчик исследует не эпос, а все, что

налеплено на «Манас»... Надо объяснять научно правильно, памятуя о том, что мы сопоставляем не памятники письменной литературы, а варианты устно-поэтической продукции...» (Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 19-том. Алматы: Жазушы, 1985. 150-156 б.б.). Бұдан біз, ұлы Мұханның өзіне ширек ғасыр бойы етене таныс, туысқан қырғыз халқының ең басты байлығына ғалым, азамат ретінде қалай қарау керектігіне принципті түрде нақтылы жауап бергенін көреміз. Ал, өзі екінші-үшінші мәселе етіп көтеріп отырған ата жырдың құранды нұсқасын (мұндай құранды нұсқаны жасау тәжірибесі өмірде бар болатын. Оны конференцияда қосымша баяндама жасаған, «Манастың» осындай нұсқасын жасауды бірден-бір қолдаушы М.Богданова академик И.А. Орбелини басшылығымен 70 нұсқадан жинақталып жүзеге асқан армяндардың «Сасундық Давид» эпосын тілге тиек еткен-ді. – Ж.Т.) жасау туралы жайға келгенде ол, бұған кезінде В.В. Радловтың үш манасшының орындауынан алып жасалған үлгісін «В.В. Радлов бұған бірінші болып жауап беріп кеткен» – деп алға тартады. Негізінде, дейді, автор, – әртүрлі жомоқшының айтуындағы осы нұсқалар бір-біріне өте-мөте жақын, өйткені, солардың қай-қайсысы да халық түсінігіне лайықты рухта жырланған. Сондықтан мұндай қадамға барар кезде Қаралаевтың, немесе Шапақовтың нұсқасы дегенге алдын-ала айырықша мән берудің қажеті жоқ, ал, редакциялық топқа А. Тоқамбаев, Қ. Маликов, Т. Сыдықбеков секілді «Манасты» жетік білетін ақын, жазушылар кіруі керек,-деп барып ойын түйіндейді. Мұханның ұлы эпосқа қатынасты ең басты пікірінің бірі – шығарманың қай заманда, қандай оқиғалармен байланысты өмірге келгендігі екені белгілі. Кеменгер ол ойын өзінің Орхон-Енисей ескерткіштері жайлы еңбектер мен В.В. Бартольдтің қырғыздар мен қара қытайлар, ұйғырлар туралы қазірге дейін құндылығын жоғалтпаған зерттеулеріне сүйене отырып, бұл ең берісі 840-847 жылғы оқиғалармен байланысты межеленуге тиіс деп пайымдаған болатын. Кейін атақты тарихшы А. Бернштам Шығыс Моңғолиядағы Суджи мекенінен табылған тас жазудағы Яглакар есімді азамат өзін қырғыз ұлымен дейді, бұл, Манас болуға тиісті, ал, руна жазуының беретін дерегіндегі бұл жай 847 жылға сәйкес келеді, сондықтан «Манас» эпосының 1100 жылдығын 1947 жылы атап өту керек деген пікірін де кезінде Мұхан қатты қолдаған. Тек 1947 жылы өткелі тұрған бұл мерекенің руна жазуларының аса үлкен маманы С.Е. Маловтың Суджи тасына байланысты мәселеге араласуы нәтижесінде кейінге қалдырылғаны сол кездегілерге тегіс белгілі. Демек, Мұхан қалай болғанда да, Манас дастанының негізі тым ертеде деп таныған. Ғалым ол ойын «Манас» эпосының халықтығы сын істігіне ілініп, туынды халқымен бірге қала ма, әлде сол кездегі саяси ахуалдың ауанына қарай өмір сүруін тоқтата ма деп, таразы басы теңселіп тұрған кездің өзінде де, негізгі басты назарда шығарманың ел мүддесін жыр еткен басты мұрат-мүддесін қорғай отырып та, жеріне жеткізе айтуды естен шығармаған. Және ол осы пікірін басты баяндамашы профессор Л.И.Климовичтің баба жырдың түп төркіні Орхон жазбаларымен байланысты дейтін байламынан қайтып қалған тайғақтықтығын сынап отырып төмендегіше береді:

Касаясь эпохи возникновения «Манас», я напомним Л.И.Климовичу о том, что мысль о поисках древней основы «Манаса» в IX веке принадлежит не тем анатолийским туркам, о которых большинство из нас слышит здесь впервые, а принадлежит тому самому Фалеву, на которого часто ссылались и вы сами и который считал необходимым изучать «Манас», порой сопоставляя его с орхонскими надписями. А идея отнесения эпохи «Манаса» к периоду джунгарско-калмыцких войн XV-XVIII веков, как на этом настаиваете вы теперь, принадлежит не вам, а В.М.Жирмунскому, которого вы последовательно отрицали до сих пор... Между тем я считаю крайне необходимым вспомнить Орхонские надписи, особенно большую надпись в честь Кюль-Тегина и памятник в честь Тонью-Кука. Напомню товарищам следующие места из этих надписей: «Перейдя через Кегменскую (чернь), мы ходили войною вплоть до страны (киргизов)... Когда Куль-Тегину было двадцать шесть лет, мы предприняли поход на киргизов... с их каганом мы сразились в черни Сунга... Киргизского кагана мы убили и племенной союз его взяли».

...Разве эти самые наивернейшие свидетельства древних агрессивных войн не только со стороны китайцев, позднее калмыков и джунгар, а со стороны ближайших соседей из тюркского племени, тюркского каганата, не могли давать повод эпическим сказаниям киргизов в те же времена?... Далее, киргизы терпели гнет со стороны уйгур, киргизы покорены сыном Чингиса Джучи... Вот какие положения необходимо учитывать при определении эпохи возникновения эпоса. И в этом смысле прав Л.И.Климович, утверждающий в своем докладе, что эпос имеет и отражения древнейших эпох. Но во имя признания эти истины нужно быть последовательным в своих суждениях и не осуждать уж столь сурово всех тех, кто осмеливается говорить о древности происхождения «Манаса» (Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 19-том. Алматы: Жазушы, 1985, 160-162 б.б.).

Мұхаң сынды кемеңгердің сарқылмай, сабырмен сөйлесе де бәрін де жеріне жеткізе шегелеп айтылған бұл сөздеріне сол кездегілер куә болған. Ізгі ниеттегілердің қай-қайсы да асқан ықыласпен риза болған. Бүгінгілер де солай. Ұлы ойшылдың осыншалық көкірек-кеудесінің биік, асқақ рухты болғандығын мақтанышпен еске алады. Енді қалай? Өмір бойы адамгершілік, ар-ұждандылықты қолынан түсірмей ту етіп көтеріп өткен жанның, қабағымен қаймықтырып, табанымен жаншуға әрқашан дайын ұлық саясаттың, сол саясатты негізінен бір ғана ұлық ұлттың мүддесіне бейімдеп қызмет еттіруге мүдделі болған жәреуке қауымының қол астында жүріп, өз ұлты секілді шеттетуден кенде қалмай, үнемі тиісті үлесінен сырт қалып, көз түрткіні көп көріп жүрген қырғыз бауырлардың негізгі ұлттық байлығына шабуыл ұйымдастырылғанда тәуекел етіп, осыншалық азаматтық батыл қадамдарға баруында қанша ма тағылым алар жайлар бар? Бұл кеудесіндегі намыс оты сөнбеген, адалдықты, кісілікті жанымен ұғатын әркімге де құбыланама боларлық асқақ қасиет! Ал, асқақтықты көрмейтін, көрседе астамшылық жасап, аңғармаған болатын көркеуделер көбейген жерде күллі дүниенің қастерлі қазынасы күлдікке көмілмек... Қысқасы, Манас дастанына байланысты Мұхаң тағылымы келешекпен күнше күлімдеп жүздесетін тек Әуезов кемеңгердің ғана емес, «мен ұлы Мұхаңның ұлтынамын» деп кеудесін еңселі ұстар есті жандардың жүзінің жарқын болуына да қызмет етеді. Мәселенің мәнділігі де осында...

РЕЗЮМЕ

Статья доктора филологических наук, профессора Казахского национального университета имени Аль-Фараби Тлепова Ж.Ж. посвящена наследию классика казахской литературы Ауэзова М.О., долгое время читавшего лекции в КазНУ. В работе рассматривается его многолетний и фундаментальный труд как крупного манасоведа.

Қ.Қ. Мәдібаева

*(филология ғылымдарының докторы, профессор,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

АЛМА ҚЫРАУБАЙҚЫЗЫ – ҚАЗҰУ ТҮЛЕГІ

Тағдыр қазақтың маңдайына біткен іргелі оқу орнында оқып, сол университетке қызметке қалу бақытын бұйырған Алма Мүтәліпқызы қысқа ғұмырында дабырлатып, дауылдатпай-ақ талай қайырлы шаруа тындырып кеткен ұлтымыздың аяулы қызы еді.

Еңбегімен елінің есінде қалған, тумысынан тәрбиеші, тәлімгер ғалымның «Жаным садаға» (1995) атты жинағында замананың өзекжарды жайларымен ұштасқан ұстаз жанының тынымсыз күйі бар.

Қазақ әдебиетінің тарихында кенже игеріліп келе жатқан Ежелгі дәуір әдебиетіне қатысты тұғырнамалық зерттеулері ғылыми айналымға қайырлы олжа болып қосылған көрнекті ғалымның ұстаздық ғұмырбаяны да рухани кеңістігіміздің уық тіреген ұстындарының бірі болатын.

30 жылға жуық жоғары мектепте дәріс оқыған Алма Қыраубаева «Жаным садағада» қазіргі қазақ қоғамының аса өзекжарды құбылыстары туралы ой қозғаған.

«Жаным садаға» ел өмірінің жаңа бір тарихи кезеңге ойысқан тұсында жазылған. Жаңа бағыт түзу мәнінде, ендігі уақыттың ұстанымдары қандай болмақ, нендей күйлерге көңіл бөлу, білім беру, тәрбие бағытындағы ұстаз ойлары өзектілігімен, жүрекжарды шыншылдығымен мәнді.

Алма Мүтәліпқызы осы жинақта айналып соғып отырып Мағжан Жұмабаевтың «Педагогикасын» ауызға жиі алады. Іздегенін тауып, үндестігін ұғынып қанаттанады.

Ұстаздың студентті сағынатыны да рас, өз баласынан кем көрмей алаңдайтыны да рас. Осы еңбекте Алма Мүтәліпқызы өз дәуірінің рухани ең бір көкейтесті жайларын қозғайды. Өмірдегі әр сәттің тағылым, тәлімін сыр ғып ашады. Жаны ашып отырып жақсылыққа қарай жетектеу дағдысы бөлек ұстаз еді ол.

Ұстаз жасөрім шәкіртті өмірге баулу, білімге тарту сынды асқан ауыр міндеттің жауапкершілігін құрғақ ақыл, жалпы сөзбен емес, жан толқытқан өмір ақиқаттарын араластырып отырып сөйлейді. Еңбек жантану ілімінің тұғырнамалық ұстанымдарын ұтымды, оңтайлы тәсілдермен қызғылықты баяндаған.

«Жаным садағада» Алма Қыраубаева жеке бас тәжірибе, өзіндік сезім-аңсарлар сынды құбылыстарды өз дәуірінің қоғамдық-әлеуметтік арқауы, ұлттың бітім бүтіндігін сақтау бағытындағы өзекжарды күйлермен астастыра отырып, жантанудың жалпыадамзаттық негіздерімен сабақтастықта зерделейді.

Алма Мүтәліпқызының қатарынан озық туған қалпы күнделікті өмір ағысында көзге ұрып тұратын.

Алып-ұшпа мінезі жоқ, не бір күйіп бара жатқан құбылыста саябыр тауып, сабырмен тоқтап отыратындығын көретінбіз. Көп білетін, көп оқитын. Қалыпты қарадүрсіндіктен гөрі жарқ етіп ашылар жаңаға құштар, әрі сол жаңаны жасаудың басы-қасында жүруге ынтық, мұндайда шаршау дегенді білген кісі емес.

Еліміз бір қоғамдық құрылымнан келесі өмір ағысына ойысып жатқан өліара тұста кім-кімге де оңай тиген жоқ. Сондайда жеке бас өміріндегі сәтсіздіктерде де толас тауып, тосылып қалмай, тығырықтан шығар жол тапқан сергек, ширақ қалпымен көрінді. Өзі бала күннен аңсаған болашақтың мектебін ашты. Сол Жандосов ауылында ашылған жас буынның құтханасына Алматыдан ағылып жұрт барып көретін еді.

Алма Мүтәліпқызы ашқан гуманитарлық өнер лицейі өмірдің ізгілікке шомылған, жаңаға бастаған шағын моделін сомдаған болатын.

Өзара сыйластыққа құрылған, білім бәсекесін қамшылаған, арғы дәстүр, ата салтты ұлықтаудың әлемдік озық мұраттармен ұштасқан үздік үлгілерін қалыптастырушы тұлға тәрбиесіне тереңнен толғап кірісіп кеткен еді. Мектеп ұжымы мүшелерінің сүйіншілеп келетін қуаныштары, ортақ, көңілді кірбең басқан сәттерде де ешкім жалғыз емес. Шілдехана, бесік той, қыз ұзату сынды адам баласының ғұмыр сүру ғұрпының шуақты мазмұны дарыған жылдарда жан серпіліп, дүние құлпырып жүре беретін. Шамалған ауылында оқушылар мен ұстаздар қойған ән-думанды көргенмін. Аса бір әсерімен есімнен еш кеткен емес.

Алма Қыраубаеваның әрбір жанның бойына бұққан өнерін түлету, кім-кімге де жан демеуін қосу, қателіктен қателікке ұрынып тұралап қалғандарды кісілікке қарай қайта жетелеу, қанатын қомдап ұшуға ыңғайланған жас қыранды бабымен биік қмырларды алуға бағыттау, ұлттық негізден дарыған кісілік қасиеттерді жаңғыртып, жаңаға ұластырып отыруды іс жүзінде қолға алуға құштарландырған ұстаздың ұстанымы қанағат шуағына шомылған қайырлы күндер болатын ол уақыт сол жылдары келешектің бағытын қамдайтын тарихи сәт туғанын сұңғыла зердемен түйсінген Алма Мүтәліпқызының ұстаздық өнегесін ұрпағына жаятын жаңа жобалардың жасалуын күтеді.

Талай күндер қона жатып жүріп, мектептің жұмыс бағытын барлағанбыз, қуанғанбыз, қаржы тапшы, жүдеулеу шақ еді. Қайран ғажап бастама қолдау таппады. Алма Мүтәліпқызы осы іске қыруар уақытын бөлді. Денсаулығын берді...

«Жақсының аты өлмейді, Ғалымның хаты өлмейді» дейді ғой.

65 жасқа келер еді, осы көктем, аман жүргенде. Кезекті бір сабақта студенттерге өз ортасында Алма апай атанған жақсы ұстаз болғанын, оның «Жаным садаға» атты еңбегі бар екендігін сөз арасында айтып қалдым. Сонда 2-курстың бір студент қызы менің «Жаным садағаны» ғана атағанымды қоңылтақсығандай: «Ол кісінің басқа да еңбектері көп», – деп қалды. Мен қуандым. Қазірде ойлап отырсам, Сыр бойы өркениетінің мығым дәстүрінде қалыптасып, өскен Алма Қыраубаеваның ежелгі әдебиеттің іргелі бағыттарын зерттеуі аса орынды болған.

Алма Мүтәліпқызының өзі өмірден озғалы ұстаз рухын сәт сайын еске алып, құран бағыштап, атын аялап ас беріп, еңбегін жарыққа шығарып жүрген адал шәкірттері бар. Қалдығұл, Айсұлу, Нұрсұлу, Самал... Бірімен бірі жарыса қызмет қылып жүргендеріне куәміз. Бұған да қуанамыз, марқаямыз.

Алма апайдың атын шығарып, отын өшірмей отырған «әй!» деп жекіп көрмеген, бауыр еті – балаларын көріп шүкір десеміз.

«Жаным садағада» осы бір ішкі сезімін сыртқа жая бермейтін қарапайым қазақ әйелінің ұлтжанды болмысы, жалпыадамзаттық өредегі әдебі, аналық жүрегі, жақсыға құштар, ізгілікпен құнарланған жан әлемі қалды.

Кейде балаша шаттанып құпия шашады, кейде данаша толғап ұрпағының қамын қаузады, бірде үлкен жұрттың келіні ұстанар кішілікпен көрінеді, енді бірде кісілік ұстанымдарымен өзіне тарта түседі...

Осы еңбекте өз уақытының тіршілік ұстанымдарын барлай қарап, болашақ бағыттарын бағдарлауға ерінбей, жалықпай ой бөлген, ұтымды ұсыныстарын ортаға салған қайраткерлік болмыс та бой көтерген. Күнделікті өмір ағысында сүрініп, қабынып жүріп, әр нәрсенің басын шалып, абырой-атақтан дәмелене қалатын қалпымыз да болмай қалмайтын қайсы-біреулеріміздің өңі түгіл түсіне кірмейтін ауқымды, күрделі жайларды Алма Мүтәліпқызы тұрмыс тауқыметімен арпалысып жүріп-ақ күн тәртібіне қойып, қозғап, жанкешті қайраткерлікпен шаруа тындыруға уақыт тапқанына құрметпен қарай отырып, мұның өзі жаратылыстан дарыған ерекшелік, кісілік қажет екендігін мойындаймыз.

«Жаным садағада» балаға білім үйретудің қилы тәсілдері, ізгілікке баулудың жалпыадамзаттық бағыттары мейлінше жанды, ой қозғап, әсер құйып отырып баяндалған.

«Жаным садаға» – білікті маман, белгілі ғалым Алма Қыраубаеваның жан күйін жылдар бойы шаттандырған ұстаздық ғұмырының Аққу әні. Жан тербеген мың-сан күйді шебер тілмен төккен ұстаздық дастан.

Тіл дегендей, Алма Қыраубаеваның осы еңбегінен осы уақытқа шейінгі оқыған дүниелерімнің ешқайсысынан кездестірмеген тың әрі жатық атауларды, сөз оралымдарын жиі кездестіріп отырдым. Басқа тілде жазылған шығарма аталымдарын да мейлінше икемді, дөп келтіріп аударатынын көріп, бұл адамның не нәрсені де шала-пұла істемейтін өзім байқаған қасиетінің қай істе де қалпынша бой көрсететінін аңғардым. *Нашақор* демейді – *кәйіпші* дейді. «Құты білікті» «Құтаю білігі» деп алған.

Алма Мүтәліпқызы жас адамға үйрету мен өмірге баулудың қиын да қызықты, қайырлы ісінде қашан да сергек, сезімтал күйде болды. Баланың көзіндегі жарқ еткен нұр, бойжеткен бойындағы кенет пайда бола қалған қалыптас тыс құбылыс, жасқаншақтық па, астамдық па, отбасы тәрбиесі көзге ұрып тұрған сипаттар ма – бәрі де ұстаз назарынан қағыс қалмас еді.

Кез келген асығыс шешімнің келешек тағдырға түсірер көлеңкесінен де шырылдап сақтандыратын ұстаз жаны.

«Таланттар» атты қысқа эссе былай басталыпты:

«Алдымда томпып-томпып отырған мынау 25 баланың әрқайсысының бойында бұққан таланттар жатуы сөзсіз. Суыртпақтап тарта бастасаң, қиғаштай туған жаңа айды көргендей ұлы қуанышқа батасың».

Әр шәкіртін өз баласындай аялаған ұстаз үшін талантсыз шәкірт жоқ. Ұстаз кең, кешірімді болуы керек деген ой – Алма Мүтәліпқызының «Жаным садағада» мақсатты түрде мән беріп қозғаған өмірлік ұстанымы.

«Зорлықшыл мен көнбістің типін мұғалімдер ұжымында әркім-ақ байқайтын болар. Бірақ зорлықшылмен күресу оңай еместігі тағы аян. Зорлықшыл айналасында көнбістер болмаса, өмір сүре алмайды. Зор зорлығын өзі сияқты мұғалімдерге де, оқушыларға да жасайды. Оны мектепте «қатал мұғалім» деп атайды.

Алма Қыраубаеваның «Жаным садаға» еңбегінде белгілібір кезеңдегі қазақ қоғамының рухани-әлеуметтік болмысындағы аса өзекті мәселелер қисыны келген тұста, әңгіме орайына қарай «Қаны қарайған адамдар», «Қажыған студент қайдан шықты», «Мұғалімнің үш қасиеті», «Зорлық пен қорлық», «Махаббат және мінез», «Босағаны күйінішпен аттама», «Қыз қадірі неден?», «Саясат және сабақ», «Ел тізгінін кім ұстар?» «Рухани жүдеу мен түлеу», «Халықтық тәрбие» т.б. жүрекжарды толғамдарда нысанаға алынып отырған.

Алма Қыраубаева Мағжан Жұмабаевтың «Педагогика» оқулығы туралы алғашқы пікір айтқан, тауып айтқан маман еді деуге болады.

«Қазіргі «Монтессори педагогикасы» деп жүрген тәрбиенің негізін қазақ топырағында алғаш ойластырған адам Мағжан болар».

«Реті келгенде айта кету керек, болашақ мұғалімдерді қазақ баласының жан дүниесі мүлде ескерілмеген орысша оқулықтардың аудармасымен оқытқанша, Мағжан «Педагогикасындағы» ойлармен пәрмендіретін кез келді. Мағжан педагогикасы – аса сезімтал, саясаттан тыс, бала жүрегін жараламайтын, адамгершілікті педагогика». Тамыршыдай тап басып, өзі өмір сүріп отырған қоғамның білім беру жүйесі, рухани болмысы тұрғысында мейлінше білікті маман есебіндегі ой-байламдарын әр сәтін жадында тірілтіп отырған ұстаздық ғұмыр тәжірибесімен ұштастыра жүйелеген бұл еңбектің аясында аса маңызды педагогикалық пайымдар негізделген.

Алма Мүтәліпқызы әлемдік озық үрдістерді назарда ұстап сөйлеуінде осы бір ғұмырлық шаруасына қаншалықты құштарлықпен, шаршамай, талмай қайырылып соғып отырған сипатымен ашыла түседі.

«Бүкіл дүние мойындаған Штейнер, Монтессори гуманизмі біз үшін жасырын болып келді. Ресей Наркомпросы 20-жылы Италияның гуманист-педагогы Мария Монтессоридің әдісі «пролетарлық күресті дәріптемейтіндіктен» жауып тастаған. Біздің замандастар Штейнер (Авльдорф) мектебінің тәжірибесінен де мақұрым қалды. Адамның рухани күштерін оятуға, жан дүниесін ұлағаттауға бағытталған бұл мектептер бүгінде әлемнің әр бұрышында жұмыс істеп жатыр (500-ге тарта).

Штейнер педагогикасы антропософияға (адами даналық), яғни адамшылыққа құрылады. Баланың жан-жүйесін жұлқыламайды, сағын сындырмайды. Тіпті балаға баға қойылмайды».

Алма Мүтәліпқызы өзі күн тәртібіне қойған сол кезеңдегі білім беру жүйесіндегі қордаланып қалған мәселелерді шешу жолында гуманитарлық-өнер мектеп-лицейін ашты. Көксеген көп арманның талай бағытын жолға қоюға кәсіби біліктілігі де, рухани әлуеті де жеткен болатын...

P.S.

Алма апай күн сайын күлімсірей кіретін дәрісханалар сол орнында. Дегенмен де, өмір ағысы қай құбылысқа да ақырын-ақырын өз өзгерісін енгізіп жатыр. №314 дәрісхана қазір академик Зейнолла Қабдолов атында. №318 дәрісханаға өткен қыс академик Рымғали Нұрғалидың аты берілді.

Факультетіміздің атауы да өзгерген. Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті болып ауысты. Қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасында Алма апайдың көзін көрген, талай жылдар дәмдес-тұздас болған бір үйдің жандарындай қимас ағайлары мен қатарластары, шәкірт бауыр-сіңлілері еңбек етуде.

Алма апайдың 65 жылдық мерейтойы да тақап қалды. Ол кісі өмірден өткеннен бері рухани шәкірттері хабарласып, жинақ әзірлеп жатқандарын айтып еді.

Алма апай туралы ұдайы ойлап жүремін. Ел таныған ұстаздық болмысы, ғылымдағы орны, қаламгерлік қарымы туралы, ол адамның қазақ руханиятындағы, ұлттық білім жүйесіндегі, қазақ әйелінің жан-жаратылысының барша ерекшелігі тұнған адамдық қалпын мейлінше шынайы, уақыт биігінен бағалай отырып жазуым керек еді деймін. Тосыла беремін. Алма апайдың уақыты, жеке тағдыр кеңістігіндегі қилы құбылыстар шарпысуындағы кісілік қалпының құпиялары туралы ойланам, толғанам. Көкейде тұнған сауалдарымды енді оның өзінен сұрап, біле алмаймын. Жан құбылыс, рухы қалған еңбектерін асықпай бір ақтарып зерделеуім Шәкәрім айтқан зымыранның оғындай зулаған уақыт екпінінде ентіге басып, маңызды ештеңе бітірмей жүріп жатқандай жай бар.

Осы бір шағын мақала келешек кеңінен қозғап жазуға тиісті ойларымның сұлбасы іспетті.

Айтайын дегенім: Алма апай сырына үнілген уақыт та кешегіге айналып барады. Өзгеріп, түлеп жатқан, дүбіле көшіп жатқан заман.

Өзгермеген құбылыс – Алма апай аялап өткен жас ұрпақтың жан жүйесі. Сол баяғыдай мөп-мөлдір. Жазылмаған парактай аппақ.

Қазіргі студент те Алма апайдың алдын көрген шәкірттердей шығарма жазады. Махаббат туралы пікір таластырады. Шолпанның күнәсі неде? деп мәселе қояды. Қазақы жаны да сақталған. Сұлу, ойлы жас!

Аллаға шүкір дейміз.

РЕЗЮМЕ

Статья доктора филологических наук, профессора Казахского национального университета имени Аль-Фараби Мадибаевой К.К. посвящена деятельности известного казахского ученого-литературоведа Кыраубаевой А.К., чье имя навсегда вписано в историю кафедры казахской литературы КазНУ.

Н.О. Джунанышбеков

*(доктор филологических наук, профессор,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)*

СЛОВО О ГЛАВНОМ РЕДАКТОРЕ

У него много званий. Он действительный член Международной инженерной академии, Международной академии наук высшей школы, Международной экономической академии Евразии, Международной академии творчества, Международной кадровой академии. Заслуженный деятель науки и техники Республики Казахстан. 7 октября 2010 г. Распоряжением Главы государства Мутанов Галымкаир Мутанович назначен ректором Казахского национального университета имени аль-Фараби. Для меня существенно, что он является участником Интернет-энциклопедии «Ученые России». За недолгое время ректорства в КазНУ он проявил себя умелым организатором, смелым новатором, блестящим ученым. Но мне хочется остановиться только на одной грани его деятельности.

Летом 2011 года Фатима Исмаилова, дочь выдающегося ученого-литературоведа, вместе со мной, профессором КазНУ и зятем Есмагамбета Исмаилова, обратилась к ректору с письмом, в котором, рассказав о заслугах Е. Исмаилова перед КазНУ, попросила содействия для достойной встречи 100-летия со дня рождения ученого. Галымкаир Мутанович направил это письмо декану филфака для поддержки наших инициатив. Однако конец 11 года выдался трудным, было несколько

юбилеев, праздновалось 20-летие Независимости Республики, проходили выборы в парламент, и показалось, что имя Есахана позабылось.

Но вот сейчас я держу перед собой книгу выпущенную в серии «Өнегелі өмір». Эта серия не имеет аналогов в продукции других казахстанских издательств. Вышло уже семь книг, посвященных замечательным ученым КазНУ. В мае 2011 года вышла книга, посвященная великому казахстанскому поэту, выпускнику КазНУ, Олжасу Сулейменову. И совершенно неожиданно оказалась, что восьмая книга этой серии называется «Есмагамбет Ысмаилов».

Но самой большой неожиданностью стало для меня то, что вступительное слово к этой книге написал ректор. Доктор технических наук, специалист по теории и практике автоматизированного управления технологическими процессами с использованием элементов искусственного интеллекта, Президент Центрально-Азиатского отделения и член мониторингового комитета Международного общества инженерной педагогики IGIP, (Швейцария), Президент Казахстанского общества (KazSEE) в Международной федерации инженерного образования (IFEES), член Совета управляющих института информационных технологий в образовании ЮНЕСКО (Париж), обладатель звания «Европейский преподаватель технического ВУЗа», казалось бы, должен был несколько свысока относиться к гуманитарным наукам и, особенно, к литературоведению, которое, на первый взгляд, не приносит никаких коммерческих прибылей.

Но Галымкаир Мутанович знает, что самая высокая отдача от труда тех преподавателей, которые дают не только образование, но и воспитывают настоящих патриотов своей страны. В своем вступительном слове Г.М.Мутанов убедительно показывает роль Е. Исмаилова не только в филологической науке, но и в деле воспитания многих поколений выпускников КазНУ. И благодаря труду главного редактора Г.М.Мутанова стало возможным появление этой книги. На презентации этой книги очень хорошо сказал выдающийся ученик Е. Исмаилова академик Т. Какишев: «Дороже всех наград, почестей и званий – это книга». Действительно, книга «Есмагамбет Ысмаилов» останется нерукотворным памятником для Е. Исмаилова и зажжет много молодых сердец неутолимой жадностью знаний, любовью к родной литературе, к родному КазНУ, к родному народу. Поэтому от семьи Есмагамбета Исмаилова хочу выразить глубокую благодарность ректору Галымкайру Мутановичу за тот щедрый подарок филологическому факультету и тысячам любителям отечественной словесности, который сделал он выпуском этой книги, за его труд в качестве главного редактора, за его несомненную любовь к казахской литературе.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена 100-летию юбилею выдающегося казахского ученого Есмагамбета Исмаилова. Автор рассказывает, как отмечалось данное событие в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби, выражает благодарность ректору КазНУ, академику Мутанову Галымкайру Мутановичу за оказанную поддержку и содействие, внимание, проявленное к личности Е. Исмаилова.

А.Б. Темирболат

(доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой истории казахской литературы и теории, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАФЕДРЫ ИСТОРИИ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ТЕОРИИ

Кафедра истории казахской литературы и теории имеет широкие научные связи. Ежегодно преподаватели, докторанты и магистранты проходят стажировку в ведущих зарубежных университетах, научно-исследовательских институтах и центрах, принимают участие в международных научных конференциях и в работе различных научных сообществ, редколлегий межвузовских сборников. Профессора кафедры и выступают рецензентами и соруководителями докторских диссертаций, защищаемых в странах ближнего и дальнего зарубежья. На сегодняшний момент кафедра истории казахской литературы и теории поддерживает связи:

в ближнем зарубежье: с Санкт-Петербургским государственным университетом, Московским государственным университетом имени М.В. Ломоносова, Институтом русской литературы РАН, Тюменским государственным университетом, Институтом филологии СО РАН, с Самаркандским государственным институтом иностранных языков, Институтом языка и литературы имени Ч. Айтматова НАН КР, Самарским филиалом МГПУ, Пятигорским государственным

лингвистическим университетом, Центром сравнительного литературоведения Северо-Кавказского НИИ, Институтом литературы имени Т. Шевченко;

в дальнем зарубежье: с Центром Славистики имени Чеслава Милоша (Литва), Университетом Витаутаса Великого (Литва), Гранадским университетом (Испания), Гамбургским университетом (Германия), Варшавским университетом (Польша), Познанским университетом имени Адама Мицкевича (Польша), Висконсинским университетом (Польша), Стамбульским университетом (Турция), Ардаханским университетом (Турция), Эгейским университетом (Турция), Вильнюсским университетом (Литва), Донгукским университетом (Южная Корея).

В целях развития и укрепления международного сотрудничества, повышения академической мобильности, обмена опытом, разработки совместных научных проектов кафедра регулярно приглашает известных зарубежных ученых из ведущих мировых университетов и научно-исследовательских институтов. Так, в ноябре-декабре 2011 года студентами, магистрантами и докторантами кафедры были прослушаны лекции

директора Института языка и литературы и имени Ч. Айтматова НАН КР, лауреата Государственной премии, доктора филологических наук, профессора, академика Акматалиева А.А.;

доктора филологических наук, профессора Санкт-Петербургского государственного университета, ведущего научного сотрудника Института русской литературы РАН, члена Международного общества Ф.М. Достоевского Кибальника С.А.;

доктора филологических наук, заведующего кафедрой СМИ Самарского филиала МГПУ Растягаева А.В.

Весной 2012 года в рамках международного сотрудничества кафедры состоялся визит доктора филологических наук, профессора Санкт-Петербургского государственного университета, ведущего научного сотрудника Института русской литературы РАН **Кибальника С.А.** Им был прочитан курс «Поэтика интертекстуальности», отражающий одно из приоритетных направлений современной науки о литературе.

В рамках своего визита профессор Кибальник С.А. принял активное участие в праздновании Наурыза в общежитии № 17. Большое внимание он уделял воспитательной и научной работе студентов, магистрантов. Профессором Кибальником С.А. был поставлен спектакль по мотивам поэмы А.С. Пушкина «Анджело», премьера которого состоялась на малой сцене Дворца студентов имени У.А. Жолдасбекова.

Профессор Кибальник С.А. принимает активное участие в работе редколлегии «Вестника КазНУ имени Аль-Фараби. Серия филологическая», межвузовского научного сборника «Актуальные проблемы современной гуманитарной науки». По его инициативе сотрудниками факультета филологии, литературоведения и мировых языков был собран материал, посвященный Казахскому национальному университету Аль-Фараби для издания сборника в г. Санкт-Петербурге.

Профессор Кибальник С.А. осуществляет руководство научными работами студентов, магистрантов, помогая им в подготовке научных статей для публикации в зарубежных журналах, докладов на Международный форум студентов в г. Москва.

По инициативе профессора Кибальника С.А. в г. Санкт-Петербурге был организован научный семинар, посвященный тенденциям развития современной литературы, в котором приняли участие 3 преподавателя кафедры. В рамках визита была достигнута договоренность о дальнейшем сотрудничестве КазНУ имени Аль-Фараби и ИРЛИ РАН, состоялась встреча с ведущими учеными и сотрудниками Славянской библиотеки Хельсинкского университета.

Магистранты и докторанты кафедры ежегодно проходят научную стажировку в зарубежных университетах, согласно тематике их научных исследований и специализации. В июле 2011 года магистранты кафедры, обучающиеся по специальностям «6М021400 – Литературоведение», «6М020500 – Филология: Казахская литература» прошли стажировку в Донгукском университете (г. Сеул, Южная Корея). В феврале 2012 года магистрант кафедры Султан Е. посетил Колумбийский университет (США), в сентябре 2012 года – феврале 2013 года он был направлен на обучение в Университет Кадиса (Испания). Докторант PhD Оспанова А. в 2011 и в 2012 годах прошла научную стажировку в Эгейском университете (Турция). Ею был прослушан курс лекций по тюркской литературе. В феврале 2013 года докторант PhD Садыков Н. был направлен для прохождения научной стажировки в Университет Гумбольдта (Германия).

С сентября 2011 года кафедра активно сотрудничает с доктором филологических наук, профессором Гранадского университета **Рафаэлем Гусманом Тирадо**. В июне 2012 года по предложению кафедры истории казахской литературы и теории профессором Р. Гусманом был организован летний курс «Евразийская межкультурная коммуникация в условиях Болонского

процесса» для магистрантов, докторантов и преподавателей факультета филологии, литературоведения и мировых языков. В рамках стажировки была предоставлена возможность работы в научной библиотеке. Профессор Р. Гусман организовал встречу с директорами и ведущими учеными учебных и научных центров Гранадского университета. В настоящее время руководство кафедры истории казахской литературы и теории совместно с профессором Р. Гусманом разрабатывает программу летнего курса для магистрантов, докторантов и преподавателей факультета филологии, литературоведения и мировых языков, запланированную на июнь 2013 года.

Профессор Рафаэль Гусман Тирадо является членом редколлегии «Вестника КазНУ имени Аль-Фараби. Серия филологическая». 20 апреля 2013 года состоится его визит в Казахский национальный университет, во время которого им будут проведены консультации для магистрантов и докторантов кафедры по публикациям в журналах с импакт-фактором.

Кафедра поддерживает связи с такими известными зарубежными учеными-литературоведами, как И.В. Силантьев (Россия), А.И. Ковтун (Литва), Н.А. Голиков (Россия), А.М. Казиева (Россия), И. Жежявичене (Литва), В. Шмид (Германия), Рафис Абазов (США) и др.

С сентября 2011 года кафедра истории казахской литературы и теории совместно с Университетом Витаутаса Великого (Литва) и Тюменским государственным нефтегазовым университетом издает межвузовский междисциплинарный научный сборник «Актуальные проблемы современной гуманитарной науки». В нем рассматриваются наиболее актуальные проблемы современных общественно-гуманитарных наук – теоретические и методологические проблемы литературоведения, фольклористики, лингвистики, философии, политологии, педагогики, психологии, вопросы перевода. Большое внимание уделяется инновационным методам обучения. Значительное место отводится тенденциям развития гуманитарной мысли на рубеже XX-XXI веков. Раскрывается понятийный аппарат научных дисциплин. Авторами статей являются ведущие ученые Казахстана, России, Литвы. На сегодняшний момент в свет вышли два номера сборника «Актуальные проблемы современной гуманитарной науки» (2011, 2012 гг.).

В целях обмена опытом, повышения квалификации преподаватели кафедры регулярно проходят стажировку в крупнейших зарубежных университетах и научно-исследовательских институтах: в Германии, Великобритании, Испании, Франции, Чехии, Нидерландах, Мальте, России, Финляндии.

Ведущие ученые кафедры входят в состав редколлегий научных изданий стран ближнего и дальнего зарубежья: «Милошевские чтения» (Литва), «Классическая филология» (Россия), «Ученые записки испанской русистики» и др.

Кафедра истории казахской литературы и теории активно расширяет свои международные связи. Ее цель интегрироваться в мировой научно-образовательный процесс. В перспективе сотрудниками кафедры планируется проведение совместных научных исследований с ведущими зарубежными университетами и научно-исследовательскими институтами.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются международные связи кафедры истории казахской литературы и теории. Автором подчеркивается необходимость расширения сотрудничества в целях интеграции в мировой научно-образовательный процесс.

Н.К. Сарсекеева

*(кандидат филологических наук, доцент,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)*

ОБНОВЛЕНИЕ ПАРАДИГМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РОМАНА КАЗАХСТАНА НА РУБЕЖЕ XX-XXI СТОЛЕТИЙ

В современном мире, основными тенденциями развития которого являются процессы глобализации, национальные культуры испытывают все больший интерес к своим корням. Желание сохранить свои истоки, ценностно-смысловые ориентиры личности вместе с открытостью всему новому – одна из основных черт литературы Казахстана периода независимости. На рубеже XX-XXI веков в литературе Казахстана наблюдается активное переосмысление прошлого: писатели пытаются предвидеть будущее в условиях мультикультурного мира, сохраняя при этом специфику и индивидуальность как исходную предпосылку в диалоге национальных культур. Как известно, на протяжении XX века факторы культурной интеграции нередко подменялись факторами

идеологическими, направлявшими в сторону «единства» (единообразия). Напротив, в творчестве писателей республики на рубеже XX-XXI столетий наблюдаются тенденции, характерные для разных, порой противоположных систем.

Выделяется своей динамикой эволюция системы жанров современной прозы Казахстана: устоявшийся на протяжении многих десятилетий жанр историко-революционного романа сменяется романом-эссе («интеллектуальным»), в котором преобладают ретроспективность, воспоминания, открытость авторской позиции, стремление к созданию документального «образа эпохи». Современные писатели Казахстана, как будет показано далее, предпринимают попытки философского осмысления ушедшей эпохи в соответствии с судьбой отдельной личности, не вмещаясь порой в четко очерченные границы тенденций и литературных направлений. Специальным исследованием данных вопросов занимается коллектив преподавателей и сотрудников КазНУ имени Аль-Фараби под руководством заведующей кафедрой русской филологии, русской и мировой литературы, члена-корреспондента Национальной академии наук Республики Казахстан, доктора филологических наук, профессора Джолдасбековой Б.У. в рамках научного грантового проекта «Парадигма интеллектуально-инновационного потенциала личности в литературе Казахстана периода независимости».

Известный исследователь М.Эпштейн в своей работе «Знак пробела: О будущем гуманитарных наук» /1/ размышляет о смене научных и культурных парадигм в новом веке и тысячелетии, завершенности «постизмов», новизне мироощущения, которые по масштабу сопоставимы с рубежом XIX-XX в.в. Ученый, в частности, отмечает сходство новых культурных парадигм с авангардом XX века: «обращенность в будущее, экспериментальная установка, открытость новому, прогностика и футурология, жанр манифеста» /1, с. 163/.

На рубеже веков, тем более тысячелетий, для дальнейшего развития культуры всегда было актуальным и плодотворным взаимодействие сложившихся ранее традиций и новых историко-культурных парадигм, их соотносительность и взаимодействие, неизбежно приводившее к диалогу. Как известно, диалогическое мироощущение в философско-эстетическом аспекте впервые было концептуально осмыслено и сформулировано в трудах М.М.Бахтина. Ученый утверждал, что жизнь, как и произведение, полифонична и диалогична по своей природе, особо отмечая, что определенная совокупность слов, идей и мыслей проводится по нескольким неслиянным голосам, «звуча в каждом по-иному». Автор, персонаж, человек, человечество, по Бахтину, мыслят диалогично, впуская в свое сознание точку зрения «другого»: «Мыслящее человеческое сознание и диалогическая сфера его бытия не поддаются художественному освоению с монологических позиций», - утверждал ученый /2, с. 465-468/.

Все «диалогизирует» со всем и все со всеми: страна со страной, эпоха с эпохой, человек с человеком, культура с культурой и т.д. Из этого естественно вытекал вывод ученого о том, что изучение многообразных художественных моделей и эстетических систем в литературе необходимо проводить в аспекте их «созвучий и пересечений».

Как известно, Казахстан с давних времен был включен в мировой культурный процесс, чему способствовало открытие Великого Шелкового пути и особое географическое положение нашей страны – на перекрестке Востока и Запада. Находясь в центре Евразии, казахская культура и литература объективно не могла не испытывать влияния различных культур: традиционно – русской, тюркской, китайской, а также европейской, американской и иных. Духовное родство культур, сложившееся здесь за многие века, отлично как от западноевропейской, так и от восточноазиатской культур.

Уже в средние века мощно развивались тюркская, казахская, античная, арабская и китайская литературы и культуры, привнося каждая свое, тем самым обогащая друг друга. Сам образ жизни древних кочевников и многообразие культур, существовавших на территории Казахстана, определили специфику казахской культуры, ее открытость новым веяниям и вселенскую отзывчивость. Отметим, что современное полиэтничное казахстанское общество в условиях глобализации сохраняет традиционную культуру всех населяющих республику народов, способствуя тем самым гармонизации межэтнических отношений.

Современный литературный процесс в Казахстане неразрывно связан с глубоким осознанием концепции евразийства, в соответствии с которой неприемлемо разделение народов на «своих» и «чужих», а, напротив, на первый план выступает содружество различных культур и сформированных ими традиций. Не случайно объектом внимания в данной статье является взаимодействие устойчивых традиций и литературных новаций в крупных жанровых формах казахской интеллектуальной прозы периода независимости, не ставшее пока предметом специального углубленного изучения.

Данный период наиболее сложен в истории развития казахстанской культуры, связан с распадом советского государства и обретением Казахстаном суверенитета. Все более широкое распространение в литературе получают модернистские и постмодернистские тенденции изображения персонажей и действительности, связанная с этим амбивалентность образов и расширение сферы бессознательного, усиление драматизма и психологизма, отказ от «линейного» повествования, переосмысление прежних эстетических идеалов и ценностей, использование интертекстов и др.

«Новый» (интеллектуальный) казахстанский роман рубежа XX-XXI вв. и начала нового тысячелетия представлен именами Аслана Жаксылыкова (тетралогия «Сны окаянных»), Хасена Адибаева (роман-откровение «Созвездие близнецов»), Дюсенбека Накипова (роман «Круг пепла» и другие), Дидара Амантая («Цветы и книги» «Поэт и дьявол» и др.), Ильи Одегова (роман-песня «Звук, с которым встает солнце») и рядом других произведений. Что же объединяет произведения этих столь разных по опыту и принадлежности к поколению авторов? Отечественные исследователи и критики, относя их к постмодернистскому типу, отмечают усиление тенденции к построению произведения по принципу «ломаного сюжета», «безгеройность», сочетание мало связанных между собой сюжетных линий, усложнение представлений писателей о времени и пространстве и иные особенности /3, с. 129-136/.

Действительно, современные казахстанские прозаики пишут в гораздо более свободном стиле по сравнению с авторами 1970-1980-х годов, не боятся экспериментирования, свободной ассоциативности, использования различных типов письма и языков культуры. Особенно заметно нежелание указанных прозаиков выдвигать в качестве доминирующих тем социально-этическую проблематику, являвшейся традиционной для казахских писателей предшествующих десятилетий (романы С.Муратбекова, А.Нурпеисова, А.Кекильбаева, Р.Сейсенбаева, Т.Асемкулова, С.Елубаева и других).

Как не утратить в бурно меняющихся условиях своей исторической памяти? – вот вопрос, на который каждый из этих авторов, признанных далеко за пределами своей страны, пытался дать свой ответ. Примечательно, что их поиск шел не в области экономики или быта, а в области этики. В силу сложившихся определенных исторических условий этика, *поведенческие* отношения у казахов, как и у кочевников вообще, составляли основу культуры. Именно поэтому этическому обоснованию поступков героев писатели 1970-1980-х г.г. уделяли особое внимание, «включая» порой степную этнокультурную традицию в качестве регулятора поведения.

Своеобразие казахского романа, его историческое формирование изначально было связано и с фольклорной традицией, ведущую роль в которой играла поэзия. От эстетики фольклора, эстетики коллективного творчества, казахская литература пришла к становлению и развитию индивидуального творчества, отмечал академик М.Каратаев /4, с. 31/. Самоидентификация казахской литературы, как известно, связана с именем Абая, первым в казахской литературе применившим метод критического реализма.

На первый план литературного процесса Абаем была выдвинута задача художественного осмысления общегражданских, социально-нравственных проблем, так или иначе продолженная последующим опытом казахской литературы. Казахский роман на всех этапах его становления и развития не отвергал пафоса эпического мировосприятия, не избегая при этом фольклорных, мифологических, философско-исторических мотивов, присутствующих как своеобразный *код* национальной самобытности и самоидентификации.

Казахская проза периода независимости отличается тенденцией к синтезу различных методов и жанровых экспериментов, поисками оригинального стиля. Соответственно, стремление к разнообразию, сплетению разных методов, жанров и стилей порой в пределах одного произведения объективно ведет к качественным изменениям в соотношении категорий «автор-герой». Наиболее рельефно выражены изменения категорий «автор», «герой», «персонажи» в модернистской и постмодернистской литературе, в которой наблюдается «децентрирование» автора, его «размытость» в ирреальности текста и сюжетных ходов. Современные казахстанские авторы все более осознают «свою функциональность по отношению к тексту» /5, с. 541/.

Так, эта особенность семантики категории автора и авторского сознания ярко выражена в «романе-откровении» Х.Адибаева «Созвездия близнецов» /6/. Автор представлен здесь одновременно в нескольких ипостасях: рассказчик, лирический герой, скриптор (Р.Барт), повествователь, философ, собиратель истин и даже врач (как он сам себя именуется). Читатель наблюдает не только перевоплощение автора в героев различных эпох и народов, но и свободное перемещение авторского сознания из эпохи Древнего Египта во времена Великой Французской революции. При этом

обнаруживается сходство образов Марата и Робеспьера с образами бунтарей Древнего Египта, которых роднит «вечная мечта о Мессии – освободителе, справедливом правлении». Социализм и коммунизм, явленные в качестве следующего «рывка» истории, определяются как «две великие утопии». И спустя более 70 лет – новый переворот: «91-й год перевернул мир» /6, с. 24/.

Мир романа Х.Адибаева насквозь интертекстуален, в его повествовании можно обнаружить поэтические вставки из Абая и Рудаки, произведений устного народного творчества, повторяющиеся цитаты из других произведений, архаичную и современную лексику...Выбор подобной стратегии автором обусловлен его замыслом – подняться от конкретных ситуаций до высот глобальных общечеловеческих обобщений, проанализировать всеобщую историю цивилизаций, народов и дать определенный прогноз развития человечества.

Автор (он же и лирический герой, и скриптор) выступает без каких-либо признаков национальной идентификации, это своего рода космополит, гражданин мира, что достаточно ново для творческой манеры Х.Адибаева. Литературной новацией для казахской прозы является также введение пласта сидхи – древней индийской медитационной практики. Не случайно герой - мальчик, не связанный никем и ничем, вдруг обретает крылья и летит, обозревая весь мир. Так происходит экзистенциальный «выход» автора и героя в некое трансцендентное пространство.

В «новом казахстанском романе» в качестве ведущей все чаще выступает экзистенциальная проблематика, а героями выступают «выпавшие» по разным причинам из общества индивидуумы. Своеобразным исключением из этого ряда является тетралогия А.Жаксылыкова «Сны окаянных» /7/, но тема ядерного полигона и его последствий здесь больше связана не с современными реалиями Казахстана, а с советским тоталитарным прошлым. Героями этого произведения выступают дети заброшенного полигона и их Учитель, «старый и вечно одинокий», составляющие своеобразный реестр вещей, явлений и событий - всего, что они *видят* и *слышат*. По их мнению, все это является тем, что можно противопоставить всеобщему Хаосу.

Мотив надвигающейся вселенской катастрофы, пронизывающий роман, усугубляется «галереей» безмянных страшилищ, звериных масок, людей – крыс и др. Обращает на себя внимание склонность автора к проведению аналогий между животным и человеческим мирами, обусловленная, как и у Х.Адибаева, представлением о взаимопроницаемости времен и состояний, мира реального и мира воображения, находящихся в постоянном движении.

Авторы французского «нового романа», ставшего открытием в мировой литературы второй половины XX века (А.Роб-Грийе, Н.Саррот, М.Бютор, К.Мориак, К.Симон и др.), отвергая «сюжетную литературу», стремились беспристрастно описывать то, что предстает взгляду пишущего, передавать развитие событий через чисто зрительное («объективное») описание мира, где люди и вещи в одинаковой мере являются *объектами*. «Новые романы», последовательно изгоняя «устаревшие» понятия персонажа и сюжета, обнажали тем самым его внутреннюю сущность – отношения писателя с языком и с абстрактным, лишенным индивидуальности героем. Опыт «нового романа» не прошел бесследно для современных казахстанских писателей

Так, один из центральных героев романа А.Жаксылыкова – Жан, опустившийся человек, потерявший смысл жизни. Алишер из романа Д.Амантая «Цветы и книги» ищет и не находит гармонии с собой и окружающим миром. Оба они – «выброшенные из собственной биографии» (определение О.Мандельштама). Речь Жана, обращенная к самому себе, представлена в виде пространного монолога, одно, без перерывов и отступлений, огромное предложение, объемом порой в целую страницу (распространенный прием «потока сознания»).

Воспоминания героя и других персонажей А.Жаксылыкова также прерывисты, в потоке воспоминаний автора-рассказчика стираются грани между прошлым и настоящим вследствие работы так называемых «стимулирующих образов», вызывающих те или иные ассоциации. Мотив поисков «утраченного времени» (вспомним одноименный роман французского писателя Марселя Пруста. – Н.С.) своеобразно трансформируется у А.Жаксылыкова в мотив поисков своего Пути неким Искателем-талибом в завершающей романский цикл книге «Дом сурриката».

В романе «Круг пепла» Д.Накипова эсхатологическая линия связана с главным образом-мотивом, вынесенным в заглавие – своеобразным мостом между разными временными пластами цивилизаций. Одновременно он символизирует основу мироздания, связанную с изначально-циклическим временем: «Четверо возвышенных восседали в круге пепла, вдыхая дымы древние и новые, были они ответны каждый за свое время года – зеленое, синее, желтое и белое и за все, что там в их времени сотворяется...» /8, с. 41/. Фигуры возвышенных могут олицетворять пророков или духовную силу мировых религий (ислама, буддизма, христианства), а образ четвертого - идею тенгрианства. Они могут также олицетворять четыре времени года. Присутствующие в романе

мотивы реальной истории (голод 1930-х в Казахстане, мотив декабрьских событий в Алма-Ате 1986 года и другое), как и у А.Жаксылыкова, лишь пунктирно объединяют разобщенных, одиноких героев...

Таким образом, современная проза Казахстана, опираясь на предшествующий многовековой опыт словесного искусства казахского народа, в целом развивается в русле мировых литературных тенденций. Представители «новой волны» в казахской интеллектуальной прозе периода независимости ведут не столько поиск новых идей, проблематики, что характерно для традиционной литературы реализма, сколько поиск эстетически самодостаточных форм и принципов повествования. Авторские интенции представителей «нового» интеллектуального казахстанского романа направлены на установление взаимодействия, контакта, диалога различных литературно-культурных традиций. Диалогичность, внутренне присущая евразийской философии, выражает особое мировидение, которое не сводится ни к Востоку, ни к Западу.

Персонажи казахской прозы в отличие от героев западного «нового романа», оторванных от исторических корней и социума реальности, еще связаны с историческим прошлым своими рефлексиями: на подсознательно-интуитивном уровне сохраняют в себе память истории своего рода, ощущают влияние правремени.

В романах казахских авторов все же присутствует некий «просвет» в плане сюжетной интриги и позитивной основы судьбы героя, в то время как в западном «новом романе» устойчива тенденция к деструкции героя. Можно предположить, что тенденция к позитивному смыслопорождению связана с традиционным представлением номадов (кочевников) о самогармонизации мира, с национальными архетипами идеалов самосовершенствования в свете влияния суфизма и тенгрианства.

С точки зрения современной герменевтики, самопонимание – это всегда и взаимопонимание, диалог. Анализ казахстанского «интеллектуального» романа в литературе Казахстана на рубеже веков и в начале нового тысячелетия в рамках диалога национальной традиции и новаций современного мирового литературного процесса, в частности, на уровне проблемы автора и героя, способствует выявлению новых граней авторского сознания прозы современного Казахстана.

Современную литературу и искусство не следует понимать только как национальное явление, замыкать их в этнические рамки, поскольку они являются органической частью всемирной художественной культуры. Вместе с тем наблюдающаяся в последние годы тенденция реконструкции историко-культурного процесса и восстановления исторической памяти все более усиливаются. Данный фактор литературного процесса суверенного Казахстана востребован самой жизнью, поскольку слишком многое оказалось изъято из истории нашей страны.

Использованная литература:

1. Эпштейн М.Н. Знак пробела: О будущем гуманитарных наук. – М., 2004.
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М., 1972.
3. Темирболат А.Б. Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе. Монография.- Алматы, 2009.
4. Каратаев М.К. Эпостан эпопеяга. – Алматы, 1970.
5. Ржанская Л.П. Интертекстуальность (Возникновение понятия. Об истории и теории вопроса) // Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века. – М., 2002.
6. Адибаев Х. Созвездия близнецов (сокровенное и таинственное): роман-откровение. – Алматы, 2004.
7. Жаксылыков А. Сны окаянных. – Алматы, 2005-2008.
8. Накипов Д. Круг пепла. – Алматы, 2004.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию современной литературы Казахстана. Автор раскрывает основные тенденции ее развития, художественное своеобразие произведений писателей. В работе подчеркивается значимость научного проекта преподавателей и сотрудников КазНУ имени Аль-Фараби «Парадигма интеллектуально-инновационного потенциала личности в литературе Казахстана периода независимости», выполняемого под руководством заведующей кафедрой русской филологии, русской и мировой литературы, члена-корреспондента Национальной академии наук Республики Казахстан, доктора филологических наук, профессора Джолдасбековой Б.У.

Н.А. Голиков

(кандидат педагогических наук, доцент, директор общеобразовательного лицея Тюменского государственного нефтегазового университета, психолог высшей квалификационной категории)

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЁЖИ: ОПТИМИЗАЦИЯ В УСЛОВИЯХ ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

Современная система образования должна ориентироваться на то, что предстоит её выпускникам в будущем, а не на прежние неэффективные формы жизни, препятствующие развитию инновационных процессов в обществе и государстве. Это требует незамедлительного принятия форвардных решений по оздоровлению системы образования, которая находится последние десятилетия в глубоком кризисе. Выраженным симптомом этого социального явления можно обозначить неспособность школы сформировать высокоразвитую, высокоорганизованную, социально состоятельную личность выпускника. Типичный социальный брак общего образования – потребительская жизненная позиция значительной части учащейся молодёжи, клиповое сознание с ориентиром на получение желаемого «здесь и сейчас», неумение прогнозировать последствия предпринятых действий (или бездействия) и адекватно, целостно воспринимать окружающий мир; отсутствие навыков социального проектирования, неспособность управлять собственным развитием – выстраивать жизненную траекторию. И одним из таких прорывных решений является преобразование школ в полифункциональные образовательные учреждения, в которых наряду с инвариантными традиционными функциями (обучение, воспитание и развитие) реализуются новые, пока ещё не ставшие типичными вариативные ампликативные функции. Именно эти образовательные функции способствуют формированию позитивной картины мира, развитию социальных компетенций обучающихся, накоплению их человеческого капитала, оптимизации качества их жизни. Развитие сети полифункциональных образовательных учреждений крайне важно для системы образования в целом, для уточнения сущности социального института – образования и общенаучного определения категориального аппарата его исследования разными отраслями наук, в том числе социологией; для выработки наиболее универсальной системы эмпирически измеряемых параметров развития и его качества. «Рассмотрение общенаучных проблем системы образования, её функций и структур, организационной динамики относится к компетенции социологии образования, выражает её методологическую роль в отношении других дисциплин, изучающих образование» /1, с. 2/.

Термин «функция» принадлежит Лейбницу и происходит от латинского слова *functio*, что обозначает выполнение, осуществление, деятельность. Функции в системе образования — это конкретные виды деятельности специалистов образовательных учреждений, направленные на удовлетворение образовательных и иных потребностей, запросов заказчиков и потребителей образовательных услуг.

Современные исследователи выделяют следующие функции образования: социально-стабилизирующая и социально-преобразующая, культуропреимственная и культуротворческая; здоровьесберегающая и комплексной (медицинской, педагогической, психологической, социальной) реабилитации, поисково-исследовательская (В.И.Загвязинский); адаптивно-изменяемая, воспроизведения «социального типа», воссоздания и обеспечения сохранения общества (А.Ж.Кусжанова); педагогической поддержки (Е.А.Александрова, Л.Н.Бережнова, О.С.Газман, Н.Н.Михайлова); психологическая (М. Холодная); психологической безопасности (И.А.Баёва, В.А.Дмитриевский), социально-терапевтическая (Н.Н.Бояринцева, С.В.Кульневич, Л.Д.Лебедева, Л.Н.Лесохина, Н.М.Полетаева); экологическая (В.А.Игнатова, А.Д.Урсул).

Анализируя образовательную действительность, А.П.Булкин (2001) отмечал факт расширения функций школы за счёт тестирующей, дистрибутивной и селекционирующей функциями, которые ранее выполнялись церковью, семьёй, сословием. Наряду с социальной функцией («социализация») и культурной функцией («культурация», «овладение культурой», «инкультурация») автор вводит термин «формирующая функция образования», которая, по его мнению, точнее отражает содержание культурной функции педагогического процесса – формирование и развитие человека.

Система образования как социальный барометр должна чутко реагировать на потребности и запросы общества, отвечать на внешние возмущения, «болевы точки» окружающего мира. Преобразование окружающей действительности может и должно происходить через школу, как систему формирования общечеловеческих ценностей, внутренних императивов, определяющих смысл деятельности (А.П.Булкин, Д.Дьюи, А.Ж.Кусжанова, О.В.Морева, В.В.Панфёрова,

А.М.Осипов, А.И.Субетто, В.Н.Турченко, Ф.Р.Филиппов, Ю.Н.Фролов). Мы разделяем мнение А.Д.Урсул о том, что система образования, являясь социальным механизмом совершенствования общества, должна выполнять и аксеологические функции: экологическую, акцентирующую внимание на сохранении биосферы, природы вообще, и ноогуманистическую, сводящуюся к ориентации образования на выживание и непрекращающееся развитие человечества. С этим трудно не согласиться, поскольку исследователь опирается на понимание тотальных процессов, угрожающих самому существованию человека.

При изучении результатов деятельности образовательных учреждений на протяжении последних двадцати лет установлено снижение качества здоровья школьников (соматического, психического, социального и духовно-нравственного); несформированность у значительной части выпускников жизненно необходимых социальных компетенций, их неготовность гармонично «вписаться», эффективно интегрироваться в социум, адаптироваться к постоянно изменяющимся социально-экономическим условиям, реализовать природой заложенный потенциал. Не вызывает сомнения, что у «жертв образовательных дефектов» зачастую искажается картина мира и система ценностей, возникает негативное самовосприятие личности, снижается самооценка и, как следствие, ухудшается качество жизни, которое, на наш взгляд, наряду с пресловутыми результатами ЕГЭ должно стать действительно объективным комплексным показателем результативности деятельности образовательного учреждения. «Под качеством жизни учащейся молодёжи мы понимаем совокупность социальных показателей степени развитости жизненных сил и уровня организации жизненного пространства. Это определённый образ и уровень жизни, который характеризуется объективными показателями и субъективными ощущениями, основными составляющими которых является уровень социально-психологического благополучия и здоровья (соматическое, психическое, социальное, духовно-нравственное). Качество жизни учащейся молодёжи – это субъективная удовлетворённость, выраженная или испытываемая индивидуумом в физических, ментальных и социальных ситуациях. В качестве индикаторов выступают: уровень социально-психологического благополучия (отношение ребёнка к себе и окружающей действительности – стратегически важным для развития его личности средам: семье, школе, классному коллективу, неформальной группе сверстников); состояние здоровья и уровень физической подготовленности; направленность активности личности; благополучие семейного положения; удовлетворённость социальным статусом среди сверстников; удовлетворённость своими учебными успехами» /2, с. 168/. Мы выделяем следующие уровни качества жизни: недопустимый, допустимый, оптимальный, повышенный. Своевременное определение уровня качества жизни отдельного ученика, группы обучающихся или в целом детского коллектива позволяет правильно принимать управленческие решения, администрировать качество образования /3/.

Анализ организации образовательного процесса и качества его «продукта» – выпускника как социально компетентного, активного преобразователя окружающей среды, способного управлять качеством своей жизни (см. выше индикаторы) «здесь и сейчас» и в перспективе жизненного пути, ответственно совершая жизненно значимые выборы (будущей специальности, уровня образовательных программ и образовательного учреждения профессионального образования, спутника жизни и сроков расширения состава семьи и т.д.), от которых зависит будущая карьера, степень самореализации и удовлетворённости собою, окружающими, в целом жизнью показал низкий уровень функциональной грамотности педагогов. Проблема заключается в отсутствии навыка научно обоснованно компоновать «пакет» образовательных функций под актуальную социально-педагогическую ситуацию и конкретного индивидуума-ученика с учётом состояния его здоровья, реального уровня учебных возможностей и развития социального интеллекта, его запросов и потребностей. Отсутствие системного администрирования этим процессом усугубляет профессиональные затруднения педагогов. Решение задачи формирования образовательного маршрута обучающегося, активизации конкретных функций зависит от уровня компетентности учителя в области социально-педагогического проектирования. Педагог как проектировщик должен уметь качественно диагностировать реальные возможности ребёнка, его ресурсы и затруднения (и не только в области усвоения программного материала). При организации учебно-воспитательного процесса специалист обязан учитывать актуальное психофизиологическое состояние ученика, его «дремлющие» способности с целью «улавливания» необходимости применения конкретных образовательных функций с ориентиром на повышение и оптимизацию качества его жизни в режиме реального времени и перспективах жизненного пути. Оптимизация качества жизни ученика – это комплексный процесс системной стабилизации функционирования субъекта во всех сферах обитания

и жизнедеятельности, извлечение **наилучшего результата из возможных** с учётом состояния здоровья и реальных условий жизнеобеспечения. При проектировании индивидуального образовательного маршрута важным является определение препятствий, «социально-психологических порогов» в развитии и саморазвитии ребёнка с целью принятия упреждающих организационных и социально-педагогических мер. Опираясь на знание индивидуальных особенностей обучающегося, педагог должен обеспечить условия устранения или минимизации вредоносных «препятствий», компенсацию «выпадающих» из стандарта (нормы) свойств и качеств субъекта деятельности и общения посредством конструирования и активизации «пакета» индивидуально подобранных образовательных функций. Весьма значительна роль самого ребёнка и его тактичного «вкручивания» в процесс самостоятельного выбора деятельностей при корректном социально-психологическом патронаже. Своевременно созданные учителем ситуации выбора самореализации в учебной, творческой, спортивной, социально значимой деятельности – плацдарм успеха и удовлетворения потребности стать уважаемым, принятым, состоявшимся членом общества. Это является гарантом безопасной социализации, фактором позитивного самовосприятия, «наращивания» самоуважения, оптимизации качества жизни. Реализовать указанные выше подходы, как показал наш опыт, возможно при условии преобразования школы в полифункциональные образовательные учреждения.

Полифункциональное общеобразовательное учреждение – это сложная социально-педагогическая система, в которой наряду с инвариантными традиционными функциями обучения, воспитания и развития с целью оптимальности удовлетворения образовательных и иных потребностей субъектов образовательного процесса комплексно реализуются вариативные ампликативные функции. К ним относятся сервисная, здоровьесберегающая, здоровьесформирующая, валеологического и социально-педагогического сопровождения, персонологическая, социальной защиты, коррекционная, реабилитационная, социально-педагогической поддержки, правозащитная, психологической безопасности, координационная, культурологическая и интеграционная функции /4/. В основе идеи преобразования школ в полифункциональные образовательные учреждения лежит позиция – «по отношению к школе ученик выступает «заказчиком» на «изготовление» собственной индивидуальности». Выполнить такой «заказ» можно через сотворчество со школьником как с социальным партнёром по самостроительству, «самофутурированию» субъекта деятельности и общения.

Это подтверждается результатами многолетней опытно-экспериментальной работой на базе МАДОУ ЦРР №7, МАОУ СОШ № 2 г. Ханты-Мансийска, общеобразовательного лицея Тюменского государственного нефтегазового университета, Киёвской, Беркутской, Яровской, Старокавдыкской, Асланинской СОШ Ялуторовского района Тюменской области.

Данная проблема является актуальной для казахстанских вузов и прежде всего КазНУ имени Аль-Фараби, с которым в последние годы у нас налажено тесное сотрудничество.

Использованная литература:

1. Осипов А.М. Функции образования в обществе /А.М. Осипов. – // Образование и общество. – 2002. – №1(2). – С. 21-36.
2. Голиков Н.А. Теория и практика разработки и использования здоровьесберегающих образовательных технологий // Вестник Казахского национального университета имени Аль-Фараби. Серия педагогические науки. – 2008. – № 1 (23). – С.168-175.
3. Голиков Н.А. Качество жизни студентов как критерий комплексной оценки деятельности вуза // Евразия. – 2008. – № 2. – С. 91-98.
4. Голиков Н.А. Педагогика оздоровления в условиях полифункционального образовательного учреждения: Монография. – Тюмень, 2006.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена одной из наиболее актуальных проблем современного образования – формированию позитивной картины мира, развитию социальных компетенций обучающихся, накоплению их человеческого капитала, оптимизации качества их жизни. Автором отмечается, что данный вопрос поднимается в российских учебных заведениях, рассматривается учеными-педагогами и психологами ведущего казахстанского университета.

А.Ю. Мясников

(генеральный директор автономной некоммерческой организации детский образовательно-оздоровительный центр «Алые паруса», г. Тюмень)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕТСКОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ЦЕНТРА КАК ПРЕДМЕТ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Сегодня Тюменская область является одним из российских лидеров в организации отдыха детей в период летней оздоровительной кампании. При каждом общеобразовательном учреждении функционируют пришкольные лагеря, обычно их называют летними площадками. Многотысячный охват детей позволяет минимизировать социальную напряжённость по поводу безнадзорности детей и подростков в каникулярное время. Отдыхающие дети принимают участие в воспитательно-развивающих, развлекательных мероприятиях, во время экскурсий знакомятся с достопримечательностями родного города, современными предприятиями, получают полноценное детское питание. Однако это совершенно несопоставимо с тем, какие возможности для оздоровления и личностного роста, социального развития могут быть предоставлены детям в условиях детских образовательно-оздоровительных центров (загородных лагерях).

Воспитанник, включаясь в сложное субкультурное пространство загородного лагеря, попадает в нетипичные для него условия отдалённости от семьи, привычного окружения, психологического экстрима и неизвестности, ситуацию потенциального социального риска. Подростку предоставляется возможность вырваться из под жёсткого контроля школы и опеки семьи, подчас ограничивающих его стремление к саморазвитию. Перед ним, как перед субъектом деятельности и общения, открываются эксклюзивные возможности свободного выбора действий, форм творческой деятельности, способствующих саморазвитию и самореализации личности. Он может включиться в сюжет игровой деятельности и апробацию пока несвойственных для него моделей поведения, стать соавтором и участником разнообразных социальных практик, оптимальным (дозировано, самостоятельно определяя при патронаже взрослого) для себя способом проявить самостоятельность и созидательную активность, овладения остро необходимыми на всех этапах своего жизненного пути навыками социального партнёрства /1/.

Формирование эффективной, социально состоятельной личности – сложный процесс, предмет научных интересов не только педагогов, психологов, но и социологов. Известные исследователи-социологи Г.Е.Зборовский и Е.А.Шуклина, представляя свою позицию в отношении современного образования, отмечают, что оно находится на пороге нового этапа своего развития, обусловленного трансформациями в структуре общества и в системе образования как социальном институте и новациями, происходящими в самой социологической науке /2/. К числу таковых смело можно отнести вхождение социологии в предметное поле дополнительного образования, в частности – деятельность детских загородных образовательно-оздоровительных центров, рассматривая её как социокультурный феномен. Предметом исследования социологов в области дополнительного образования и конкретно деятельности детских образовательно-оздоровительных центров могут стать: отношения, складывающиеся во временных детских коллективах, степень удовлетворённости потребителей и заказчиков образовательно-оздоровительных услуг, формирование социальной состоятельности в условиях загородного центра, наконец, качество жизни воспитанников и условия его оптимизации.

Коллектив сотрудников АНО ДООЦ «Алые паруса», реализуя проект «Оптимизация качества жизни воспитанников в условиях загородного образовательно-оздоровительного центра» предельно внимательно относится к социальному, психологическому благополучию, самоощущениям отдыхающих в лагере детей, их оздоровлению, качеству жизни. Под качеством жизни воспитанников понимается комплексный социально-психологический феномен, сущность которого заключается в особом отношении субъекта деятельности и общения к окружающему миру, месту своей личности в нём, выражающемся в стремлении (или отсутствии такового) взаимодействовать, преобразовывать, совершенствовать, функционировать в различных сферах жизнедеятельности, удовлетворять персональные потребности. В этом определении делается попытка обосновать психологический механизм оптимизации качества жизни воспитанника посредством его отношений, активности, преобразовательной деятельности. Включение детей в новый социальный опыт, безусловно, оказывает значительное влияние на психологическое состояние воспитанников /3/. И от того, какая в загородном центре сформирована культурная, оздоровительно-образовательная среда, насколько психологически комфортно и безопасно ребёнок себя в ней ощущает, как исключается

возникновение бессмысленных «временных пустот» (свободное время, когда дети ничем не заняты и провоцируются на социально неприемлемые поступки), зависит и отношение детей к лагерю, окружающим, самим себе. Следовательно, от этого зависит и качество их жизни на период отдыха в лагере и последующее время.

АНО ДООЦ «Алые паруса» на протяжении 19 лет успешно решает задачу обеспечения максимально комфортных условий пребывания воспитанников в лагере, наполняя их жизнь событиями и специально смоделированными психологическими ситуациями, при которых воспитанник получает социально-психологический опыт, качественно усваивает жизненно необходимые социальные нормы. Включаясь в разнообразную деятельность, приобретают навыки социального партнёрства, развивают адаптивность к новым социально-психологическим условиям, апробируют, «отрабатывают» пока ещё для него несвойственный поведенческий репертуар. Отдыхающий ребёнок в процессе проживания **своей жизни** познаёт себя посредством обратной связи, полученной от ребят в отряде, взрослых (вожатых, руководителей развивающих центров), обучается моделировать ситуации «встреч», предвосхищать, прогнозировать последствия своего поведения, конструктивно управлять конфликтами, оптимизировать качество своей жизни ни в далёком необозримом будущем, а уже сегодня, в режиме реального времени. Мы акцентируем внимание: улучшение качества жизни не «завтра», а уже сегодня в условиях лагеря потому, что ребёнок живёт **«здесь и теперь»**, вступает в многообразные контакты со сверстниками, взрослыми, обменивается информацией, планирует и реализует необходимые для удовлетворения своих потребностей персональные социальные проекты. И от того, каково их качество, продуктивность и совершенство, зависит его физическое, психологическое самочувствие, благополучие.

С целью оптимизации качества жизни воспитанников образовательное пространство АНО ДООЦ «Алые паруса» наполняется искусно организованными видами продуктивной деятельности, реализацией больших и малых социальных проектов, созидательными, значимыми для саморазвития смыслами, ценностями и установками, создаются ситуации взаимопринятия, уважения, взаимответственности, творчества и успеха. Ориентируясь на зону ближайшего развития каждого воспитанника с учётом предела его возможностей, внешних и внутренних ресурсов, при организации жизнедеятельности отдыхающих детей специалисты центра учитывают, что лишь положительные эмоции подкрепляют познавательный интерес и стимулируют поисковую активность и самостоятельность.

В 2012 году АНО ДООЦ «Алые паруса» включился в новый социально значимый проект, организованный Департаментом социального развития Тюменской области – комплексную региональную программу «Государственная поддержка социально ориентированных некоммерческих организаций, деятельность которых направлена на социальную поддержку отдельных граждан в Тюменской области на 2011 – 2013 гг.». Был разработан и реализован в рамках этой программы уникальный проект заезда выходного дня для многодетных семей «Мы одна команда – мы одна семья». Специалисты детского образовательно-оздоровительного центра «Алые паруса» приняли 30 семей с детьми от года до 17 лет. Всего заехало 150 человек. Это оказалось настоящей **встречей** многодетных родителей со своими детьми. На протяжении трёх дней мамы и папы принадлежали детям, они вместе участвовали в спортивных соревнованиях, преодолевали препятствия в эстафетах, учились мастерить подарки и сувениры своими руками, изготавливали игрушки, участвовали в фотосессиях и дискотеках. Родители учились проводить семейные праздники, устраивать детям сюрпризы. Эти дни прошли в атмосфере сотрудничества, уважения и любви, они были наполнены позитивными эмоциями и ощущением счастья. Специалисты центра проявили максимум творчества, педагогического мастерства. С какой любовью родители смотрели во время эстафеты на своих мальчишек – будущих защитников Родины, когда те одевались в военную форму, солдатские валенки, брали в руки автоматы и поднимались на пьедестал со словами «Служу отечеству!».

Мы разделяем позицию президента страны В.В.Путина, озвученную им 11 апреля 2012 года: «Крепкая, благополучная, многодетная семья – вот, вокруг чего должны сосредоточить усилия государство, общество, религиозные, образовательные и культурные организации». Не могут игнорировать этот феномен и учреждения дополнительного образования, включившись в разработку новых социальных технологий, обеспечивающих гармоничное развитие внутрисемейных отношений, развитие социальных компетенций членов семьи, формирование социальной состоятельности подрастающего поколения.

Поднятая нами проблема регулярно освещается в межвузовском научном сборнике «Актуальные проблемы современной гуманитарной науки» (Алматы-Каунас-Тюмень, 2011, 2012), издаваемом совместно с Казахским национальным университетом имени Аль-Фараби.

Использованная литература:

1. Мясников А.Ю. Социализация подростков в условиях загородного образовательно-оздоровительного центра // Теория и практика общественного развития. 2011. – № 4. – С. 79-83.
2. Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. Социология образования. – М., 2005.
3. Голиков Н.А. Качество жизни детей: социально-педагогические детерминанты // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика. – 2009. – № 4. – С.66-68.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме организации детских образовательно-оздоровительных учреждений с целью гармоничного воспитания подрастающего поколения. Автором отмечается значение межвузовского научного сборника «Актуальные проблемы современной гуманитарной науки» (Алматы-Каунас-Тюмень, 2011, 2012), в котором регулярно освещается данная проблема, и издаваемого совместно с КазНУ.

Н.К. Сарсекеева

*(кандидат филологических наук, доцент,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В КАЗАХСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

Одним из ключевых положений актовой лекции Президента РК Н.А.Назарбаева, прочитанной в КазНУ имени Аль-Фараби осенью 2009 г. в связи с 75-летием образования университета, стала высказанная им мысль о необходимости взглянуть на образовательные процессы как можно шире: «Каждому человеку нужно привить умение делать, **умение учиться, умение жить, умение жить вместе** в современном мире» /1, с. 20/. Казахстанская высшая школа постепенно осваивает новые принципы образовательной деятельности: регулярно и систематически обновляется содержание общего и профессионального образования, активно дискутируются вопросы идеологизации образования в новых социальных условиях и роль СМИ в этом процессе. Глобальные мировые процессы ставят на повестку дня также вопросы приоритетов в развитии национального образования, связанные с соотношением задач модернизации казахстанской высшей школы и восстановления традиционных начал в ее деятельности, многие из которых были утрачены в предшествующий исторический период. Основными функциями образования в нашей стране и в мире в целом является обеспечение духовной безопасности общества и устойчивого развития государства в информационную (постиндустриальную) эпоху.

Инновационный потенциал университета мирового уровня подразумевает прежде всего непрерывное обновление арсенала знаний и способов деятельности будущего специалиста, формирование его креативного мышления. Инновации в обучении в настоящее время тесно связаны с интеграцией знаний, продолжающимися процессами глобализации. Что делается сегодня для этого в Казахском Национальном университете для подготовки будущих специалистов как гуманитарного, так и естественно-технического профиля с учетом поставленной цели – прорыва в системе образования, связанного с переходом к модели исследовательского университета?

Напомним, что в высшем учебном заведении классического исследовательского типа обучение и научные исследования находятся в неразрывном единстве, а главный акцент делается на воспитание и подготовку исследователя – творческой личности, способной к саморазвитию. Это означает, что основой классического исследовательского университета является **наука и научно-педагогические школы**, а в учебном процессе предполагается сочетание естественнонаучных и гуманитарных дисциплин и фундаментальность образования.

Для решения поставленных задач в нашем университете в 2010 г. был дан старт переходу на новые экспериментальные образовательные программы (ЭОП), включающие как обязательные (базовые), так и элективные дисциплины (дисциплины по выбору обучающихся). Важно отметить, что их перечень и содержание проходят экспертизу и утверждаются Министерством образования и науки РК. Тем самым была предоставлена возможность более гибкого подхода в реализации поставленной цели - формирования модели исследовательского университета. В рамках ЭОП доля элективных дисциплин по сравнению с базовыми увеличена и достигает до 60 %.

В частности, дисциплина «Русский язык для профессиональных целей» (далее – РЯПЦ) является элективной на первом курсе казахских отделений многих специальностей, углубляя навыки и умения, приобретенные студентами ранее в рамках изучения курса русского языка. Изучение РЯПЦ способствует развитию умений и навыков студентов в использовании научной литературы по специальности с целью получения информации, способствующей формированию профессиональной компетенции. Студенты учатся определять тип и объем научной информации, заложенной в учебно-научных текстах по специальности, умению ее передавать и обрабатывать с помощью конспектирования, составления планов, тезисов и проблемных вопросов, реферирования, аннотирования, рецензирования, комментирования, подготовки проектов, мини-лекций и др. В рамках курса прививается умение определять систему проблем и основную тему в текстах по специальности, умение выделять кванты знаний. Особое внимание уделяется системе аргументации, имеющейся в тексте, ее оценке и собственной интерпретации студентом.

Кредитная система обучения, давно и успешно введенная в КазНУ, стимулирует активную самостоятельную работу обучающихся. Данная технология уже сама по себе обеспечивает большую степень свободы студентов и магистрантов. Самостоятельная работа обучающихся является основным резервом повышения эффективности процесса обучения и качества подготовки специалистов, предполагает не передачу знания от преподавателя студенту, а развитие умений и способности ориентироваться в информационном пространстве. Таким образом добывается та система знаний, которая необходима для решения конкретных профессиональных задач. В свою очередь, одним из основных факторов, влияющих на эффективность самостоятельной работы студентов, является **качество** учебных пособий и умение преподавателя дать четкие инструкции по выполнению СРС, умение организовать и проконтролировать ее на должном уровне.

Широкое внедрение новых педагогических технологий позволяет существенно обновить саму парадигму образования. Среди разнообразных направлений в педагогических технологиях, наиболее адекватных поставленным целям, выделим следующие:

- метод проектов (групповой);
- обучение в сотрудничестве;
- разноуровневое обучение;
- индивидуальный и дифференцированный подход к обучению, который реализуется во всех вышеперечисленных технологиях.

Первые три наиболее органично вписываются в учебный процесс, поскольку обеспечивают не только наиболее успешное усвоение учебного материала, но и способствуют интеллектуальному развитию обучающихся, их самостоятельности и доброжелательности по отношению друг к другу и к преподавателю. Одновременно вырабатывается четкая ориентация на сознательное развитие самостоятельного критического мышления.

Как показывает наш опыт, большой популярностью у студентов пользуется работа в группах. Обучающиеся организуются в группы по 4-6 человек для работы над учебным материалом, который разбит на фрагменты (логические и смысловые блоки). Например, тема «Биография выдающегося писателя или ученого» может быть разбита на части – ранние годы жизни; первые достижения; крупные достижения; значение их в истории науки или культуры. Каждый член группы находит материал по своей части. Затем студенты, изучающие один и тот же вопрос, но состоящие в разных группах, встречаются и обмениваются информацией как эксперты по данному вопросу. Затем они возвращаются в свои группы и обучают всему новому, что почерпнули сами, других членов группы. Те, в свою очередь, докладывают о своей части задания. Следовательно, единственный путь освоить материал всех фрагментов и таким образом узнать всю биографию данного человека – это внимательно слушать своих партнеров по команде и делать записи в тетрадях. Отчитывается по всей теме каждый в отдельности и вся команда в целом.

На завершающем этапе преподаватель может предложить любому участнику команды ответить на любой вопрос по данной теме. Внутри группы обучающиеся самостоятельно определяют роли каждого члена группы для выполнения общего задания: отслеживания, мониторинга активности каждого в решении задачи, культуры общения внутри группы. Тем самым достигается не только определенная познавательная (творческая) цель, но и в ходе этой работы формируется определенная культура общения.

Как известно, методы активного обучения делятся на неимитационные и имитационные. Неимитационные (традиционные) включают в себя проблемные лекции, практические и лабораторные занятия, семинары, тематические дискуссии и др. Имитационная группа методов включает в себя игровые и неигровые. В процессе преподавания РЯПЦ на занятиях широко

используются и такие активные методы обучения, как деловые и ролевые игры, имитационные упражнения, метод «круглого стола», проведение «пресс-конференции», дебаты. Естественно, все методы направлены на совершенствование русской речи в разных сферах коммуникации с приоритетом речи учебно-профессиональной.

В условиях переходного времени информация, знания устаревают очень быстро. Преподаватель должен постоянно следить за тем, чтобы информация, содержащаяся в заданиях для СРС, не была устаревшей, напротив, необходимо, чтобы из этих заданий и методических рекомендаций к ним обучающиеся могли бы почерпнуть для себя новую информацию. Учебные материалы, рекомендованные преподавателем и предназначенные для самостоятельной работы по дисциплине РЯПЦ, должны содержать прежде всего актуальную **профессионально значимую информацию**, обязательно включать профессиональный компонент. Этот же принцип применим и к лекционному материалу.

Опытный преподаватель всегда понимает, что надо не только заложить фундамент основных знаний по той или иной дисциплине, но и сделать процесс усвоения знаний творческим, увлекательным, интересным. Не случайно все более частым в последнее время становится использование обучающих и тестирующих программ при обучении русскому языку как иностранному. Обилие информационных потоков, особенно в условиях плюрализма образовательных идей и технологий, определяет потребность в использовании возможностей современной компьютерной техники в обучении. Информационные технологии активизируют познавательную деятельность, способствуют более полной реализации основного принципа работы современных университетов – «обучение через исследование».

Информационное (постиндустриальное) общество заинтересовано в том, чтобы его граждане были способны действовать самостоятельно и активно, принимать решения, гибко адаптируясь к меняющимся условиям жизни. За последние 10-15 лет такие условия если не созданы полностью, то создаются в разных странах с разной степенью успешности. Процесс обучения современного человека не заканчивается в школе или вузе, становясь непрерывным. Система непрерывного образования стала насущной потребностью современного человека. Именно поэтому все большее распространение получает дистанционное обучение на основе современных информационных технологий.

Смысл и назначение новых технологий обучения состоит в формировании сознательного отношения к учебной деятельности, а основной задачей преподавателя становится стимулирование учебно-познавательной деятельности обучаемых. Отметим несколько направлений применения информационных технологий, активно используемых в подготовке бакалавров КазНУ: 1) компьютер как средство контроля знаний (использование тестирующих программ); 2) лабораторный практикум с применением компьютерного моделирования; 3) персональный компьютер как средство доступа к глобальной сети Интернет, следовательно - средство самообразования; 4) использование готовых электронных продуктов, записанных на дисках – обучающих, контролирующих или тематических (аналогов учебных фильмов). Последнее направление, все чаще применяемое на занятиях по РЯПЦ, имеет и свои неудобства: их невозможно использовать целиком ввиду недостатка учебного времени или несовпадения с нашими программами и целями обучения.

С другой стороны, все чаще стали появляться электронные пособия, подготовленные преподавателями-словесниками нашего университета, помогающие сделать процесс обучения русскому языку как иностранному более увлекательным и продуктивным, стимулировать самостоятельную творческую работу студентов. Так, электронное пособие по интегрированному обучению русскому языку как иностранному на материале текстов по истории Казахстана, представленное на сайте КазНУ имени Аль-Фараби /2/, позволяет как расширить знания обучающихся по истории родной страны, так и активизировать сформированные ранее умения и навыки студентов казахских отделений по русскому языку: чтение, говорение, аудирование и письмо. Использование заданий из данного пособия в режиме самостоятельной работы позволяет достаточно рационально решить проблему дифференцированного обучения и самообучения, способствует устранению перегрузки студентов обязательными аудиторными занятиями. Умелое использование и правильная организация самостоятельной работы студентов способствует также продвижению по пути от получения знаний к формированию умений и навыков самообразования.

Огромным потенциалом в подготовке студентов всех специальностей обладают образовательные ресурсы глобальной сети Интернет. Электронные библиотеки, сайты университетов и других учебных заведений, научных и художественных журналов, образовательные порталы, индивидуальные сайты писателей и деятелей культуры, виртуальные сообщества педагогов,

электронные энциклопедии, словари, справочники и учебники содержат массу необходимой и полезной информации наряду со случайной, необязательной, созданной «на злобу дня»... По-прежнему острым остается вопрос о необходимости отбора и поиска новой информации. Система гиперссылок позволяет расширить ее поиск, а скорость работы и удобство современного интерфейса экономят время и усилия. Рекомендации, содержащиеся в специальной литературе, оказываются полезными не всегда, поскольку важнейшим фактором при освоении интернет-поиска остается личный опыт пользователя, его культурная «всеядность» /3, с. 5-6/. Преподавателю следует помнить, что материалы Сети **всегда** требуют критической оценки с его стороны и всестороннего анализа.

Все перечисленные методы и приемы в обучении РЯПЦ способствуют творческому усвоению программного материала, развивают критическое мышление и интерес к учебе, содействуют обеспечению высокого качества образования на основе его фундаментальности и соответствия актуальным и перспективным потребностям государства.

Использованная литература:

1. Актовая лекция Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на тему: «Казахстан в посткризисном мире: интеллектуальный прорыв в будущее», прочитанная на праздновании 75-летнего юбилея КазНУ имени Аль-Фараби (Алматы, 13 октября 2009 года). – Алматы, 2009.
2. Пособие по интегрированному обучению русскому языку как иностранному (на материале текстов по истории Казахстана) / Сост. Чекина Е.Б. и др. – Алматы, 2006 // www.kaznu.kz
3. Беркалиев Т.Н., Заир-Бек Е.С., Тряпицына А.П. Развитие образования: опыт реформ и оценки школы. – СПб., 2007.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль инновационных технологий в преподавании русского языка. Инновации в обучении рассматриваются в связи с интеграцией знаний. Анализируются различные направления применения инновационных технологий в связи с необходимостью повышения качества обучения. В основе исследования использован передовой опыт Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

А.С. Бұлдыбай

*(филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

М.О. ӘУЕЗОВ САЛҒАН САРА ЖОЛ

Қазақ жұртының өскелең мәдениетіне және бүкіл жер жүзіндегі алдыңғы қатарлы көркем әдебиетке Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің қосқан үлесі мейлінше мол, аса құнарлы екеніне қазір ешкім де шүбә келтіре алмайды. Сол себепті де оның абзал есімі атала қалған уақытта, біз ең алдымен, ұлы жазушының тамаша да көркем туындыларын еске түсіреміз, оларды құштарлана, сүйсіне оқудан әсте танбаймыз. Бұл табиғи шындық, өте заңды көрініс.

Мұхтар Әуезов диапазоны кең, эрудициясы мол ғалым. Ұзақ жылдар бойындағы қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде Абайтану және ауыз әдебиетінен лекция оқып, профессор қызметінде, ғылыми-зерттеу еңбектерінде қазақ, қырғыз, фольклоры, қазақ жазба әдебиеті, әсіресе Абайдың өмірі мен творчествосы, әдебиеттің күрделі мәселелерімен белсенді түрде шұғылданды. Соншама сан-салалы, көп тармақты еңбектерінің ішінен (мәселен оның қазақ ауыз әдебиетіне жататын ертегі, айтыс, жұмбақ, батырлар жыры, лиро-эпос, ұсақ жанрлар турасындағы зерттеулері, Абайдың өмірі мен творчествосына тікелей арналған көлемді монографиясы мен толып жатқан мақалалары, «Манас» жөніндегі мағыналы да терең талдаулары, сонымен бірге әдебиет теориясын, драматургияның ерекшеліктерін, аударма тәжірибелерін сөз ететін, туысқан елдер әдебиетінің өзара байланысына тоқталатын өте құнды мақалалары, сөйлеген сөздері мен жасаған баяндамалары) тек қазақ халқының данышпан ақыны, кемеңгер ойшылы Абай Құнанбайұлының өмірі мен ақындық өнеріне тікелей арналған зерттеулерін жариялаудың өзіндік себептері бар.

Қазақ ұлтының рухани тарихындағы ұлы бейненің бірі және өзінің көркемдік әлемімен адамзатқа ортақ тұлға ретінде мойындалған Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде қызмет істеуі, кейін қазақ әдебиеті мен фольклоры ғылымын алға апарушы шәкірттер даярлауы біз үшін тағдыр талайымызды анықтаған және танымдық таразымызды дүниежүзілік мәртебеге көтерген құбылыс. Бұл ретте академиктер З. Қабдолов, З. Ахметов,

профессорлар Б. Кенжебаев, С. Садырбаев және т.б. атап өтсек те жеткілікті. Еліміздің тарихи сана деңгейінің даму кезеңін, дербес ойлау жүйеміздің тәуелсіз парасатын, көшпелі қоғамнан сүзіліп келген көркем ойымыздың қуаты мен қиял күшін, тектік түйсігіміз бен ақыл-зейініміздің құдіретін танытқан Әуезовтің есімі ғылымның көк тасына мәңгілік жазылып қалды. Қазақ елі Абай мен М. Әуезов арқылы исі адамзаттық парасат салтанатына өз үлесін қосты және соны мақтаныш тұтады. Өмірі де, өнері де аса күрделі күрмеуден өткен, тағдырлы таным талқысына түскен Мұхтар Омарханұлының көркемдік әлемінің өзі де тылсым тақырып», – деп М. Әуезов шығармашылығына баға берген Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің түлегі, профессор Т. Жұртбай.

Әдетте көркем шығарма үшін ең зор, ең қатал сыншы халық пен уақыт деседі. Сонымен бірге бұл – ең әділ, ең тура сыншы екендігі де хақ. Шекспир мен Бальзактың, Пушкин мен Абайдың ғажайып мұрасын арада өткен жүздеген немесе ондаған жылдар ескерте, көнерте алған жоқ, Қайта уақыттың қатал тезі осынау ұлы алыптар творчествосының тереңі мен саф асылын жарқыратып аша түскендей. Сондай-ақ жазылған кезінде әралуан себептермен мақталып дүрмекке ілессе де, кейін еш белгі-бедер қалдырмай, із-түссіз жоғалып кететін, ұмыт болатын шығармалар да аз тумады. Әдебиетте халықтың рухани сырласына, жан серігіне айналған шығармалар мен оқуға жарайтын шығармалардың және басқаны зеріктірсе де, жалықтырмайтын, шыдамы соншалықты мол қайсыбір ғалымдардың зерттеуіне ғана тұрарлық шығармалардың аралас келіп, қоса табылып жүретіні де осыдан. Бірақ уақыт олардың қай-қайсысын да өздерінің орнына қояды.

Ұлы жазушымыз М.Әуезовтың творчествосын, оның өнерпаздық жолын алып қарағанда осынау ой көңіліне тағы да ұялай орныға түседі. Жалпы М. Әуезов творчествосы туралы аз жазылған жоқ. Бірақ сол зерттеулердің басым көпшілігі, дені Абай туралы эпопеяның ғана төңірегінде ой топшылаумен тынады. Біздіңше, Абай жайындағы аса кесек, нағыз реалистік романға тұңғыш рет лайықты баға берген автор – Ғ.Мүсірепов. Кейінгі көптеген зерттеушілер сол автордың түбегейлі пікрелерін кең арнаға түсіріп, тереңдетіп дамытты. Жазушаның жалпы қазақ әдебиетіндегі зерттеушілік жолы, зерттеу бағыттары, әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры бола жүріп шәкірт даярлауға, ғылымға қосқан еңбектері аз зерттелді. Шындығында, М. Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясына дейінгі творчествосы да әдебиетіміздің асыл қазынасына қосылған, халық арасына өте-мөте кең таралған шын мәнісіндегі көркем, реалистік шығармалар мен зерттеу еңбектері де кенде емес. Сондықтан жазушының әдебиеттегі зерттеушілік рөлі, ұстаздық қызметі тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Мұхтар Әуезов – ұлыларға тән көп қырлы дарын иесі. Оның көркемдік әлемі мен ұзақ жылдар бойы толассыз жүргізіп келген ғылыми зерттеулерін танып білу жолы ғалымдар тарапына атқарылар сан салалы аумағы мол арнаулы ізгі міндеттерді алға тартатыны бар.

Мұхтар Әуезов – ұлыларға тән көп қырлы дарын иесі. Оның көркемдік әлемі мен ұзақ жылдар бойы толассыз жүргізіп келген ғылыми зерттеулерін танып білу жолы ғалымдар тарапынан атқарылар сан салалы аумағы мол арнаулы ізгі міндеттерді алға тартатынын бар.

М.Әуезов қолына алғаш қалам алған күннен бастап, өмірінің соңына дейін үзбей әдеби-сын, ғылыми еңбектер жазып, өмір бойы негізінен Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде, кейін өзінің атымен аталған ҚР Ғылым академиясының Әдебиет және өнер институтында қызмет істеген. Жазушының бүгінгі таңда жарық көрген 50-томдық шығармалар жинағының он томына тек осы кездерде жазған ғылыми-сын еңбектері еніп отыр. Олар – әдебиеттану ғылымының барлық саласын түгел қамтитын, өзінің маңыз-мәнін жоғалтпайтын терең танымдық мәңгілік еңбектер.

М. Әуезовтің үлкенді-кішілі мақала, зерттеу, оқулықтарының қай-қайсысында болмасын әдебиеттану ғылымының үш саласы да бір-бірімен байланысып, сабақтасып, араласып келіп отырады. Ол мейлі жеке бір жазушы жайлы, не оның жеке бір туындысы жайлы қысқа, нақты ой-пікір білдіргеннің өзінде, оны әдебиеттің теориялық заңдылығы негізінде, жалпы өсіп-өркендеу аясына байланыстыра отырып кеңінен толғайды. Сондықтан, оның кез келген сын, зерттеу еңбектерінің қай-қайсысын болмасын әдебиеттанудың жеке бір саласымен шектеп қою мүмкін емес. Дегенмен әдеби-ғылыми талдау, саралау, салалаудың қандайында болмасын, белгілі мөлшерде шарттылық орын лары сөзсіз.

Мұхтар Әуезов – шығармалары ұлттық шеңберден шығандап көтеріліп, әлемдік мәдениеттің қымбат қазынасына толымды қор болып қосылған суреткер. Сондықтан бүгінгі таңда туған еңбектерге қарамастан, оның мұрасы әлі ұзақ уақыт жан-жақты, сан алуан, әр бағыттағы зерттеулердің объектісі болуы қажет. Табысына таңдай қағып, тапшысына бас шайқау – әдебиеттанудың марқайған кезіне жараспайтын мінез. Қазақ әсемдік ойы тарихында ерекше құбылыс – М.Әуезов туындылары идеялық-көркемдік, образдық, жанрлық ретпен де, ізденіс өрістері, қаламгерлік эволюция тұрғысынан да ақтара қарап, саралауды талап етеді.

М.Әуезов мұрасын зерттеуші, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде ұзақ жылдар қызмет істеген ғалым Рымғали Нұрғали: «Әуезовтің суреткерлік өсу сатыларын оның дүниетанымымен, ғылыми ойының кемелденуімен диалектикалық байланыста қарастырғанда, жалпы теориялық мәні бар өнімді пікірлер шығары хақ. Әдеби фактілер, тарихи деректерді мол білетін эрудиция, ақ пен қара былай тұрсын, қызыл мен қызғылт, көк пен көгілдір бояулардың жігіндегі титтей нюанстардың өзін қалт жібермей, дәл көретін өте нәзік эстетикалық талғам, шала-шарпы құлағы шалған, ат үсті көзі түскен жәйттер емес, өз көкірегінде шымырлап қайнап жатқан тылсым өнер тәжірибесінен алған нәрлі сәуле қосылып келіп, аталы ойлар, көсем сөздер туған. Қысқасы, М.О. Әуезов эстетикасында ғалымдық тереңдік, сыншылық өткірлік, жазушылық көркемдік әсем келісім тапқан гармониялық бірлікте» - деп ғалым шығармашылығына сәтті баға берген.

М. Әуезов драматургия саласында көп еңбек еткен. Мұның бірнеше себептері бар. Халық әдебиетінде, фольклорда форма жағынан драматургияға жақын нұсқалар көп еді. Батырлар жырында толғаулар мол. Салт өлеңдері, беташар, сыңсу, жар-жар, жоқтау түрі, мазмұны жағынан драмалық шығармалармен ағайындас. XX ғасырға дейін қазақтың халық әдебиетінде драматургияға өзек болатын мол қазына жиналды. Осы байлықты игерген қаламгер – М. Әуезов. Ол халық әдебиетінен нәр алды. Әрине, қазақтың көшпелі өмірі, қаланың болмауы драматургияның дамуына кедергі жасады. Қазақ тұрмысындағы сауық түрлері, қыз ұзату салтанаты, алтыбақан ойындары тұңғыш драмаға енгізілді.

М. Әуезов ТМД халықтары әдебиеті бойынша да зерттеулер жазды. Оның Руставели, Науаи, Шевченко, Тоқай, Ахундов, Токтағұл тәрізді еліміздегі туысқан халықтар әдебиетінің классиктеріне арналған мақалалары мен талдауларында әдеби құбылыстарды салыстыра тексерудің көп мысалдары бар. М. Әуезов түркі тілдес халықтардың әдебиетін түп нұсқадан оқыды. Сондықтанда ол көптеген қызықты салыстырулар жасап, осы әдебиеттерге тән кейбір ортақ заңдылықтарды сөз ете алады. Мәселен, ол Ә. Науаи мен Абай өлеңдері арасындағы біртаалай үндестіктерді тауып көрсетті. Шығыс әдебиетінің ертеден келе жатқан игі дәстүрлерін қазақ жазушылар ішінен ең жетік білгені де М. Әуезов.

Көп ұлтты кеңес әдебиетінің көркемдік тәжірибесін қорытып, жетекші пікір айтып келген қаламгерлердің бірі М. Әуезов. Ол әсіресе түркі тілдес халықтардың әдебиетін түпнұсқадан оқып, солардың жетістігі мен олқылығын үлкен талдау тақырыбы ете білетін. Оның “Кей ұлт жазушыларының романдары туралы” деген мақаласы кезінде әдеби жұртшылыққа ой салған еңбек еді. Мұнда ол өзбек, қазақ, қырғыз, татар жазушыларының ұқсас тақырыпқа жазылған бірнеше романын сөз етеді. Олардың жаңалығын, шеберлік өрісін анықтайды. Бұл тәрізді зерттеу жазуға М. Әуезовке осы халықтардың ежелгі әдеби дәстүрлерін жақсы білгендігі де себепкер болғандығы түсінікті.

“Түркі халықтары әдебиетінің өркендеуі” деген күрделі зерттеуінің бір бөлігінде М. Әуезов Орта Азия мен Қазақстан, Кавказ әдебиеттерінің бұрынғысы мен бүгінгісін шолады, елеулі фактолар мен есімдерге тоқталады. Бұл халықтардың демократ ақын, жазушыларына орыс әдебиетінің үлгі, өнегесі деген мәселеге жиі оралып отырады. “Азербайжанда классик демократ Мырза Фатали Ахундов және Сабыр мен Мамедкулизаде, Грузияда Чавчавадзе, Арменияда Абовиян, Налбандиян, Қазақстанда Абай, Осетияда Коста Хетагуров, Татарда Тоқай-баршасыда өздері ағартушы-демократтар бола тұрып, орыстың класиктерінің анық реализм өнерін үйренген”, – дейді ол.

Тәжік әдебиетінің ұлы шайырлары Рудаки, Фирдоуси, өзбектің классигі Науаи, түрікмен әдебиетінің мақтанышы Мақтымқұлының шығармалары зор көркемдік қазына ретінде атап өтілген. Шығыс әдебиетінің дәстүрі, тарихы, табиғаты туралы көп жылдық ізденістер осындай жүйелі, күрделі еңбекке ауып келуі заңды.

М. Әуезовтың шығыс әдебиетін оқып, біліп қана қоймай, оның идеялық-көркемдік озық жетістігін қабылдай білгендігі жазушылық тәжірибесінен де танылады. Қазақ әдебиет тілін байытуға шығыстың бейнелік, тілдік, қазынасын сіңімді пайдалана білгендігі оның үздік, жаңашыл бастамаларының бірі. Көп қаламгерлер шығыс тілдерінен келген сөздерді жатырқап, тіпті кейде “қуғынға” салып жатқан кезеңдерде М. Әуезов мәселеге ғылыми тұрғыдан келіп, пайдалы, қажет дегенді іске жарата білген. Мұны біз екі салада – оның мақалаларында қолданған терминдерінен, көркем әдебиетке келтірген бейнелі тіркестерінен көреміз.

М. Әуезовтың қазіргі роман және оның қаһарманы туралы толғамды пікірлері бүкіл одақтық әдеби сынның теориялық деңгейін көтерді. Өзінің және ұлт республикалары жазушыларының бай тәжірибесін жинақтап, ол суреткерлер алдында тың да биік міндеттер қойды. “Қазіргі заман әдебиетінің қаһарманы қандай болуы керек”, – деген сұраққа ол: “Біздің замандасымыз- барша халықтың бақытын тілейтін, жалпақ дүниенің жан лебін жүрегімен ұғатын адам. Оны тебірентпейтін

нәрсе жоқ- ел өмірі, достар мен қастар жайы ойын бөледі, саясат та, ғылым да, өнер де, еңбектегі жеңіс пен жетімсіздік те, коммунизм үшін хәм отаршылдыққа қарсы күрес те- бәрі-бәрі де оны толғандырады... Ол осындай адам”, – деп жауап береді.

Әдебиеттердің өзара байланысы, бір-бірін байыту мәселелері – М. Әуезовтің мақалаларында жүйелі көтерілген тақырып. Ол әлем әдебиетінің ұлы жетістіктерін туған халқының игілігіне айналдыруды көздеді. Әсіресе ғалым класикалық және кеңестік орыс әдебиетінің бар асылын үздіксіз насихат етті. Оның А.С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Л.Н. Толстой, И.С. Тургенев, И.А. Крылов, Ф.М. Достоевский, А.П. Чехов, Н.В. Гоголь туралы мақалаларынан орыс әдебиетіне деген зор құрметі ғана көрініп қоймайды, сол әдебиеттің жақсы дәстүрлері де білгір баяндалады. Ал орыс әдебиеті мен Абай шығармаларының арасындағы терең байланыстарға ол көптеген мақалаларын арнады. Орыс әдебиетінің зор табыстарын да М. Әуезов жақсы таныды және оларды үздіксіз үлгі етіп көрсетті.

М. Әуезов шығыстың кейбір ұлы ақындарының шығармаларын арнаулы мақалаларында да зерттеп отырған. Соның бірі – “Әлішер Науаи” деген мақала. Бұл еңбек 1948 жылы Ә. Науаи жинағына алғысөз ретінде жарияланған. Қазақ әдебиетінде Науаиға бағышталған бірнеше байыпты мақала осы десек қателеспейміз. Ол мұнда данышпен өзбек ақынының өмірі мен өнерлік жолына кең шолу жасайды. Әлішердің заманын сыйпаттауға, оның үлкен дастандарына, ғазелдеріне көңіл бөледі.

Ә. Науаи шығармаларының өшпес даңқын, кемімес нарқын қазақ оқушысына етене еніп таныстырған бұл мақала кейінгі қауымның Орта Азия әдебиетінің тереңдеп дамуына септескені сөзсіз. Әсіресе, мақаланың мынадай салмақты салыстырулары қазақ әдебиеті мен шығыс әдебиетінің байланысын зерттегісі келгендерге таудай тірек болғанда еді. “...Артына ұшан теңіз мол мұра қалдырған Ә. Науаи жалғыз өзбек әдебиетінің көлемінде қалған жоқ, бергін келе Орта Азиядағы, шығыстағы көп елдің әдебиетіне үлкен әсер етті. Азербайджан, түркмен, татар, осман түріктерінің әдебиетіне тараған үлгісінен басқа қазақ әдебиетіне де көп нәрлі жемістер берді. XIX қазақ әдебиетінің Абай, Шәңгерей, Шәді, Шортанбай, Ақан сияқты ірі ақындарын еске алсақ, бәрінен де Әлішер ғазелдерінің, дастандарының айқын сарындарын сезіп отырмыз”.

Грузин халқының ұлы ақыны Шота Руставелиге арналған мақаласында М. Әуезов батыс пен шығыс әдебиеттерінің ортақтастығын да, айырмашылығын да кең арнада сөз етеді. Бұл тұста ол Низами дастандарын, соның ішінде “Ләйлі – Мәжнүнді” қысқаша мінездеп береді. Автор “Жолбарыс терісін жамылған батыр” дастанындағы адамгершілік, достық идеяларының молдығын, мұнда грузин халқының ең асыл армандары көрініс бергенін айтумен шектелмей, осы шығарманы қазақ тіліне қалай аудару жөнінде де кемел кеңестер береді. Ол қандай тақырыпты сөз етсе де, әңгіменің аяғын әдебиеттер байланысына, халықтар ынтымағына әкеліп тірейтінін көреміз.

М. Әуезовтың қырғыз эпосы – “Манасты” зерттеуге көп еңбек сіңіргені де халықтар арасындағы туыстықты ардақтауынан деп білеміз. Ол шығыс халықтары әдебиетімен қатар фольклорын жақсы білген. “Қозы Көрпеш – Баян сұлуды” шығыстың романдық эпостарымен бір қатарда салыстыра қарайтын кездер мұны сипаттайды.

Шығыс әдебиеті тақырыбының М. Әуезов шығармашылығында түрлі формада үздіксіз көтеріліп келгенін оның өмірінің соңғы шағында жазылған “Тагордың кемеңгерлігі” деген мақала да сипаттай алады. Мақаланың алғашқы сөйлемдерінде-ақ автор Тагордың тарихи орынын, шығармашылығының бағытын белгілеген. “Үнді халқының рухани мәдениетінің даналыққа толы, әрі алуан түрлі, ұланғайыр аясында Рабиндрант Тагордың тамаша тұлғасы ғажайып жарқырап көрінеді ол шет жұрттық бұғаудан босар шақтағы жаңа Үндістанның құдіретті де қуатты бейнесіндей. Оның тұлғасы батыс пен шығыс мәдениетінің тұтаса тоғысқан бір әлеміндей, асқар алып шыңындай”.

“Тагордың кемеңгерлігі” деген мақала аз көлемде көп мағына сыйғызудың, публицистік жалындықты ғылыми нақтылықпен, тереңдікпен ұштастырудың үлгісі. Мұнда Тагор туындыларының бірегей бейнесі, сирек тағдыры қанатты сөздей қысқа, әрі мәнді мінезделген. Мақала аяғын автор: “Өзінің творчестволық тағдырын өз халқының, өз ел-жұртының тағдырымен табыстыруды терең, толғана ойлаған талай-талай жазушы Тагор мұрасындағы нәр мен құнардан ғажайып тағылым табады”, – деген дәл де қуатты сөздермен көмкерілген.

Ал, М. Әуезовтің түрлі мақалалар арасында нақтылы сипатталаған шығыс ақындары мен ойшылдарының есімі біз келтіргеннен анағұрлым мол. Бұл күнде халқымыз өшпес мұралармен қайта табысып отырған қазақ жерінің орта ғасырдағы кемеңгер ғалымы Әл-Фарабидің де ардақты атын М. Әуезов зертеулерінен кездестіргенімізге қуаныштымыз. Ол барлық еңбектерінде тарихи құбылысты әлеуметтік тұрғыдан бағалап, өзінің озық дүние танымын байқатады.

РЕЗЮМЕ

Статья кандидата филологических наук, доцента факультета филологии, литературоведения и мировых языков Булдыбая А.С. посвящена деятельности классика казахской литературы, крупнейшего ученого, общественного деятеля М.О. Ауэзова, который долгие годы читал лекции в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби.

Л.А. Мекебаева

*(филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ МЕН ХХ ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЛАМҒЕРЛЕР МҰРАСЫ

ХХ ғасыр басындағы қазақ қаламгерлері өмірден үйренумен бірге әр түрлі ізденістерді де бастан кешті. Тәжірибе жинақтады, жаңа да ірі тәсілдерді шығармашылықпен меңгерді. Әлем және орыс әдебиеттерінің үздік үлгілерінен өнеге алу процесі өркендеп, әдеби-мәдени байланыстар тереңдей түсті.

Қазақ прозасының даму жолынан әр алуан тақырыптарды көркемдікпен игеру бағытындағы ізденістерді Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ғылыми бағыттарынан көреміз. Себебі бұл бүгінгі өзекті тақырыптардың бірі деп есептеледі. Халық өміріндегі саяси-әлеуметтік істердің әдеби-эстетикалық тұрғыдан меңгерілуі, кейіпкердің рухани әлеміндегі түрлі көркемдік аспектілерде көрініс тауып жаңа сапалық дәрежеге көтерілді.

Осы бір көркемдік ізденістердің өркендеп өсу кезеңінің көріністері А.Байтұрсынұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытұлы т.б. шығармашылықтарында сайрап жатыр. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінде азаттық-ағартушылық идеяны арқау еткен ардагерлердің көркемдік ізденістері терең зерттелетіндігі шындық.

А. Байтұрсынұлы, Ш. Құдайбердіұлы, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытұлы т.б. қаламгерлердің әңгімеден бастап, поэзия, повесть, романдарындағы көркемдік ізденістері әдебиет тарихын зерттеушілер тарапынан жан-жақты айтылып келеді. Суреткерлер қаламынан туған шығармалардың мазмұны мен құрылымын, көркемдік ерекшеліктерін, шеберлік сырларын зерттеу – қазақ әдебиеттану ғылымы үшін аса маңызды істердің бірі болып табылады. Олардың әдебиетімізге қосып отырған жаңалығын ашып көрсету ісіне белгілі әдебиет сыншыларымен қатар Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қазақ тілі мен әдебиетінің мамандары да өз үлестерін қосып келеді.

Қазақ әдебиетінде көркем шығарманың даму тарихын зерттеген ғалымдар С. Қирабаев, Т. Кәкішев, Қ. Әбдәзұлы, Д. Ысқақұлы, С. Негимов, З.Бисенғали, Ө. Әбдиманұлы еңбектері мен мақалаларында құнды пікірлер баршылық.

Ж.Аймауытұлының өмірі мен шығармашылығы жайлы алғаш рет академик С. Қирабаев «Жүсіпбек Аймауытов» атты еңбегінде сөз етеді: «Жүсіпбектің сан салалы шығармашылық қызметі дәуірдің талап етуінен туады. Бұл – бір Жүсіпбек басындағы ғана емес, қазақ интеллигенциясының алғашқы буынына түгелдей ортақ сипат. Бүгін біз Жүсіпбектің көркем туындыларының әдебиет тарихындағы орнын, жазушы шеберлігін, ізденістерінің байсалдылығын айта отырып, оның барлық шығармашылығының тарихи маңызын айрықша атаймыз» /1, 24-б./. Профессор Р. Тұрысбектің «Жүсіпбек Аймауытұлының әсемдік әлемі» монографиясында қаламгердің шығармалары тақырыптық, мазмұндық тұрғыдан талданып, көркемдігі мен шеберлігі туралы: «Ж.Аймауытұлы еңбектерінен (әдебиет, тіл, театр, тәлім-тәрбие ісі т.т.) алуан ізденіс үлгілері, мол өмір тәжірибесі, кейіпкер эволюциясы, ой-сөз жүйесі, тіл-стиль бедері бейнелі хәм бедерлі, көркем де шешен, табиғи белгі-сипаттарымен назар аудартады. Өмір материалын танып-талдау, образ жасау жолдары, халық тарихы мен мәдениетіне қатысты дерек көздерін зерделеу, кезең-құбылыс сипаттарына мән беру, сюжеттік құрылым мен көркемдік құралдарды жүйелі пайдалану сынды белгі-ерекшеліктер – Ж.Аймауытұлы шығармашылығынан, әсемдік әлем иірімдерінен терең танылады» /2, 230-б./ деген пікір айтылады. Әдебиет зерттеушілері З.Бисенғали, Д. Ысқақұлы, Г. Бельгер, Г. Піралиева т.б. жазушының әңгіме, повесть, поэзия, романдарының көркемдік ізденісін, тілдік дамуын айқындауға, әдеби тілге қосып отырған жаңалығын ашып көрсету ісіне ат салысып келеді. Жас ғалымдар Қ.Әбдіқованың «Ж.Аймауытұлының шығармаларындағы тұлға концепциясы», А.Зейнуллинаның «Жүсіпбек Аймауытұлының қазақ романын қалыптастырудағы ролі», Р.Досжанованың «Ж. Аймауытұлының прозасындағы лексика-семантикалық қайталамалар», Г.Шоқымның «Ж.Аймауытов романдарындағы қосүнді сөз», Д.Құсайыновтың «Жүсіпбек Аймауытовтың қоғамдық-саяси

көзқарастары», Н.Қуантаевтың «Жүсіпбек Аймауытұлының публицистикасы» т.б. кандидаттық диссертацияларында жазушы шығармалары жан-жақты талданып, зерттелген.

Осы уақытқа дейін университетіміздің көш бастаушы ғалымдарының біршама еңбектерінде Ж. Аймауытұлы, А. Байтұрсынұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М. Жұмабаевтың шығармалары талданып, жетістік-кемшіліктері айтылып, жоғары бағаланып, көркемдік құралдары арнайы қарастырылуда. Сондықтан да қаламгерлердің суреткерлік шеберлігі, өмір шындығы толыққанды көркем бейнелерімен жеткізу бағытындағы ұстанымдарына баса назар аударылуды. Мысалы әдебиет зерттеушісі, профессор Ө.Әбдиманұлының: «Ахмет Байтұрсынұлы өз еңбегінде асыл сөздің ұлттық айшығын, оның қазақ сөз өнеріндегі өзіндік орнын дәл танып, сөйтіп кейінгі зерттеулерде сөз бола бермейтін көп жайттарды сөз етеді. ...Мұның өзі Ахаңның ұлт әдебиетінің өзіндік ерекшелігіне баса назар аударғанын танытса керек-ті. Бұларды біз қанша тіл ғылымына, соның синтаксистік саласына қатысты дегенмен, әдебиетті әдебиет ететін тіл екенін естен шығармауымыз керек» /3, 41-б./, – деуі әдебиет шындығынан алынған құнды пікір болды.

А. Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаевтың мол шығармашылық мұраларын, ондағы қоғамдық-кезеңдік көріністері мен сыр-сипатын, өмір-уақыт талаптарын, адам әлемінің алуан қыр-сырын зерттеу қажеттіліктері туындады.

Осыған орай А. Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, М.Дулатов тәрізді шығармашылық жолы 20-жылдарда басталған сөз шеберлерінің туындыларына З.Бисенғали, Т.Кәкішев, Қ.Әбдезұлы, З.Сейітжанов, Ж.Тілепов бастаған бірқатар ғалымдар тарапынан жан-жақты талдау жасалды. Белгілі қаламгерлердің қалдырған рухани мұрасының маңызды мәселелері көрсетіліп бүгінмен байланысына да назар аударылды. Негізгісі, өмірі мен қызметтерін сөз ету арқылы ХХ ғ.б. әлеуметтік-қоғамдық ахуалға, ұлттық-руханияттық мәселелерге ден қойылды. Сонымен қатар Ж.Аймауытұлының өмірі мен қаламгерлік қызметінің әр түрлі қырларына байланысты ойлар айтылып, зерттеулер жүргізілді.

Қаламгердің әр түрлі тақырыптағы туындыларынан қоғам, кезең шындықтары, өмір-уақыт тынысы терең сезіледі. Әсіресе, проза жанрында жазушының жаңа тақырыпқа барлау жасап қана қоймай, сонымен қатар шығармашылық жаңа шешімге қадам басатыны да аңғарылады. Сол арқылы ол төңкеріске дейінгі және онан кейінгі кездегі, қым-қиғаш тарихи оқиғаларды жеке кісі жасайтын әрекет арқылы буырқанған дәуірдің көкейкесті мәселесін көркем туындыларында шебер қолданған. Бұл тұрғыдан келгенде Ж.Аймауытұлы прозалық шығармаларында да ескі өмірдің қиындығын көрсете отырып жаңа заман өзгерісін дұрыс байқата алған деп айтуға болады. Жазушының қоғамдағы ымырасыз қайшылықтарды суреттеуі шығарманың композициялық ширақ шығуына әсер еткен.

Қаламгер шығармаларының ерекшелігі өмір шындығын көрсетудегі түр жасай білуінде дер едік. Түрлі шығармада түрліше баяндау мәнері бөлектеніп, белгілі бір міндетті атқарып отыратынын айтуға болады. Сол арқылы оқиға шиыршық атып, оқырманды еріксіз қызықтырады. Бұл тәсіл шығармадан шығармаға бұрынғысынан да бетер шындалып жетіле түседі. Егер жазушы түрлі әңгімелері мен повестерінде бір мақсатқа жетуді көздесе, романдарында қоғамдағы әлеуметтік сілкіністерге баға беріп, оларға талдау жасалады. Сол арқылы қоғам, уақыт тынысын, өмір-тұрмыс сырларын терең ашып көрсетеді. Осылардың бәрінен жазушының дүниетанымы, көзқарас-мұраттары айқын көрініп тұрады.

Сонымен бірге қарапайым адам тағдырын назарынан тыс қалдырмай, оның қиындықты жеңіп, жарқын болашаққа деген талпынысын да мейлінше шебер кестелейді. Әсіресе қазақ шаруасының қат-қабат характерін ашу арқылы жазушы сырт қарағанда елеусіз тақырып саналатын оқиғаның өзінің сырын аша отырып, оқырманға маңызды құбылыстың сыр-сипаттарын көркем, нанымды баяндалатыны айқындалады.

ХХ ғасырдың 20-30-жылдарындағы қазақ әдебиеті өсу, толысу үстіндегі жаңа сапасымен ерекшеленеді. Түрлі тарихи бетбұрыстар ықпалын көркем сөз иелерінің жете зерделеп, жаңаша тың серпіндер жасағандығы аталған кезеңнің көркем шығармаларынан айқын танылады. Қазақ ақын-жазушылары осы жылдары қоғамдағы күрделі мәселелерді, төңкерістер тұсындағы өмірдің даму бағыттарын, халық өмірін, еңбек тынысын жан-жақты танып, саны қалың бұқара мүддесі тұрғысынан жинақы, көркем қалпында көрсетті.

Негізінен алғанда, ХХ ғ.б. қазақ әдебиетінде қоғамдық жағдайымен бірге ұлт мұраты, өмір-уақыт тынысы, руханият ісі кең көлемде көрініс тапты. Көркем әдебиет жанрлары жетіліп, онда қоғамдық құбылыстардың мәні мен сыры, адам факторы, өмір-уақыт шындықтары, еңбек мұраты, жаңа заманның бет-бағыттары кең орын алды. Демек, қоғамдық ахуалдар туғызған, өмір-уақыт ұсынған тақырыптар қазақ әдебиетіндегі көркемдік-рухани мәселелерден, ұлттық прозадағы идеялық-көркемдік ерекшеліктерден жан-жақты көрініс тапты. Әдебиеттің көркемдік көкжиегі кеңіп,

жас қаламгерлермен толығып, тақырып ауқымы артып, мазмұн мен түр ұлғайып, жанр мен шеберлік кең өріс алып, дамудың даңғыл жолына түсті. Басты ерекшелік – ХХ ғ.б. қазақ әдебиетіндегі көркемдік-рухани мәселелер ақын-жазушылар шығармашылығынан да, жанрлар жүйесінен де ізденіс іздерінен де терең көрініс берді.

Алаш арыстары А. Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, М.Дулатов ұлттық әдебиеттің барлық жанрында өнімді еңбек етіп, жанрлар жүйесінің дамуына зор әсер етті. Олардың шығармашылығын жан-жақты зерттеп, терең тануға байланысты конференциялар өткізіліп, әдеби-мәдени шаралар жүзеге асырылды. Қазіргі таңда да қаламгерлердің қалдырған мұралары Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде әдеби-ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттелуде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қирабаев С. «Қайта оралған қаламгер», «Ұлы тұлғалар» ғылыми-ғұмырнамалық серия. – Алматы: 2003.
2. Тұрысбек Р. Жүсіпбек Аймауытұлының әсемдік әлемі. – Алматы, 2003.
3. Әбдиманұлы Ө. «Әдебиет танытқыш» пен «Сөз өнеріндегі» әдеби таным үндестігі // Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары – Алматы, 2012.

РЕЗЮМЕ

Статья кандидата филологических наук, доцента Казахского национального университета имени Аль-Фараби посвящена исследованию творчества казахских писателей начала XX века. Большое внимание автором уделяется развитию отечественного литературоведения. Автор отмечает основные направления исследования филологической науки в КазНУ имени Аль-Фараби.

Н.Б. Сағындык

*(кандидат филологических наук,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби),*

К.Е. Жанабаев

*(кандидат филологических наук,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби)*

О ЛИТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ В КАЗНУ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

История народного образования и воспитания в Казахстане имеет глубокие исторические корни. Она развивалась в русле древних традиций, в основе которых лежат принципы народной педагогики.

Первые представления о мире и элементы воспитания получили отражение в древних обрядах и ритуалах, в казахской устно-поэтической культуре, в речах мудрых степных ораторов – казахских биев и акынов. Все эти образцы народной культуры обогащены пословицами, поговорками, вековой мудростью, традициями.

Еще великий поэт и мыслитель классического Востока Абу Наср Мухаммед ибн Мухаммед ибн Тархан ибн Узлаг аль-Фараби афористически высказался о том, что «воспитание и образование – два крыла подрастающего поколения в движении мира». О пользе народных традиций воспитания и образования также говорится в «Науке о том, как быть счастливым» Ю. Баласагуни и в «Сборнике тюркских наречий» М. Кашгари, а также в поэзии акынов и жырау, салов и серэ.

Вся история образования и воспитания в Казахстане в условиях господства фольклора и эпической устной литературной традиции (авторской индивидуальной поэзии) утверждает красоту и духовное совершенство национального идеала, выдвигает правила и принципы, выработанные общественной практикой народа, представлена могучим комплексом культурных достижений, именуем живой традицией.

Но традиции образования и воспитания не являются мертвой застывшей формой культуры. На разных ступенях общественного развития она всегда обогащалась новыми достижениями, органической преемственностью, проявлением передовых тенденций, активной созидательной деятельности какой-либо отдельной личности в пору наивысшей точки развития ее творческих способностей, новаторством.

Традиция и новаторство – две самые большие силы, двигающие науку и практику. Благодаря первой сохраняются, обретают значимость актуальные ценности и достижения национальной

культуры, благодаря второй – она развивается в русле преемственности, изменений и поступательного обновления.

В условиях глобализации национальные вузовские педагогические традиции образования и воспитания подвергаются угрозе влияния, деформации. Они пытаются сохранить свои традиционные ценностные ориентиры, но мир сильно усложнился, и инновации в образовательном процессе стали острой необходимостью. Это – вызовы времени. Лишь модернизация науки и инновационные технологии в сочетании с отечественными традициями образования и воспитания могут сделать нашу вузовскую систему конкурентоспособной, мобильной, современной.

Ярким примером такого сочетания может стать современная образовательная система Казахского национального университета имени Аль-Фараби, который во все времена своего существования был и остается флагманом отечественной науки и образования, зеркальным отражением глубоких культурно-образовательных процессов, происходящих в нашей стране, Республике Казахстан.

Одним из лучших вузов современности «на протяжении всей истории высшей школы по праву считается Казахский национальный университет имени Аль-Фараби. Он, по словам Президента Нурсултана Назарбаева, является «законодателем моды» всей системы высшего образования, успешно формирующим образовательный и научный потенциал республики. Учиться в таком вузе – большая честь, потому что КазНУ имени Аль-Фараби можно назвать олицетворением элитного образования», отмечается в прессе.

Особое место в образовательной системе университета занимает филологический факультет. Он отличается от других факультетов университета своими богатыми литературно-педагогическими традициями. Интеллектуально-педагогическое ядро филологического факультета на сегодняшний день составляет кафедра казахской литературы.

История кафедры казахской литературы неотделима от истории университета и истории всей страны.

С самого своего основания в 1937 году кафедру возглавляли видные организаторы науки, крупные писатели, академики, ученые-литературоведы. Кафедра знала много замечательных творческих личностей, испытала много политических перемен.

На протяжении более чем 70 лет она была кузницей научных и педагогических кадров для республики. История ее становления, развития и ее современного состояния уникальна, и университет дорожит ее бесценными традициями.

Так, основателем кафедры является выдающийся казахский писатель, классик мировой литературы, академик М.О. Ауэзов, автор всемирно известного романа «Путь Абая».

Им заложены основы многих наук. Центральной наукой следует считать абаеведение. М.О. Ауэзов был не только великим писателем и ученым, но и талантливым педагогом, воспитавшим целую плеяду ученых, преподавателей вузов, работников школ.

Верно отмечает одна из исследовательниц его творческого наследия, высказывания М.О. Ауэзова того периода о проблемах развития науки, культуры, искусства и народного образования и по сей день не потеряли своей ценности и значимости.

Пламенный патриот, горячо любивший свою Родину, М.О. Ауэзов считал, что просвещение народа, воспитание и образование... являются важнейшей задачей, для разрешения которой стоит жить, бороться и неустанно работать... Просветительская деятельность молодого Мухтара характеризуется его исключительной преданностью делу народного образования, верой в творческие силы народа, горячей любовью к детям, энтузиазмом и смелостью в постановке и разрешении теоретических и практических вопросов образования. Со страниц газет и журналов он призывал народ учиться, обогащать свои знания, крепить единство и сообща бороться с пережитками прошлого. Автор острых и актуальных статей затрагивал важнейшие стороны педагогики, проблемы составления учебных программ и учебников, формы и методы обучения детей на научной основе.

Из этого высказывания мы видим, что педагогическую деятельность ученый не отделял от литературной. Все для гения было творчеством, видим его самоотверженную натуру, преданность любимому делу.

Под благодатным воздействием писателя, ученого, педагога М.О. Ауэзова возросла блестящая когорта научных кадров. Все они оставили неизгладимый след в истории университета и кафедры: Б. Кенжебаев, Б. Шалабаев, З. Кабдолов, Х. Суюншалиев, Т. Какишулы, С. Ордалиев и другие.

Все они унаследовали литературные и педагогические традиции М.О. Ауэзова.

Одним из талантливых учеников великого писателя и педагога считается академик, писатель З. Кабдолов, автор замечательных романов, оставивших яркий след в истории казахской литературы.

Академиком З. Кабдоловым также написаны значительные труды в области педагогики и психологии литературы и искусства, в которых он говорит о воспитательной роли литературы в процессе обучения и исследования, об эстетике слова, раскрывающего гуманистические и культурные ценности литературы.

Так, основным пунктом всех его эстетических работ остается вопрос о воспитательном значении литературы. Эта традиция, по его верному наблюдению, восходит к Абаю, который считал что «поэтическое слово – царь среди слов». Ученый утверждал, что высшим смыслом поэтического искусства становится служение родному народу своим искусством и вслед за бессмертным учителем утверждал, что все поэтическое мастерство Абая имеет глубоко народный источник, что и Абай считал единство воспитания и обучения важнейшим педагогическим принципом.

Анализируя произведения Абая, Магжана, М.О. Ауэзова, А. Байтурсынова, ученый отмечает не только их выдающиеся литературные достижения, но и поднимает этические, эстетические, культурологические проблемы, объясняет сущность их морали, прививает правильные эстетические и этические понятия, объясняет нравственные категории, формирует культуру обучаемого и исследующего, обращает внимание на художественный мир личности, его неповторимые чувства, его душевную красоту и полноту, раскрывает секреты его интереса к миру и жгучей потребности в творчестве. Он объясняет это стремлением пересотворять мир «по своему образу и подобию», «по законам, им установленным».

Так воспитывается гражданин-патриот, развивающий свой язык, родную культуру.

Много внимания уделял исследователь и своим предшественникам, талантливым писателям, творчеству первых ученых, видных педагогов: С. Кубееву, К. Жубанову, А. Байтурсынову, Ж. Аймауытову, М. Дулатову, М. Жумабаеву и другим, оказавшим заметное влияние на историю казахской литературы и педагогики.

Последний роман писателя «Мой Ауэзов» также свидетельствует о замечательных литературно-педагогических традициях, о влиянии великого предшественника на своего ученика.

Среди талантливых ученых-исследователей, руководителей кафедры, организаторов науки следует назвать Бейсенбая Кенжебаева, доктора филологических наук, профессора.

Много внимания уделял ученый воспитанию подрастающего поколения. Как автор многочисленных работ в области истории казахской литературы он личным своим примером, всем своим научным творчеством, высокой внутренней культурой и поразительной работоспособностью представлялся подлинным ученым-педагогом, исследователем, который во главу угла ставил воспитательно-образовательные традиции национальной литературы.

На конкретных примерах исследователь демонстрировал силу духа, несгибаемую волю своих литературных героев, выявлял их стремление отстаивать национальные идеалы.

Работы Б. Кенжебаева тесно связаны с историей национально-освободительного движения в Казахстане, с темой борьбы за независимость, с героическими образами национальной истории и литературы казахского народа. Все его статьи, монографии, учебники несут большое воспитательное, нравственно-патриотическое, эстетическое содержание.

В своих трудах автор поднимает вопросы воспитательного и образовательного значения литературы, утверждает, что все эти воспитательные традиции были изначально связаны с искусством слова, с музыкально-песенным и театральным творчеством казахского народа.

На эту же сторону педагогики в свое время указывали И. Алтынсарин и С. Кубеев. Они рассматривали процесс исследования и преподавания литературы в непосредственной связи с образом жизни народа, исходили из характера его повседневной хозяйственной практики, в связи с привычными и понятными казахскому слуху образами его родной действительности. Все эти наблюдения обобщил в своих трудах Б. Кенжебаев и бережно передал своим последователям.

Кафедра истории казахской литературы и теории и сегодня играет огромную роль в деле национального образования и воспитания и является одним из ведущих интеллектуальных центров на постсоветском пространстве. Она имеет огромные научные и творческие связи со всеми крупнейшими мировыми исследовательскими центрами и является гордостью гуманитарной науки Казахстана. Но творческая интеллигенция всегда помнит о первых основателях литературоведческой науки в республике, и о замечательных традициях, оставленных ими нам в наследство.

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о выдающихся казахских ученых, внесших значительный вклад в развитие отечественного литературоведения. Авторы раскрывают значение и роль их трудов.

Большое внимание уделяется литературоведческим исследованиям, проводимым в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби.

А.Ш. Жүсіпова

*(филология ғылымдарының кандидаты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

АДАМЗАТ ДАМУЫНДАҒЫ БІЛІМ ОРДАЛАРЫНЫҢ РӨЛІ

Елдің интеллектуалдық өресін, рухани деңгейін айқындайтын көрсеткіштер – білім ордаларының қызметі мен деңгейіне тікелей байланысты. Орта білім беру мекемелерінен тартып, жоғары оқу орындарына дейінгі аралықтағы білім ордалары адамзат дамуын жеделдетуге елеулі үлес қосып келеді. Осы орайда жалпы білім беру дәстүрінің адамзат қоғамында көне дәуірлерден қазіргі кезеңге дейін даму барысы мен мазмұнын шөла отырып, бірқатар түйіндер жасауға болады. Бұл ретте университеттердің алатын орны ерекше. Олар озық ғылыми ой мен даналық пайымдамалардың, әйгілі ұстаздар мен білімпаз данышпандардың шоғырланған ордасы болып табылады.

Жалпы университеттердің пайда болу тарихы да, олардың даму барысы мен түрлерге бөлінуі де арнайы қарастыруды қажет ететін қызықты тақырып. Білім тарихын зерделеген деректерге қарағанда, Еуропадағы ең алғашқы университет Константинополь университеті көрінеді. Оның негізі 425 жылы қаланып, 848 жылы университет мәртебесіне ие болған. Әлемдегі ең көне университеттердің қатарына 859 жылы Фес қаласында негізі қаланып, үздіксіз жұмыс жүргізіп келе жатқан Марокколық әл-Карауин университеті болып есептеледі. Болон университеті XI ғасырда ашылған. Қарап отырсақ, жалпы білім жүйесінің негізінде дін жатыр. Шығыста ислам дінінің пайда болуына орай медресе мектеп жүйелері дамыды, ал батыста дінді өзек етіп қалыптасқан бірқатар монастрлық мектептердің негізінде Париж университеті өсіп жетілді. Олар католик шіркеуінің қамқорлығында болған. 1117 жылы Оксфорд университеті студенттерге білім бере бастады. Әлемге әйгілі осы университеттің тарихына қарап отырсақ, университет студенттері мен профессорларының Оксфорд тұрғындарымен қақтығысы салдарынан оқымыстылардың елеулі тобы солтүстікке қарай ауады да сонда Кембридж университетінің негізін қалайды. Әсіресе XIV ғасырда Еуропаның бірқатар елдерінде университеттер көптеп ашылды.

Бірқатар зерттеушілердің пікірінше, Еуропада университеттердің қаулап ашылуына белгілі дәрежеде ислам дінінің Еуропаға дендей енуі ықпал еткен. Орта ғасырларда араб халифатының ірі орталықтарының бірі Испанияда қоныс тепкені мәлім. Дінмен бірге білім ғылым, мәдени жаңалықтар да қосыла келген. Крест жорықшыларының кезекті аттаныстары барысында еуропалықтар араб-мұсылман әлеміндегі мәдени жаңалықтармен де танысады. Сол арқылы мәдени ауыс-түйістерге жол ашылған.

Еуропа елдерінде білім жүйесі дами келе университеттер негізгі екі үлгісі: неміс және француз үлгісі пайда болады. Немістік үлгі Вильгельм Гумбольдт пен Фридрих Шлейермахердің тұжырымдарына сүйенген. Бұл тұжырымдамалық өзекке сәйкес университеттер академиялық еркіндікке, лабораторияларға ие болуы тиіс, семинарлар өткізуі керек. Ал француз университеттерінде қатаң тәртіпке басымдық берілген. Аталған университеттерде XIX ғасырға дейін діннің рөлі үстемдік танытты. Кейіннен барып бұл үрдіс бәсеңдеп, университеттер заман сұранысына орай ғылыми зерттеушілік жағына қарай ойыса түсті. Әсіресе, неміс университеттерінде ғылыми зерттеулер жүргізу ісі айрықша өрістеп, француздық үлгіге қарағанда кеңірек таралды.

Білім жүйесінің озықтығымен көзге түсетін Германия университеттері сонымен бірге тағы да бірқатар өзіндік ерекшеліктерге ие. Жоғарыда айтқанымыздай, жоғары білім саласының айтулы реформаторы Вильгельм фон Гумбольдт (1767-1835) заманынан бері неміс университеттерінде «зерттеу мен оқытудың бірлігі» қағидаты қолданыс тауып келеді. Осылайша Германия университеттері жалаң білім берумен ғана шектелмей, қолданбалы және іргелі ғылыми зерттеулер жүргізілетін ғылым ордасының да қызметін атқаруда. Мұндай жаңалық білім ордасындағы студенттердің де ғылыммен түбегейлі айналысуын талап етеді. Басқа елдерге қарағанда Германия университеттерінде білім алу уақытының біршама ұзақтау болуы да осыған байланысты.

Университетте маман (Diplom) немесе магистр (Magister Artium) ғылым кандидаты (Doktorgrad) дипломдарын алып шығуға болады. Сонымен бірге университеттердің ғылым докторы дәрежесін және жоғары оқу орнының оқытушысы біліктілігін де беруге құқығы бар.

Кеңестік білім беру жүйесінің еуропалық білім жүйесінен елеулі айырмашылықтары болды. Кеңестік білім ордаларының көбінесе қоғам өмірінде үстемдік еткен идеологияға бейімделіп жатқаны

жасырын емес. Қазақстанда да жоғары оқу орындары ХХ ғасырдың бірінші жартысында бой көтеріп, Кеңестік кезеңде қалыптасып, даму сатысынан өтті. Университеттерде әлемге танымал ірі-ірі ғалымдар еңбек етіп, қазақ білім жүйесі мен ғылымын биік деңгейге көтере білді. Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары ел Тәуелсіздігіне орай білім жүйесі де реформалана бастады.

Еліміздің жоғары білім беру жүйесі Болон процесіне қосылуына орай Жоғары оқу орындарында бірқатар өзгерістер бой көрсетуде. Бұған, ең алдымен, құрылымдық, мазмұндық өзгерістер жатады. Осындай жаңашыл өзгерістер Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде де алғашқылардың бірі болып қолға алынды. Қазіргі кезде Болон процесінің стандарттары зерттеліп, олар білім беру жүйесіне қарқынды енгізілуде. Оқу процесіне енгізіліп, іске асырылып жатқан осындай жаңа құбылыстардың тиімді тиімсіз, артық-кем тұстарын саралаудан алдын Болон процесінің мән-мазмұнын жете түсініп алған орынды деп санаймыз.

Сонымен, Болон процесі дегеніміз Еуропа елдерінің ортақ білім жүйесін құруды мақсат етіп, Италияның Болонья қаласында Еуропаның 29 мемлекетінің білім министрлері қол қойған декларация. Аталған құжат қол қойылған қаланың атауына орай бұл ортақ байлам Болон процесі атауына ие болған.

Жалпы Еуропа елдерінің білім беру жүйесін ортақтастыру мен үйлестіру ісі 1970 жылдардан бастау алады. Сол кездің өзінде Еуропа Одағы Министрлер кеңесі Білім саласы бойынша бірінші ынтымақтастық бағдарламасы туралы қарар қабылдаған еді. Болон процесінің алдындағы тағы бір басқыш ретінде Университеттердің ұлы хартиясын (Болонья, 1988) және Сорбон декларациясын (Париж, 1998) атауға болады. Ал 1999 жылы ортақ мақсатқа жетуді көздеп, арнайы декларацияға Еуропаның 29 мемлекеті қол қойды. Болон процесі қазіргі кезде 40-тан астам мемлекетті біріктіріп отыр.

Процесс 2010 жылы мынадай негізгі мақсаттарға қол жеткізуді көздеуде:

- жоғары білімнің еуропа аймақтық ортақ кеңістігін қалыптастыру. Бұл азаматтардың осы елдер арасында ешбір кедергісіз жұмысқа орналасуына мүмкіндік береді;
- Еуропаның интеллектуалдық, мәдени, әлеуметтік және ғылыми-техникалық әлуетін қалыптастыру және нығайту; әлемде еуропалық жоғары мектептің беделін арттыру;
- еуропалық жоғары оқу орындарының студенттерді, қаржыны және ықпалын арттыру жолында басқа білім беру жүйелерімен салыстырғанда бәсекеге қабілеттілігін күшейту; ұлттық жоғары білім беру жүйесінің сәйкестігіне, жоғары білімнің сапасына қол жеткізу;
- университеттердің еуропалық мәдени құндылықтарды дамытудағы орталық ролін күшейту, бұл ретте университеттер еуропалық сананың ордасы әрі жалғастырушысы ретінде қаралады.

Басқа елдер Болон процесіне ерікті түрде қатыса алады. Декларацияға қол қою арқылы олар өздері орындауы тиіс міндеттемелер алады. Бұл міндеттемелердің бірқатары мынадай мерзімдермен шектелген:

- 2005 жылдан бастап Болон процесіне қатысушы елдердің жоғары оқу орнын бітіруші барлық түлектеріне бакалавр және магистр дипломдарына бірдей үлгідегі тегін еуропалық қосымша беру;
- 2010 жылға дейін Болон процесінің негізгі талаптарына сәйкес ұлттық білім беру жүйесін реформалау.

Енді Болон процесінің негізгі өлшемдеріне келейік. Олар мыналарды қамтиды:

- Жоғары білімнің үш деңгейлі жүйесі;
- ECTS академиялық кредиттері;
- ЖОО студенттерінің, оқытушылары мен басқарушыларының академиялық икемділігі (ортақ білім кеңістігі бойынша еркін жүріп-тұруы);
- дипломға еуропалық қосымша беру;
- жоғары білім сапасын қадағалау;
- біртұтас еуропалық зерттеу кеңістігін құру.

Болон процесінің ұсынбалы өлшемдеріне мыналар жатады:

- ортақ еуропалық бағалау;
- студенттердің белсенді түрде қатысуы;
- тұрмысы нашар студенттерге әлеуметтік қолдау көрсету;
- өмір бойы білім беру.

Болон процесінің факультативтік өлшемдеріне төмендегілер жатады:

- білім мазмұнын дайындық бағыттары бойынша үйлестіру;
- студенттердің өз таңдаулары бойынша іріктеліп алынған курстар арқылы оқыту;
- модульдік жүйе;

- кашықтан оқыту, электрондық курстар;
- студенттер мен оқытушылардың академиялық рейтингтері.

Міне, Болон процесінің негізгі өлшемдері осылар. Сонымен бірге бұл процесс жоғары оқу орындарының автономдылығын қуаттайды.

Сонымен Болон процесінің негізгі мақсаты ортақ білім кеңістігін құру арқылы Еуропа елдерінің ұлттық білім беру жүйесіне өз серіктес жоғары оқу орындарында қолданылып жүрген ең үздік тәжірибелерді, озық ғылыми жаңалықтарды, дарынды студенттер мен білікті мамандарды тартып алу. Бұл студенттердің, оқытушылардың, басқарушы қызметкерлердің осы кеңістік аясында еркін жүріп-тұруына мүмкіндік беру арқылы іске асырылады. Соның нәтижесінде біртұтас Еуропа әлемдік «білім нарығында» тартымдылыққа, басымдыққа ие болады.

Өз құрамына енген елдердің жоғары білім жүйесін «үйлестіруді» қамтамасыз ету үшін олар барынша «ашық» болуы тиіс. Бұл мақсатқа бір типті білім беру жүйелерін (бакалавриат, магистратура), қайта санауға жол ашатын бірдей білім кредиттері жүйесін енгізу, алынатын біліктіліктің белгіленген бірдей нысандарын енгізу, академиялық біліктілікті ортақ түрде тану жүйелерін тарату арқылы қол жеткізіледі.

Осы жерде мынадай сауал туындайды. Еуропа елдерінің Болон процесі негізінде білім реформалдарын жүргізуі қандай қажеттіліктен туып отыр? Бұл сұраққа Болон процесінің жоғарыда келтірілген негізгі өлшемдерінен біршама жауап алуға болады ғой деп ойлаймыз. Бұған қосымша мынаны айтуға болады.

Қазіргі кезде Еуропа құрлығындағы елдер өздерін біртұтас сезініп, бірігуге мықтап ден қойды. Ал, жоғары білім беру саласы қоғамды қалыптастыруға тікелей ықпал етеді. Сондықтан да білім жүйелерінің әрқилылығы мен әртектілігі Еуропаның бірігуіне кедергі келтіреді.

Біртұтас Еуропа еңбек күшінің, тауарлар мен капиталдың еркін қозғалуына мүдделі. Бұл үшін жоғары оқу орындары беретін біліктіліктің осы кеңістікте бірдейлігіне қол жеткізу қажет. Мұнсыз біліктілігі жоғары мамандардың еркін жүріп-тұруы қиын болады.

Сонымен бірге жоғары білім беру саласы бизнес әлемінде табыстылығы жоғары кәсіп түрінің бірі болып табылады. Қазіргі кезде бұл салада АҚШ басым позицияға ие. Осы саладағы бәсекелестікте Еуропа өз білім кеңістігін біріктіріп және өзге қатысушы елдердің үздік қасиеттерін пайдалана отырып, мол табысқа жетуді көздейді.

Қазақстанда Болон процесіне қосылу мәселесі 2003 жылдан басталады. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі Ж. Күлекеевтің 2003 жылғы 8 қазандағы № 661 бұйрығымен Болон процесінің аспектілерін оқып-үйрену жөніндегі жұмыс тобы құрылды. Бұл жұмыс тобына Қазақстандық кәсіптік жоғары білім жүйесінің еуропалық білім кеңістігіне енуін қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты ұйымдастыру, Еуропа кеңесінің, ЮНЕСКО-ның жұмыс топтарымен, өзге де құрылымдарымен және басқа ұйымдармен байланыстарды қамтамасыз ету жүктелді. Жұмыс тобының құрамына Білім және ғылым министрлігінің жауапты қызметкерлері, Қазақстанның іргелі жоғары оқу орындарының ректорлары кірді.

Жұмыс тобының атқарған іс-шараларының нәтижесінде Қазақстан Болон процесіне кіру туралы декларацияға қол қойды. Бұл Қазақстанның бұдан былайғы жерде әлемдегі білім беру кеңістігінен оқшауланбай, Болон процесіне қатысушылардың қабылдайтын шешімдеріне өз ықпалын жасауға мүмкіндік алатынын білдіреді.

Қазақстанның бұл процеске қатысуы қандай қажеттіліктен туды деген мәселеге келсек, мынадай жайттерді атаған орынды. Біріншіден, Қазақстанның білім жүйесі Ресейлік білім жүйесінің бір бөлшегі ретінде қалыптасқан. Ал, Ресейдегі Петр бірінші негізін қалаған білім жүйесінің бастауы еуропалық білім жүйесінен тамырланатыны белгілі. Ресей болса 2003 жылы Болон процесіне қосылды. Сондықтан да Қазақстанның бұл процестен тыс қалуы белгілі деңгейде оқшаулануға ұшыратуы мүмкін.

Екіншіден, Қазақстанның Еуропалық Одақпен қарым-қатынасы жақсы. Сыртқы экономикалық байланыстары да дұрыс жолға қойылған. Бұл байланыстардың негізінен жоғары білімді адамдар арқылы жүретіні мәлім. Сондықтан да аталмыш жүйенің сырын жақсы білетін мамандардың қарым-қатынас жасауы жеңіл болады.

Үшіншіден, жаһандану кезеңінде оқшаулану қиын әрі бұл қажет те емес. Оның әсері тимей қоймайды. Осы себепті керісінше, аталған процеске қатысып, оның қабылданатын ортақ шешімдеріне белгілі бір дәрежеде ықпал ету тетіктерін ойластырған орынды.

Төртіншіден, Еуропа елдерінің ғылыми-техника саласында, білім беру жүйесінде көптеген артықшылықтарға ие екендігі талас тудырмайтын ақиқат. Бұндай озық тәжірибеден үйренудің қажеттігі мен тиімділігі қарсылық туғызбайды ғой деп ойлаймыз.

Сонымен бірге Қазақстанның бұрыннан қалыптасқан ғылыми зерттеулер жүргізу, оқыту бойынша озық дағдыларын, ғылыми және педагогикалық мектептерін, қалыптасқан дәстүрлерін Болон принциптерімен үйлестіре отырып жүргізуге болатынын атап айтқан жөн.

Қазіргі кезде Болон процесінің барлық аспектілері Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде мүмкіндігінше іс-жүзіне асырылуда. Әрине, қазіргі нарықтық заманмен бірге жастардың, қоғамның алға қойған мақсат-мұраты өзгергенін есепке алсақ, бұл процестің бізге тиімді жерлері көп деп есептеуімізге болады. Жастарды біз әдебиет тарихын, көркем шығарманы оқытуда уақытты тиімді пайдалануға үйретеміз. Ғылым мен білім сапасын арттыру үшін жастарды жан-жақты болуға дағдыландыру қажет. Бос уақыттарын басқа тілдерді үйренуге жұмсауы керек. Бұл процестің жастарды, оқытушыларды басқа елдерге жіберіп, білім, тәжірибе алмастыру аспектісі өте дұрыс ойластырылған деп есептейміз. Сонда ғана әлем әдебиетінде болып жатқан өзгерістерге шынайы баға беріп, өз әдебиетімізді дамытып, әдеби үдеріске салмақты сараптама жасай аламыз. Біз болашақ әдебиеттанушыларымызды ғаламдық әдебиеттегі теориямен қаруландырып, ең алдымен, білім сапасына көңіл бөлгеніміз жөн. Қазіргі таңда университетте Болон процесі аспектілерінің сыртқы қалпы іске асырылып жатыр, бір қалыпқа түскен соң барлық аспектілер іс жүзінде орындалады деген сенімдеміз. Болон процесіне қосылудағы мақсатымыз – оның «пайдасына ортақ, зарарынан қашық» болуға ұмтылу болса игі деп білеміз.

Өткен жылдың күзінде Thomson Reuters ақпараттық тобының қатысуымен білім саласы бойынша 2011-2012 жылғы әлемнің ең үздік ЖОО-ның рейтингі (THE World University Rankings 2011-2012) түзілді. Рейтингке әлемнің 400 университеті кірген. Рейтинг он үш көрсеткішті бағалау нәтижелері негізінде түзілген. Бұларды мынадай бес басты санатқа бөлуге болады:

1. Университеттің ғылыми-зерттеу жұмысы (жалпы бағалаудың 30%).
2. Оқыту сапасы (жалпы балдың 30%).
3. Білім ордасының халықаралық қызметі (жалпы балдың 7,5%).
4. Басқа университеттердің ғылыми зерттеулерге үзінді жасауы (зерттеулердің маңыздылығы) (жалпы бағалаудың 30%).
5. Салалық табыс – инновация (түпкі балдың 2,5%).

Университеттердің рейтингін анықтау әдістемелері жылдан-жылға жетіліп келеді. Бұл жолы да әдеттегідей АҚШ университеттері рейтингтің алдын бермей келеді. АҚШ-тың 7 ЖОО алдыңғы ондыққа кірсе, бұдан кейінгі үздіктер қатарында Ұлыбритания университеттері сап түзейді.

Times Higher Education нұсқасы бойынша 2011-2012 жылдардағы үздік университеттердің рейтингімен мына сілтеме бойынша танысуға болады (THE World University Rankings 2011-2012)

Өкінішке қарай, қазірше бұл екі жүз университеттің ішінен Қазақстан университеттерін көре алмай отырмыз. Бұл тізімге тіпті Ресейдің университеттері де бас сұға алмаған. Біздіңше, бұл рейтингтің жүздігіне кіруге талпыну жолында Қазақ елінің университеттеріне еуропалық білім стандарттарын боямасыз көшіріп алу жеткіліксіз. Біз тарихы талай ғасырларға созылатын әлемдік үздік университеттерді қуып жете алмаймыз. Интернет жүйесі арқылы белгілі бір деңгейде олармен ақпарат алмасу, пікір алмасу, білім алмасу, тәжірибе алмасу жағынан теңесуіміз мүмкін. Бірақ, өзіндік ерекшелігімізді қалыптастырмай, олармен білім жарыстыру мүмкін емес. Бұдан бөлек Жоғары білімді ұйымдастырудың тәсілдері мен мазмұнына да ұлттық тәлғәт қасиеттерімізден бастау алатын тың, соны инновацияларды енгізу қажет секілді. Бұл орайда ұлы ғалымдардың университеттердің қалыптасуы мен дамуындағы рөліне назар аударған орынды. Сонымен бірге халқымыздың төл дәстүрлі білім беру жүйесінің тарихындағы елеулі жаңалықтарды жаңа заманға алықтап жандандыру бағытында ізденгеннің де терістігі жоқ. Белгілі ғалым, шығыстанушы Әбсәттар Дербісәлі келтірген деректер бойынша бір ғана Отырардың өзінен жиырмадан астам Фарабилер шыққан.

Отырарда әлемде теңдесі жоқ кітапхана болды дейміз. Кітапхана болған жерде білім ордасы болмауы және ол кітаптарды жазған, түсініп оқитын, кітаптың қадірін білетін білімпаз, оқымысты адамдардың болмауы мүмкін емес. Демек еліміздің білім беру тарихын жазуда әлі де ашылмаған, сыры беймәлім тұстар баршылық. Шығыс ғұламаларының білім алу және білім беру мен тарату дәстүрі де жете зерттелмеген. Орта ғасырларда бүкіл әлемдік ғылым мен білімге өріс ашқан, адамзатқа жол сілтеген ғұламалар шыққан Шығыстық білім ордаларының дәстүрі де назарымыздан тыс қалған. Алдағы уақытта бірыңғай көшірінді дүниелерге ден қоя бермей, өз тарапымыздан да өзгеше бағыттар ұсынбай, әлемдік білім бәйгесінде мәреден табылуымыз қиын. Ендігі бағытымыз осындай дүниелерге бұрылса екен деген ойымыз бар.

РЕЗЮМЕ

В статье кандидата филологических наук, доцента Казахского национального университета имени Аль-Фараби Жусиповой А.Ш. рассматривается современная система образования. Автор рассуждает о роли знаний в жизни общества, необходимости повышения качества обучения. Большое внимание уделяется рейтинговой системе вузов. Автором отмечаются перспективы КазНУ, подчеркивается его передовая роль в системе образования Казахстана.

Б.Д. Керімбекова

(филология ғылымдарының кандидаты, С. Демирел Университеті),

Ғ.Н. Отарбаева

(С. Демирел Университетінің магистранты)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ МЕТАМОРФОЗАЛАР ҰЛТТЫҚ-ТАНЫМДЫҚ АСПЕКТІДЕ

Ешкімге ұқсамаушылық, қалыптан тыс өзгеше ойлау (креативность), жаңашылдық, сәндік секілді ұғымдар алдыңғы орынға шыққан бүгінгі күнде әдебиеттен де осы дүниелерді іздейді оқырман. Уақыттың өзі осыны талап ететін бүгінгі күнде бұл қалыпты жағдай. Алайда, адамзат қаншалықты өркениетке ұмтылғанымен, оның санасының түкпірінде өзінің өткеніне, түп-негізіне деген сағыныш бұғып жататын сыңайлы. Бейсаналы түрде ол осыған оралғысы келеді, ақиқатты дәл осы тұстан іздейді. Халықтың даналығы мен балаңдығы қатар қабысатын фольклорға автор атаулының қайта айналып келіп отыратындығы да осыдан болса керек. Халық ауыз әдебиетінен, ежелгі жыр-аңыздардан, әфсана-хикаяттардан, түрлі мифтерден қаншалықты алыстаған сайын, қаламгер қауымның оған деген соншалықты ынтазарлығы байқалады. Бұл – бүгін пайда бола салған үрдіс емес. Әсіресе, фольклордың төркіні саналатын – мифтерді қолдану арқылы поэзияны сәулелендірудегі бүгінгі жас буын ізденістері арнайы тоқталуға тұрарлық.

Әдебиеттанушы-ғалымдар мифті қолданудағы «көбіне байқалатын нәрсе – жазушы өз қоғамының қайшылықтарын көрсету үшін мифтік ұғымдар мен архетиптік сарындарды астарлай пайдаланады екен. Бұл – бір. Екіншіден, авторлар өз кейіпкерлерінің психологиясын, жан күйзелісін, ішкі сезім мен сыртқы жағдайдың тайталасын ашу мақсатында адам санасынан тысқары, оған бағынбайтын дәйттерді әдейі қолданатындығы. Үшіншіден, ақын-жазушылар ескі сүрлеумен жүрмей, жаңа әдіс, амал іздеп, шығармаға сонылық дарыту үшін фольклордың таптаурын болған үлгілерінен гөрі оның ел жадының түкпірінде, пассивте жатқан түрлеріне көбірек мән беретіндігі. Төртіншіден, жазушы өз қоғамындағы болмысқа риза еместігін білдіру үшін мифологияны, ескі нанымдарды шығармасына аллегориялық мақсатты шеберлікпен енгізетіндігі» /1, 15-б./, – дегенді атап айтады.

Мифтік құбылушылық – әлі де қазіргі қазақ поэзиясындағы адам жанын жайып салудағы таптырмас тәсіл. Мифтік құбылушылық ХХ ғасырдағы қазақ әдебиетінде суреткердің көркемдік-идеялық тәсілі ретінде көрінді. Ғалым Ж. Ә. Айтмұхамбетова: «Мифтік сана бойынша, адам мен табиғат бір, сондықтан, олардың бір-бірінен ешқандай айырмасы жоқ. Осы сенімнен мифтік құбылушылық туындайды», – дейді /2, 80-б./. Мифологиядағы бір заттан екінші бір затқа, мысалы, адамның аңға, құсқа, жан-жануарға, өсімдікке, айға, күнге, жұлдызға, т.б. жансыз заттарға айналуы, яғни құбылуы метаморфоза деп аталады. Метаморфозаның ең көне түрлері тотемдік түсінік-ұғымдармен тығыз байланысты. Қазіргі қазақ поэзиясында тотемдік архетиптерді символдық тұспалдаулармен бірлікте беру үрдісі белең алуда. Ақын Бакытжан Алдияр өзінің «Көкбөрінің жырындағы»:

Бөрі атымызға ылайық

Бөлінбес шерік құрайық.

Бөрілі басы байрақ ап,

Арғымақ атты алшайтып мініп айқабақ,

Алшыдай қырға шығайық.

Бір қолымда – Құраным,

Бір қолымда – Күн көтерген қыраным,

Тәуекел десіп тұрайық,

Тәңірден тәубе сұрайық!

...Деп балконнан бір Бөрі Айға ұлиды мұңайып... /3/.

Мінажат еткен лирикалық кейіпкер Көкбөріге айналып, бөрінің атынан «сөйлейді». Ежелгі грек мифтердегі түрлі құдайлар құбылуы, болмаса әлем әдебиетінде (Ф. Кафка. «Құбылу»), бертін келе

қазақ прозасындағы (О. Бөкей. «Атау кере») метаморфозалар есек, қоңыз, кене, ара, т.б. секілді түрлі жағымсыз, қорқынышты жан-жануарларға, жәндіктерге айналу түрінде болса, қазіргі поэзиядан мұндай үрдісті кездестірмедік. Керісінше, сонау түркі дәуірінен бастау алатын *көк түріктер сарыны* желісін үзбеген. Қазіргі кейіпкерлер жаны *бөрімен* үндеседі, *қазақтың бүгінгі оғланы да басқаға емес, бөріге айналуы қалайтындай. Қасқыр – ұл қасқайып тұрып:*

Барыс та емен мен өзім, басқа да емен,
Көкбөрімін көкке ұлып, ашқан әлем.
Алматыңда ешқандай шатағым жоқ,
Шаруам да шамалы Астанамен.

Көкбөрінің өзімін көші дара,
Көкке ұлысам көз қадап, шошыма да.
Менің заңым – Баба заң-Дала заңы,
Менің жаным – киелі осы Дала!

...Ғарыштан жол салып ап, *Көкбөрімін*
Көктәңірдің өзімен алысқан қол.
...Ай туыпты, *Айға ұлып қайтайық бір*,
Айналамнан табылар қайсың барсың?!

Жүріңдер... – дегенін салқынқандылықпен оқи алмайсыз. «Көк бөрінің ұрпағы» концепті күллі түркі жұртының арқасын шымырлатады. ...Бөрі – біздің тотеміміз. Адамның ой астарында ұжымдық бейсаналылық күй-хикметтер осындай ежелден таныс нысандарға кезіккенде барынша жігерлі кейіп алуға ұмтылады» /4, 308-б./.

Көк бөрі – қазіргі қазақ поэзиясындағы ең көп кездесетін архетиптердің бірі. «Сақ-хунну, көне түрік дәуірінен жеткен, ұлтымыздың ұранына, ұжданына айналып, елдік символдық дәрежесіне көтерілген, ең кереметі халық мұрасында ұдайы дәріптелетін ондай бейнелер – Тәңір, Ұмай Ана, бөрі, бүркіт, марал, жолбарыс, т.б. тотемдік мәндегі архетиптер қазіргі әдебиетте кең көрініс тауып отыр» /1, 194-б./.

Ақын Алмас Темірбайдың «Екі аяқты қасқыр» өлеңіне де бөрі арқау болғанымен, шешім бөлек. «Ақындар бір-біріне ұқсастығымен емес, бір-бірінен айырмашылығымен қызық» (А. Блок), расында.

Ай туғанда...
Көкке қарап ұлыдым,
Ұлыдым-ау үзілердей жұлыным!
Жеткізбейді төрт аяқты иттерге,
Үш аяқты менің қасқыр-ғұмырым!
...Қайтем енді?!
Көкке құмар көңілім,
Күндіз ұйықтап, түнде жортар бөрімін.

Қайғы болып шығады іштен күлкім де,
Ішім күйсе, ұлымауым мүмкін бе?!
Ит адамға айналмайды ешқашан,
Адам итке айналады бір күнде...

Өлең жаздым өзім үшін құлшынып,
Өмір сүрдім біреу үшін түршігіп.
Менен ескі итаяғын қызғанып,
Үрді маған ит сияқты Тіршілік!
...*Ит-тірлікке ыза-кегім күшейіп,*
Ұқсап барам екі аяқты қасқырға /5/.

Постмодернизмге тән өзіне сын тағу, өзіне немесе өзгеге өкпе арту, эмоционалды қайғыру, ашық күреске шықпай, іштен мүжілу бар мұнда. «*Итаяғын қызғанып үрген ит Тіршілік*» – кез-келген ақынның «бақшасында пісе бермесі» анық!

Метаморфозаның ерекше кең тараған түрі – мифологиялық жан иесінің немесе тарихи кейіпкерлердің тасқа айналуы. (Мұндай құбылыстар көбінесе Оңтүстік Азия, Австралия, Оңтүстік Америка мифтерінде жиі көрініс табады). Қазақ поэзиясындағы мифтік құбылушылықтар да сан қырынан, түрі желіде көрініс беріп отырады. (С. Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасындағы Жеке

батыр туралы аңызда батырдың тасқа айналуы, М. Жұмабаевтің «Окжетпестің қиясында» поэмасында, бүгінгі поэзияда да қылаң береді. Мысалы, Бақытжан Алдияр «Абай ескерткішіне мұң шағу» атты өлеңінде

...Таспа жоны тілінген,
Тасбауырлау қоғамда –
Тасқа айналмай түбінде,
Тыным жоқ-ау маған да,.. – десе, енді бір өлеңінде:
Қара тастан аумай қалған күйіміз,

Қатыгез боп кеттік пе екен, жиі біз?! – дейді. «Ежелгі дәуірде анимистік танымның ауанында өлі затты тірі деп елестететін мифтік ұғымдар уақыт өте келе санадан біртіндеп ығыстырылып, кейінгі халық мұраларында поэтикалық тәсіл ретінде қолданылатындығы ғылымда дәлелденген» /6, 150-б./.

«Құбылу тәсіліне қарай метаморфозаны құдайларға және басқа да жоғары мифологиялық жан иелеріне тән *уақытша құбылушылық* және негізінен адам баласына тән *тұрақты құбылушылық* деп бөліп қарастыруға болады, – дейді В. В. Иванов өзінің «Метаморфозалар» атты мақаласында. Дәстүрлі сенімімізге байланысты болса керек, қазіргі өлең арасында жүрген жас ақындар поэзиясында құдайларға және басқа да жоғары мифологиялық жан иелеріне тән *уақытша құбылушылық сирек байқалады*. Алайда, еліміз тәуелсіздігін алып, иманға бет бұра бастаған тұста *пайғамбар, жұмақ, тамұқ, пейіш, періште, пері қыз секілді діни-теологиялық ұғымдар* салмақты жырларға арқау болумен бірге, қазіргі жастардың, әсіресе, махаббат лирикасынан көбірек көрініс тапты. Сөзімізге дәлел, ақын Алмас Темірбайдың жастардың сұранысына сай әзіл түріндегі төмендегі өлеңі:

...У мен балды тең ішкен,
«Сізді ғана сүйем» деп, сертінде тұрып сеніскен,
Құдай қосқан қосағым болмақшы болып келіскен,
Пешенеме бұйырып, *пенде боп туған періштем*,
осы елге келіп жоғалды ау, адасып шығып *пейіштен*...

...бір періштем бар еді,
бір пе- ріш-тем бар е-ді,
бір пе- ріш-тем бар е-ді...
Сол *періштемді* жоғалттым!
Кім ұрлады?! Кім көрді?!
...Көрсеніз оны, замандас,
Мына *телефонға* хабарлас:
8-701-534-2006 немесе,
(Періште ме, пері ме, әлде, пенде ме?!
Бітпейтұғын болдың-ау сен бір уайым).
...Телефонның трубкасын кеудеңе
Қоя тұршы...
Жүрегінді тыңдайын!.. /5/

Жоғарыдағы мысалдардан аңғарғанымыздай, бүгінгідей техногенді заманда *телефон* ақындар жырының өзегіне айналып үлгерді. Жас ақын Бауыржан Қарағызұлы «*Онлайндағы сезім*» атты өлеңінде адам жанының түрлі құбылуларын бір телефон хабарламасына былайша сыйдырады.

...Міне, осылай сөзімнен нұр саулаттым – жасыл нұр,
Ғашық еттің қайтейін... Бақыт гүлің ашылғыр!
Сені ойлау – сағыныш және тәтті қайғыру...
Жауап жазсаң *поштама* – *bauke82@mail.ru*

Періште, пәк бейнеге құбылу көбіне мақсатты құбылу болып танылып, адамның санасының қашанда жақсылыққа, әдемілікке ұмтылуынан көрініс береді. Дегенмен өмір қарама-қайшылыққа толы. Адам санасы әлемді жақсылық бар жерде жамандық, жарық бар жер де қараңғы бар деп қабылдануы да түрлі метаморфозаларға арқау бола алады. Ал, есірткі, арақ-шарап, құмар ойындар секілді қазіргі қоғамның дерті болған мәселелері де жоғарыда айтылған жағымсыз метаморфозаларды тудырып отыр. Ақберен Елгезек ақынның:

...Қайтем енді, діл саңырау...
Сол-ақ па?..
Ешкімнің де қажет емес сөздері.

Оңай шаруа –

Тойып алып шарапқа,

Шайтан болып өзгеру – деген жолдары осыған мысал бола алады.

Жанды, жансыз затқа мақсатты құбылушылық, әсіресе, *гүлге, ақ қарға, ақша бұлтқа, тамшыға айналу, құсқа, көбелекке құбылу қазақ ақын қыздарының поэзиясында басымырақ байқалады*. Ер адамдардан көп кездесе қоймайтын мұндай құбылушылықтардан поэзиядағы *гендерлік ерекшелік, әйелдік интуиция, әйелдік логика қызығушылық туыдрады*.

Қар болғаным қандай жақсы,

Еріп кетем...

Бар болғаным қандай жақсы,
жолыңда өлмеймін.

Қар болғаным қандай жақсы,

соның көрмеймін, – деген өлең жолдарында ақын Гүлнар Салықбай жоғарыда айтылып өткен, адам мен табиғат арасына жік қоймаған танымды метаморфозалық параллелизм арқылы шебер жырласа ақын Назира Бердалы:

Қар боп ұшып келемін,

Қалаған жер үрлейтін,

Қалаларда ғана өмір сүрмейтін.

Далаларды, балаларды,

Молаларды құшақтап...

Қыстың биін билейтін.

Қар боп ұшып келемін,

Ешкімді де сүймейтін.

...Аспан жақта туыппын,

Көктем шақта өлемін.

Ал, әзірше...

Шыр көбелек айналып,

Қар боп ұшып келемін /5/, – деп адамның ішкі психологиялық жай-күйінде, жан-дүниесінде болып жатқан түрлі рухани құбылуларды керемет суреткерлік шеберлікпен, биік көркемдік таным деңгейінде жырлайды. Дәл осындай лирикалық иірімдерге толы метаморфоза Танагөз Толқынқызының өлеңдерінен де көрінеді:

...Шатастым мен шырмауыңа түстім де,

Жылай да алмай, жырлай да алмай түнердім.

Мұң шағады *сынық қанат құс* кімге?

Мені *жыңды көбелек* қып жібердің, – немесе, «Танысалық, мен аппақ қар боламын» атты өлеңінде:

...Танысалық, *мен аппақ қар боламын*.

Ренжітпендер, ертегі елі қонағын.

Рас, талай жүректерді тонадым...

Ызғарымнан кейде өзім де тоңамын.

...Қолшатырлар шықты міне, шеруге.

Шықты, бәлкім, қыс келгенін көруге.

Рұқсат берші, ерніңе кеп еруге,

Рұқсат берші, шыққа айналып өлуге,

Ақ қармын мен деген... –

деген өлең жолдары қыздар поэзиясындағы метаморфозаның озық үлгісі деуге болады. Ақын сүйіктісін сағына күткен жас арудың жан тебіренісін шебер суреттей отырып, мифтік құбылушылықты шығарма идеясына сай сәтті пайдалана білген. Мифтік құбылушылықтың мақсатты түрі. Ақ қар қашанда адалдықпың, пәктіктің, тазалықтың символы ретінде қалыптасқан. Міне, ақын жанының өмірдің қара жолағын ақ түске боямақ болған тазалыққа ынтызарлығы мақсатты құбылушылыққа желісіне жүгіндіреді.

Қазіргі жастар поэзиясының бел ортасындағы ақын қыздардың бірі – Құралай Омар поэзиясында да табиғат құбылыстарына, оның ішінде *аппақ қарға айналу* молынан кездеседі.

...Құлады жерге ақ қар – мұң.

Аппақ қар болу арманым,

Бірақ

Келмейді табандарға тапталғым.

...Қауқары жоқ қар боп мен де ерігем,
Сізден өзге Күн болмаған көңілде.

...Жалғыздан жалғыз аппақ әлемде
Қар қызы болып ән салам

...Аппақ-аппақ әлемде қар қызы ән салады,

Құлағына жете ме үн? /7, 52-б./ Автордың лирикалық кейіпкеріне интертекстілік үлгімен жазушы О. Бөкейдің «Қар қызы» негіз болған. Метафора табиғатында метаморфозамен жақындық болса да, бұл екеуін бірлікте алып қарауға болмайды. Екі желі де адам бір түрден екінші түрге ауыса алады деген мифтік ұғымның көркем мифологияға айналып, ақындық идеялық мұратты таныту жолында қызмет атқарып тұр деуімізге болады. Яғни мифтік құбылушылықтың қазіргі әдебиеттегі сипатын танытады.

Алайда, әдебиеттің, әдебиеттану ғылымының даму барысында метаморфоза адам баласының жануарға, тау-тасқа, өсімдікке айналып кетуі деген ұғыммен ғана шектелмейді. Сонымен қатар, адамның ішкі психологиялық жай-күйінде, жан-дүниесінде болып жатқан түрлі рухани құбылуларын да қамтиды. Демек, құбылушылық ақын қиялының, елес-танымының жемісі. Танакөз Толқынқызының:

Мен азаптың аузындағы шылыммын!

Сораптайды құшырланып ол мені.

Мен *шығынмын!*, – деген сияқты түрлі ізденістерін, (бәлкім, эксперименттерін) ақтап аламыз. Бір қарағанда, метафора мен метаморфозаның арасында айырмашылық жоқ сияқты. Дегенмен, осы тақырыпта еңбек етіп жүрген ғалым Ж. Айтмұхамбетова: «Метафора табиғатында метаморфозамен жақындық болса да, бұл екеуін бірлікте қарауға болмайды», – дейді. Метафора мен метаморфозаның айырмашылығы туралы В.В. Виноградов: «Метафорада заттың құбылушылық туралы ойлардың ұшқыны да жоқ. Керісінше, «екіжақтылық», бір-бірінен мүлде бөлек заттарды ойша теңестіру – метафораның тұрақты белгісі – дейді» /2, 411-б./.

«Жастар өз ішінен өзін іздеп жүр. Бірінші орынға Жаратушы Тәңірді тану мен Оны сүю мәселесі шықты. Мұның иманды әдебиеттің қалыптасуына әсер ететіні хақ. Демек, жастардың рухани дүниесінде өзін арқылы әлемді қабылдау, Жаратқан арқылы өзін табу жұмысы жүріп жатыр. Ал оған барар жол мұң алқабы арқылы өтеді. Мұң деген бұл жерде түңіліс емес, сұлу жолсерік есебінде айтылып отыр», – деген танымал жас ақын Ақберен Елгезек жырларында шынымен де *мұң, жалғыздық, қара түс* басым. Өлеңдерінің атауы да осыны аңғартқандай: «Депрессия», «Абстракция», «Нала», «Жалғыздық симфониясы», «Күзгі элегия», т.б.

...Қара барқыт көбелек қанаттарын қомдайды,

Қалтыраған гүл оған нала хатын жолдайды.

Түңгі қара сұлбамды қабырғаға жапсырып,

Кісікіік көлеңке болмысымды сомдайды.

...Мұхит асты тізеден кіріп кетіп аяғы.

Қара кісі – қара жын алақанын жаяды.

Оны басты тілегі амандығы өлеңнің,

Сосын менің өмірім, қиялдарым баяғы...

«Ақ қар қолыңды тоңдырады, қара қазан қарныңды тойдырады», – деген қазақ ұғымында “қара” қасиет пен киенің символы. Ал мұндағы «қара» автордың ішкі дүниесіндегі күйзелістерден, сыртқы әлемге қатынасынан хабар беретін сигнал қызметін атқарады. Әр кезеңнің поэзиясына тән түстер болады және ол түстердің атқарар семантикалық қызметі болады. *Қара барқыт көбелек, алақанын жайған қара жын, кісікіік көлеңке, қабырғаға жапсырылған қара сұлбалар* – Ақбереннің автометафоралары.

Түстерімде сабылып сан аруақ,

Біреу маған сыбырлар таң астында.

Періштеге тіл қатпай оң жақтағы.

Сайтанға сағым шашып иықтағы.

...Жындарына еріп кетті бір адам,

Барар жері белгісіз...

*Көшелерде сұлбалар жүр бұлыңғыр,
Марғау ғана есінейді тау ғана.*

Ол күрсініп, бір шындық айтқан болар:
Балам, балам Астанада баспана қымбат...

*Содан кейін денеме қарап алып,
Шошып кетіп сұрақ қояды маған:
«Бас қайда шырақ?!...» /8/.*

Иә, әр ғасыр өз метаморфозаларын тудырады. Жаһандану дәуірінде қазақ поэзиясы томағатұйық жалғаз өмір сүріп жатқан жоқ. Ақпараттық дамудың биігінде тұрған бүгінгі күнде ізденіске жол ашық.

Бұл мәселе әдебиеттанудағы ең өзекті мәселелерінің бірі. Қазіргі қазақ поэзиясының даму тенденцияларын, стиль мен тіл ершеліктерін Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мен С. Демирел Университеттерде өтетін ғылыми конференциялар мен дөңгелек үстелде жиі талқыланады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Фольклор және қазіргі қазақ әдебиеті. – Алматы, 2011.
2. Айтмұхамбетова Ж. Ә. Мифтің поэтикадағы қызметі: Филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Астана, 2010.
3. Бақытжан Алдияр: Бір қолымда – құраным, бір қолымда – күн көтерген қыраным... // Дала мен қала. – 2013. – 6 қаңтар.
4. Майтанов Б.Қ. Тәуелсіздік – күрес мұраты: зерттеулер мен мақалалар. – Алматы, 2012.
5. <http://www.massagan.com>
6. Тойшанұлы А. Түрік-моңғол мифологиясы: Монография. – Алматы, 2009.
7. Омар Қ. Ақ қар. Өлеңдер. – Алматы, 2008
8. bai.kz ақпараттық порталы.

РЕЗЮМЕ

Статья кандидата филологических наук, старшего преподавателя Керимбековой Б.Д. и магистранта Университета С. Демиреля Отарбаевой Г.Н. посвящена тенденциям развития современной казахской поэзии. Авторы раскрывают особенности художественного мира произведений. Большое внимание уделяется проблеме метаморфоз в поэтических творениях. В работе отмечается, что данный вопрос регулярно обсуждается на конференциях и круглых столах, проводимых в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби и в Университете С. Демиреля.

Ш.А. Шортанбаев

(Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы),

Ә. Салықбаева

(148 мектеп-гимназия)

ӘДЕБИЕТ ӘЛЕМІНДЕ

Барша ғұмырында «әдебиет-ардың ісі» екенін сан мәрте ұқтырып өткен, шәкірттерінің санасына сөз өнері жолында «өз уақытын аямауға, өзгенің бақытын аялауға» деген ізгілік сәулесін сіңдіріп өсірген ұлағатты ғалым, академик-жазушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры Зейнолла Қабдолов алаш әдебиетінің арыстары мен ағыстары, тұлғалары мен туындылары турасында әр кездері жарияланған ғылыми зерттеулері мен эсселерінде, монографиялары мен мақалаларында, талдаулары мен толғаныстарында арнайы тоқталып, авторы һәм мұрасы жайлы сырлы да сұлу стильмен, мазмұнды һәм мәнді жырлап, қазақ әдебиетінің өзіндік ағысы мен «Арнасы» барын, оны жүйелеуге, зерттеп-зерделеуге, ілкімді ой ойтуға ойлы «Көзқарас» керектігін де әрдайым сездіріп отырды.

Бірі тәуелсіздік қарсаңында, екіншісі егемендігімізді алып, етек-жеңімізді жинаған сәтте дүниеге келген қос кітаптың әдебиетіміздің қадау-қадау мәселелерін, жетістігі мен кемшілігін, күңгейі мен көлеңкесін, оны жасаған сөз серкелерінің жан азабы мен рухани ерлігін, әдеби портреті

мен адами қасиетін әдемі әдіптеп, Абайдан Ахтановқа дейін, Махамбеттен Мықшегеге (Т.Қожакеев) дейінгі аралықтағы әдебиет тарландарының өлшеусіз еңбегін, шығармашылық мұрасын, кісілік келбеті мен пайым-парасатына дейін өзгеше һәм өзіне тән машықпен зерделеп, санамызға құйып берді.

Қолына қалам ұстаған, өзіндік ой-пікірі қалыптасқан әркімнің де Әуезовті, оның әсемдік әлемін өзінше талдап, өзінше бағамдауға толық құқы барын ескерсек, Қабдоловтың да «өз Әуезові» бар екенін, заңғар жазушының суреткерлік шеберлігі былай тұрсын, оның нұр шашқан дидарынан, кісілік келбетінен, болмыс-бітімінен де даналықтың лебін жіті аңғарып, алаштың ардақты ұлын, ұлттың шынайы зиялысын, ұстаздың өнеге-ұлағатын қапысыз танып, қалтқысыз суреттеуінінен шын мәнінде, тек «өзінің ғана Әуезові» бар екеніне иланасың, ризашылығыңды жасырып қала алмайсың. «Өмір шындығын өнер шындығына айналдыра шындап қана қоймай, келер ғасырлардың жады үшін шегелеп қойды. Сол шегеленген шындықты танып-білмесек, біз өз басымыздан өтіп бара жатқан осы ғасырдың шырғалаң сыры мен сипатын танып-біле алмаған болар едік».

Ғалым көркем әдебиет жайлы толғаныстарында өмірдің саналуан құбылыстарын, заман шындығын, уақыт сырын арқау еткен өз замандастары, олардың әдеби үдерістегі ілкі қадамдары мен іркілістері де назардан тыс қалмай, әдебиеттің әрбір адымына, қаламгердің кезекті қадамына сәттілік тілеп, сүрінбеуіне, шегінбеуіне серпін беретін сәттері аз емес екенін, саналы ғұмырында «өзгенің қызығына, әр сәтті қадамына қуанбау, қуанышына қол соқпау арлы азаматтың» ісі емес екенін санамызға құйып өтті. З.Қабдолов өзінің шығармашылық ғұмырында есімдері қайта ақталып, шығармалары ел игілігіне айналған Алаш арыстары, «алыптары тобы» атанған сөз зергерлері хақындағы ой-толғамдары, толғау-эсселері, шығармашылық мұрасы мен мирасы төңірегіндегі зерттеу еңбектері, саралап-сараптаулары өз алдына бір төбе. Әбу, Хамит, Әбділда, Жұбан, Сырбай т.б. ақын ағаларының шығармашылығы, олардың сөз зергеріне тән суреткерлігі, кісілігі мен кішілігі, дегдар кейпі мен кемеңгерлік қалпы да кітап арқауына айналып, әдеби-шығармашылық әрі адами-парасаттылық деңгейі кіршіксіз байыпталған.

Соның ішінде Зекең тұрғылыстары мен үзеңгілестерінің көркем прозадағы өз сүрлеуі мен соқпағын табуына қол ұшын созып, кемшілігін «ақырын» айтып, жетістігіне «айғайлай» қуанғанына да, күлдібадам, шала дүниеге көңілі ортайып, шын талантқа тілеулес, нағыз дарынға қамқор көңілде болғанын аңғарамыз.

«...Повесті Зекең түнімен оқып шығыпты да ереңгісін қолжазбасын қолына ұстап келіпті де: «мына дүние осы уақытқа дейін неге жатыр?» десе керек. Ғабдол Сланов ағамыз ішіндегі өлеңдерін қысқартқаны болмаса бір қарпіне тиіспей, Жұбан Молдағалиев қол қойып, әлдебір материалдың обалына қалып, журналдың кезекті санына жіберді.

Дәл сол кезде Жазушылар Одағында жас жазушылардың семинары өткен. Сол жиында Зекең сөзін «Қоңыр күз едіден» бастап, «бұл күз емес, шыбынсыз жаз ғой» деп аяқтағаны есімде», – деп есіне алады Қалихан ағамыз.

«Ар ісінің азабы» мақаласында жазушы Ә. Нұрпейісовтің «Қан мен тер» романы туралы, оның кезекті басылымы туралы айта келіп, неге қайта-қайта басыла беретін сырына үңіледі. «Көп басылатын кітаптың, бәрінен бұрын, оқылатын кітап болуы шарт. Мұның сыры неде? Мұның сыры шеберлікте! Ал, шеберлік шексіз. Өйткені шын мәніндегі жазушының сөз үстіндегі әрекетінде шек болмайды, қашан демі таусылып, қаламы қолынан түскенше толассыз жалғаса беретін жұмыс». Көркем мәтінді талдаудың хас шебері Зекең ары қарай жазушы кейіпкерінің ішкі әлемін, әрбір іс-әрекетінің себеп-салдарын, рухани күйзелісін, сезім толғанысын теориялық тұрғыдан талдай келе, ондағы «қапысыз, шебер жасалған диалог, сюжет желісін өрбітуге бағытталған монолог, нәзік психологизм, сәтті табылған, шебер тұтастырылған деталь, қысқасы романның «әр бетіндегі әр мен нәр» арқылы Ә. Нұрпейісовтің суреткерлік шеберлігін, көркемдік әлемін аша түседі. Әдебиет тарихында өзіндік орны бар, құрылымы күрделі туындыға Зекең берген бағасымен біттіге санауға болатын сияқты көрінеді. Жоқ, олай ойлауға әлі ертерек сияқты, Зекең неше рет басылса, сонша рет өңдеген, өзгертілген романның жазылу тарихынан хабардар... Әлі де болса жөнделетін тұстарын, кемшін тұстарын жіті байқап, өз пікірін білдіріп, автордың шығарманы қайта-қайта жөндей беруінің сырын, оның өте орынды екенін атап көрсетеді. Келесі бір сәтте:

«...Алдымен, Сәкен Жүнісов – туған жерге тамырын терең жіберген Дала жыршысы. Сәкенге тән тағы бір ерекше сипат – батылдық. Осы екі сипаттың өзі-ақ Сәкен Жүнісовті сөз өнерінде сирек ұшырасатын аса нұсқалы қаламгерлер қатарына қосады», – деп Сәкен сері суреткерлігінің көркемдік құпиясын, сыр-сипатын ашып берсе, енді бірде «Тахауи топтап тұтастырған осынау тірі тұлғалар галереясын аралап жүріп, біздің замандастың соңғы қырық жыл ішіндегі күллі кескін-кейпін, мінез-

құлқын, болмыс-бітімін тасқа таңба басқандай анық тануға әбден болады», – деп нық сөйлеп, суреткерлік қарым-қабілетінің сырын сыңар сөйлеммен ғана ұқтыруын қайтерсіз?!

Зекеңнің өз сөзімен түйіндесек, «Мұның сыры шеберлікте! Ал, шеберлік шексіз».

Сонымен бірге, автордың бұл туындысында тек әдеби үдеріс, оның мәселелері төңірегінде сөз болып қалмай, қалам иелерінің ой биігін, парасат деңгейін, азаматтық қырын да танытады.

Қисынның өзін қиыстырып жазатын Зекеңнің қос кітабын оқып отырып, бейне бір көркем туынды оқып, болмаса, әсерлі әңгіме тыңдап отырғандай әсер алатынымыз анық. Бұл, өмірдегі адалдық пен тазалыққа құштар, өнердегі көркемдік пен сұлулыққа іңкәр Зейнолланың, «Қазақтың Қабдоловының» ғана қолынан келетін, өзіне ғана лайық, қаламына ғана тән стиль! Өз «менін» танытатын, риясыз мойындататын тамаша тәсіл!

«Қолжабыс қолжазба кезінде» атты мақалалар шоғыры да Зекеңнің зерттеу әдісінің өзгеше бір тәсілі дерсің. Қателігін түзеп, кемшілігін жөндеуге мүмкіндігі бар кездегі қолжабыс шынында, нағыз әдебиет жанашырының, оның ертеңін, болашағын ойлаудан туған қамшыл қарекет иесінің іс-әрекеті екенін бағамдайсыз.

«Бірқыдыру ой-пікірлер есімдері ел-жұртқа бимәлім қаламгерлердің қолжазбаларына байланысты айтылған. Бұлар да пайдалы нәрселер! Бұларға қарап, қалам қызметінің құлқын, қылығын, мінезін тереңірек, нәзігірек пайымдай түсесіз». Автор назарына ілігіп, қолжазбасы қолына түскен қаламгерлер қатарында Ә. Тәжібаевтың, Ә. Кекілбаевтың, Ұ. Доспанбетовтың, прозалық шығармалары, әңгіме-повестері бар. Автордың мақсаты – шығарма қайткен күнде оқырман жүрегінен берік орын алмақ, рухани-эстетикалық ләззатқа бөлемек, соған көмектесу, қол ұшын созу. Сыншының қырағы назарынан шығарманың кемшін тұсы да, іркілісті сәті де тыс қалмай, мінсіз болуы үшін барынша мұқият болу керектігі, талғампаздық, шынайылық шығарманың шырайын кіргізіп, әрін ажарландыруға үлес қосатынын, мұның сыртында тағы да көп-көп шаруаның істелуі қажеттігін сыпайылап айтып, шым-шымдап сіңдіруі де сергек ойлы сыншының ісі.

Әбіш шығармаларының философиялық астары мол, мәдениеті биік, сезімді баурайтын эстетикалық күш-қуаты мол екендігін саралай келе, шығармаларының шыншылдығын, тілінің шешендігін бағалай келе, кейде автордың «...сөздегі суретті ауызекі шешендік көміңкіреп, шындықты бейнелеу орнына бірыңғай баяндап, суреттеу орнына ұзағырақ сартылдап сөйлеп қалатын тұстары» бар екенін орынды ескертіп, алдағы уақытта шығармаларында сөйлеуді, баяндауды азайтып, сөзбен салынатын суретті, кестелі, бейнелі тілді көбейтсе, одан шығарма көркемдігі артпаса, кемімейтіндігін ортаға салады. Әрине, Әбіш секілді суреткер жазушыға сын айту оңай болмас. Дегенмен, шығарманың ширауына, суреткерлік шеберлігінің артуына аға-достың аз-кем ақылының артық етпейтінін, қайта ол әдебиетке деген риясыз адалдықтан, сөз өнеріне деген сергек көңілден, қаламдас-қаламгерге деген зор сүйіспеншіліктен деп ұққанымыз жөн.

Сыншы-ғалым Ұ. Доспанбетовтың повестер мен әңгімелер жинағына да сын көзімен қарап, жоғары талап пен талғам деңгейінен зер салып, қолжазбаның келісті жерлерін көтермелеп, шығарманың сын көтермейтін тұстарына да тереңнен тоқталып, «жазушылық – ар ісінің азабы» екенін тағы да бір рет қаперімізге салып, өндейтін, жөндейтін тұстарын, стильдік ақауларын мейлінше дәл, барынша шынайы саралап, автордың алдағы шығармашылығына сәттілік тілеуі де, әдебиеттің ары мен абыройын, мәні мен маңызын ойлаудан, қасиеті мен кепіетін сезінуден...

Ақтаңгер әдебиетші-ғалымның әдеби шығарманы талдауынан талғампаздықтың, қалам иесіне үміт артқан акеділ көңілдің, ұлт әдебиетіне деген жанашырлықтың, сөз өнерін кие тұтқан қаламдастарына деген құрметтің шынайы үлгісін, адами болмыс-бітімінің шын бет-бейнесін танымыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қабдолов З. Көзқарас. – Алматы, 1996.
2. Қабдолов З. Арна. – Алматы, 1988.

РЕЗЮМЕ

В статье старшего преподавателя Казахского национального университета имени Аль-Фараби Шортанбаева Ш.А. и учительницы школы-гимназии № 148 г. Алматы Салыкбаевой А. рассматривается наследие академика НАН РК, почетного заведующего кафедрой теории литературы КазНУ Кабдолова З. Авторы отмечают, что известный ученый-литературовед в своих исследованиях и эссе различных лет изучал тенденции и направления развития народной литературы, внес значительный вклад в отечественную науку.

Б. Бейіс

*(филология, әдебиеттану және әлем тілдер факультетінің 2 курс магистранты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

ҚАЖЫҒҰМАР ШАБДАНҰЛЫНЫҢ «ҚЫЛМЫС» РОМАНЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ КӨРІНІСТЕРІ

Қытай түрмесінде 45 жыл өмірін өткізген жазушы Қажығұмар Шабданұлының «Қылмыс» романындағы ұлттық идеяның іздеріне жол тартатын болсақ, атылмыш роман ұлттық идеяны бірде қазақтың ұлттық салт-дәстүрі негізінде көрсетсе, бірде жоғардағы айтып өткеніміздей қытай қазақтарының тарихынан елеулі орын алатын оқиғалармен қатар, зұлым саясатпен байланыстырады.

Романның екінші томында «меннің» үй жағыдайының нашарлығы мен аумалы-төкпелі заманның тасасында көзі ашылмай қалған әкенің әлсіздігін пайдаланып, камелет жасына толмаған қарындасы Биғайшаны жымсыма молда Оспанның мәжбүрлеуімен баласы Дүйсенге қосақтағалы жатқан тұсынан «әке тұрып ұл сөйлегеннен без» дегенге қарсы намысқа шыдамаған Биғабылдың мынадай сөздерінен дәлел келтіріп көрелік:

– Әкелердің алдына түсіп ақыл айту бала үшін ұят шығар, – дедім мен, – сөйтсе де келешекте болуы мүмкін, үлкен ұяттың алдында кіші ұятты құрбандыққа шалуға тура келеді, сөйлейін. Мәселен, сіздер жасы толмаған балаға мал алысып, мал берісіп отырсыздар. Бұл оның көзін қара шүберекпен кішкене кезінен таңып, мал құйрығына байлап, малша сатудың құдалығы болады. Мұндай құдалықтарыңыз қарындасым үшін обал да, мен үшін намыс. Биғайшаның адамдығы қашан жасы толып, кәмелетке келгенше оқуды, ақыл толған соң өз еркімен, өзі ұнатқан жеріне баруды шарт етеді. Сол кезге жеткенде балаларыңыз бірін-бірі ұнатпай қалса, сіздерді ұят қана емес, үлкен масқаралық басады. «Теңін табу» деген бірін-бірі шын теңім деп таныған шақта ғана дұрыс сөз. «Теңі» деп сырттарынан тели салу зорлықпен малша қосақтау болмақ...

Міне осылайша, оқудан үйіне келген жас жас та болса, ақылдылығымен адасқан үлкендерді дұрыс жолына салып, қарындасы үшін ағалық, азаматтық сөзін айтса, қазақтың бұрыннан бар «қызды малға сату» сынды жаман әрекеттерін сынайды. Шағын ғана мәтін болғанмен романда осы сияқты толып жатқан ұлтымыздың ұлылығы, даналығы, ағалығы, бауырмалдығы, намысқойлығы т.б. тамаша қасиеттерінің оқырман қауымның көзіне көптеп шалығатыны шықдық.

Бұл романның белгілі бір тұстары ғана болса, ендігі кезекте, қытайдың коммунистік және гоминдаң дейтін бір-біріне жау екі партияның қайшылығы мен Шығыстүркістан жерінде ойнақтатқан теріс ағым, зұлым саясаттың жергілікті халыққа көрсеткен көргілігінің салдарынан «меннің» абақтыдағы жан күйзелісі, жай ғана күйзеліс емес іштей тұншығып, тіптен, сөйлеу еркіндігінен айырылған тұстарында еріксіз қағазға жазып шерін шығарған аталмыш романның осы тұстарын оқығаныңызда жан дүниеніз еріксіз түршігеді.

«...Өлер өгіз балтадан таймайды» ғой, несін жасырайын, мені оқымысты етіп шығармау үшін гоминдаң қаншалық құрысса, мен соншалық тырысыппын. «Мұндай кітап оқыма, келешегіңе қатер» деген ғой сол қасқа бас шиаужан (директор). Осы сөзінің қаншалық данышпан екенін енді түсіндім, айтқаны келді ғой. Мендейлерді «сасық зиялы» деген атаумен қамап, қанға бөктіріп отырсыздар. Сол ұстаздардың айтқанын орындасам, осы түрме алар ма мені!? Сол кездің өзінде-ақ гоминдаң тіс-тырнағымен қарсы болған Совет кітаптарында нем бар еді менің!.. көзімді ашамын деп ойғызуды ұмтылыппын ғой! Қылмыс, қылмыс!.. ең зор қылмыс!.. бар қылмыстың негізі осы ақымақтығымда!

Бұл тұстарда қытайдың жабық саясаты мен өз ішіндегі тапқа, жаққа бөлінушіліктің салдарынан келіп шыққан сұрқия саясаттың шалығына ұшыраған меннің өкініші заман шындығымен астастырыла берілуі арқылы қытай жерінде жатса да алыстағы кіндік қаны тамған қазақ елінің тытыс-тіршілігіне де елендейтін оқымысты азаматтың зары аңғарылады.

Енді бір тұстарында солақай саясаттың ушығуына байланысты орныққан ұлттық қайшылық туралы мәселелер де былайша көрінеді:

– Бұл жерде шегінен асып кетті Биға. Түнде жүрген адамды сарыаяқтар ата салады да, қыстақтар да жәдігөйлер ата салады. Мал екеш малдың өзі ізделуші еді ғой, бұл жерде өлген адамыңды іздеп бара алмайсың. Осы кішкене қаланың өзінен-ақ он шақты қазақ баласын ұрып өлтірді. Оны тергейтін үкімет жоқ. Тіпті өздері құрал беріп қойған сияқты. Әйтпесе кішкене балалар ыңғай икемді темір шокпарды қайдан табады!.. Сөйтіп, халықтың жүрегін төтенше қарайтты!.. «Мың асқанға бір тосқан» дейді ғой, осыларға біраз зауал! Халық бұлардың жазасын бір бермей қоймайды. Мен біліп отырмын. Таулы, далалы жерлерде халық ыңғайланып қалды. Соны білген сарыаяқтар қаладан шыға алмай, қоржалардағы кейбір ханзуларды (қытайдарды) құралдандырып жатыр... бәрін

естіп, көріп отырған менің қаным тіпті қарайып барады. Бір шұрқан шыға қалса, жалғыздығыма қарай алмайтын сияқтымын, Биғабыл!..

Бұл мәтіндерге назар салатын болсақ, «Мен» өзінің досы Ораздың аузынан ызаға толы осындай сөздерді беруі арқылы тағы да сол зұлым гоминдаң партиясының жақтастарының істеп отырған тізгіндеу, аямау сынды жазықсыз жан тәсілім етушіліктерін тілге тиек етеді. Осы арқылы қытайдың өзіндігінің соншалық дәрежеде жоғары екендігін, өз ішінен бөлінген бір-бірімен жау да болса, жаулығын өзге ұлт өкілдеріне пайдаланудың айла-тәсілдерінің де жоқ емес екендігін ашық көрсетеді.

Қытай тарихындағы гоминдаң партияның қармағындағы зұлымдардың қарсыластарына бағыттай жүргізген зұлымдықтары да аз болмады. Осы тұстары мынадай әңгімелерден көрініс табады.

...Сабақтастар арасында өлім жайлы әңгіме көбейіп кетті. Әр ауданды көріп келгендер өз аудандарындағы ашынышқа толы, аянышты өлімдерді күрсіне, өкси әңгімелейді. Туған елі үшін құрбандыққа жарап, халық жүрегінен өшпес орын, өлмес тірлік таба батырлық өліммен өлгендер баршылық екен. Кейбірі тіпті жаза алаңында күрескерлікпен әндетіп-ұрандатып, өз дастанын өзі жаза жығылыпты.

Сұлубай, Бүркітбай сынды ерлердің сондай әндері елге нажағай жарқылындай, дауыл екпініндей тез тараған екен. Біздің сабақтастар бір-бірінен лезде-ақ үйреніп, мектеп жатақханасынан бүкіл Үрімжі көшесін жаңғырықтырды. Бір ғажабы, ашықтан ашық өз атымен, өз сөзімен айтылып жүрген сол әндерді ешқандай сақшы, ешқандай қару-жарақ тия алмады. Тектеп тергеуші Кәмен сияқтыларға: «кімнен тарағанын қайдан білейік, әйтеуір елдің бәрі айтып жүрген халық қыры» дей салып әндете береміз.

Халық жүрегін ешқандай тажал тоқтата алмайтынын осыдан түсінгендей болдық.

– Өлсең осылай алал өліммен, адамша – азаматша өл! – дейді біздің сабақтастар бір-біріне.

Романның міне осы тұстары нағыз ұлттық идеяның не екендігін айғақтайтын, тіптен астын сызып айтуға боларлық сәті деуге ылайық. Олай дейтін себебіміз, «меннің» айналасындағы достарының барлығы өзімен тілектес, ниеттес болып қана қоймай, сол заманның ащысы мен тұщысын бірге татқан замандастары. Демек, олардың өзара пікірлесуі әрине «мен» тарапынан берілген өмір шындығының замана келбетін кестелейтін нақты дәлелдері болмақ. Қытайдың ұстанған қатал саясатының оның ішінде жалақор, пәлеқор саясатының соқпағына ұшыраса да, ұлт үшін намыстарын жерге таптатпаған қазақтың күрескер, батыр жалынды жастары мен азаматтарының жау қолына түспеу жолында өліспей беріспейтін ата-бабалар рухымен қанаттанған ұлттық намысы мен күрескерлігі, тіптен майданда өліп бара жатса да өз тілінде өз батырларын жырлап өлердей ұлттық қанының жоғары екендігін аңғару қиын емес деп ойлаймыз.

Романның үшінші томында кездесетін мына мәтінге назар салайық:

– Сүйінші, сүйінші... өз елімізге, мұсылман туыстарымызға жетіппіз! – деп келе атынан домалап түсті. – Бұл жақта Гоминдаң қалмады дейді! Бағанағы көргендерің мылтықты қытай емес, иығына шалғы асқан дуңген екен, соның өзі айтты... Гоминдаңнан тіпті Құтыбиге дейін тазарыпты... Сарыаяқтар Манастың өзіндегі ақоптарына ғана тығылып жатыр екен. «Олар бұл жаққа шыққанды қойып, інінен бас шығармағалы қашан» деп күлді дуңген...

Қуанышпен тасқындап келген сары шал осы хабарды ағыл-тегіл сарқыратып тұрғанда, Қуат екеуіміз кеудеміздегі Жяңжиешының басын жар үстіне лақтырып-лақтырып тастадық. Өзірейілден қорықпау үшін тағынып келе жатқан бұл бас ендігі әзірейілге өзі ұстап бермей ме!

Мұнда азаттықты, азаттық болғанда жеке «меннің» ғана емес, Жианжиеші билеп отырған Гоминдаң партиясының құлауға айланып Жинжиан жерінің еркіндік ала бастаған тұсындағы халықтың қуанышы бейнеленген.

Романның тағы бір тұсында ел ағаларының сыпайы бет-бейнесі оның діндәрлығымен бейнеленсе, бірде қазақтың қонақжай кең мінезімен астастырыла былай беріледі:

Аяқты сәкіден салбыратып, ыршып тұруға әскердей дайын отырғанымызда, жаздық жеңіл қара шапан жамылған, қызыл жібек тісті қара елтірі тымақ киген кісі нараулау келіп кірді. Біз де нараулау түрегеліп, сәлем бердік. Сәлемді іркілмей қабылдаса да қолындағы жез құманды босағаға асықпай қойып, бәйбіше жаққа мамырлады. Ауыр бәйбіше жеңілірек түрегеліп, кісінің төрге шығуына жол берді де, адалбақанда ілулі тұрған кестелі жайнамазын алып ұстатты. Оны кісінің өзі асықпай, тәптіштеп қана жайып, тәкбір түсіргенде, үнін екінші рет естідік. Бет ұшы қып-қызыл, елулер шамасындағы жас шырайлы кісі екен. Шағын ғана қара сақал-мұрты ақ жүзіне құп жарасыпты. Атақты Қалибек осы кісі екенін айырсақ та, мінезін айыра алмай кенерлеп отырмыз.

«Салмақты ма, сасық паң ба» дегендейміз.

Жазушы романда өз басынан кешкен қиындықтар мен өзі қылмыс деп тапқан оқиғаларды тізбелеп қана қалмастан, Шығыстүркістанның сарыаяқтардан арылуы жолында тер төккен жас та болса, есіл ерлердің батылдығын бір сәт естен шығарған емес. Олай дейтін себебіміз, ел ішінде халықтың ойы бір жерден шыға бермейтін еді. Біреулері ақты қара деп тапса, біреулері керісінше жаманды жақсы деп танитын заманның зұлымдары уландырған пасық идеялар кері әсерін тигізбей қоймады. Міне осы тұстарда «мен» өз көзімен көрген Ақылбай есімді ақылды да білімді, азаттық жолында жаны күйген азамат үшін қаймығып, аумалы-төкпелі заманның тұманынан адасып жүрген дүмше молда сынды кері кеткен адамдардың қателігін көзіне көрсетіп айтып, азаматтығын білдіріп, ұлт жанашырларын жақтайды. Оны мына тұстардан айқын көруге болады.

– Ақылбай өлді ме сөйтіп?! – деп қалғанымда көзімнен жас шығып кетті, теріс қарап сұрттім.

– Е, қарағым-ай, өлмей қала ма, «жауды аяған жаралы» деген сол да, ол даладан дәрігер табыла ма? ...оның өліміне біз де күйзелгенбіз, тым мінезді, жібектей жігіт еді өзі, амал не... Күйтіңге жетпей қаза болды! Мына итшошқалардың осы қырылысына іш те жимаймыз біз!

– Қайда жерленді?

– Күйтің қалашығының төменгі жағына, Қарасу маңындағы бір қыратқа қойдық. Үзілерінде өзінің бір досына сыбырлап жатыр еді, Іледегі әке-шешесіне, Үрімжідегі бір қызға сәлем айтыпты: «менің өліміме қайғырмасын, қателік өзімнен өтті», – депті.

Сыршыл пошташымен осылай әңгімелесе ара қонып, ұзын көшелі, Күйтің қалашығына ертеңіне түс ауа жеттік. Шиху гарнизонына тиесілі бір деңге түстік те, Ақылбайдың зиратына жаяулап бардық. Кәдімгі бір жүдеу ғана сұры төмпешік « бақсының моласындай» жападан-жалғыз томпиып жатыр. Топтасып ауыл үйдей қоныстанған басқа төмпешіктерден аулақ боранда адасып кетіп, елсіз иенде үсіктен әлде аштан өлген жас жетімдей бүрісіп жатқан, кішкене ғана сұп-сұры төмпешік... Мұның астында абзал пікірлі ақыл иесі, ұстаз Ақылбай жатыр... білімді, сезімтал Күләштің бар шынын айта сүйгені, сағынып аңсап, сарыла күтіп отырған жары- Ақылбай жатыр! Бас жағына баласыз, қорғансыз жесір кемпірдің оқтауындай ғана қазық қағылып, қызыл бояулы қарындашпен аты жазылыпты. Бір досының асығыс жаза кеткен белгісі екен.

– Не қылмысы үшін бұлай... жалғыз?... – деп, соңын айта алмай еңіреп жіберіппін. Пошташы дымдана қалған көзін сұртті де, маған бағдарлай қарап сөйледі:

– Сәлделілер осылай, оқшау көмуге бұйырыпты... молда-дамолда дегендер күшейіп алды ғой, лаж не, шарият үкімі осылай болған соң!..

– Не үшін оқшаулатады?

– «Кәпірге іш тартқанның бәрі кәпір», «Пайғамбардың ақ туын қытайға иіп, елдікке шақырамын деп барып атылыпты. Мұнысы қытайша оқып, қытайға шоқынып кеткендігі, дін исламның нақ жолымен өлген шаһиттердің қасына дәпін қылуға болмайды» десіпті. Қарағым, сен өзің бұл марқұмның несі едің, сұрамаппын-ау, сабыр етші?

– Досым, – дей салдым.

– Е, жазған ай, солай де!.. Молдалар тіпті жаназа шығартпауға да бұйырып еді. Өз қосынымыздағы бір оқыған жігітті имам сайлап, арулап, ақыреттеп, өзіміз жаназалап көмдік... Жүр, қарағым. Енді тамақтанып, тынығалық. Ертең тағы да ерте жолға шығамыз.

– Артыңыздан барайын, қайта беріңіз...

Пошташы кетісімен сол сұры төмпешікке етпеттеп құлай кеттім: «қайран Ақыл аға, ол жақ сені «мұсылманшыл» деп сөксе, бұл жақ «кәпіршіл» деп көміпті-ау, соңымыздан қалмайтын неткен көп қылмыс еді, – деп күңірендім. – адам аулайтын жыртқышпен шеңбектесіп жүріп, ақбас құмайға жем болғанымыз ба? Қара жүректен қашып шығып, қара түнекке қамалғанымыз ба? Жоқ, олай болмайды, болмайды, болдырмаймыз! –деп айқайлап жіберіп, басымды көтеріп алдым. – Жарытамыз жұрттың көгін, арылтамыз бар түнекті, күн бар бізде, күн!.. Нұрәш пен сіздің басыңызға нұрлы мұнара орнатамыз!

– Не деп отырсың? – деп саңғырлаған кемпір үніне жалт қайрылдым, – сен кім едің, балам? Мына марқұмның туысымысың? – деп қатпар бет қаракемпір жарты қап тезегін жерге қоя үңілді.

– Шәкіртімін!

– Бұл аса бір жақсы азамат сияқты еді, молдалар «қытайға сатылған» деп, шаһиттерден бөлек көмдірді. Сен енді «шәкіртімін» деме! Өне, келе жатыр, тез кетіп қал! – деп кемпір тезегін иығына салып, жүре сөйледі. – Өнеу тымақты тіміскі құшнаш дүмше еді, енді осы елге имам болу үшін дін қормалы бола қалыпты. Осы марқұмның басына құран оқытпай, қазыға шақпылап жүр...

Қолын артына қайыра теңселген, ұзын қара шапанды Күйтің көшесінен шығып, жақындап қалған екен. Мен жүтінген қалпыммен қасақана мақамдап, құран оқи жөнелдім.

– Сен кімсің ей?! – деді ол қасыма тұра қалып, қарамадым. Сүрені соза, нақышына келтіре оқып болғанымша, артына қайырылған «кісілік» қолын түсірмей тұра берді. Қол жайдым да, жария үнмен дұға қылдым:

– Жау қолынан қаза тауып, кәпір қауымындағы молда сымақтардан рақымсыздық көрген үшбу қаһарман шаһит ұстазым, марқұм Ақылбай Мұхаммет қазірет баласына Алланың рахметі, Пайғамбардың шапағаты тисін! Бийрахматика я архам аррахимин, аллаһу акбар!

Бұйра қара сақалды, қалың қабақты әлгі кісі сүзе қарап тұр екен маған.

– Сен кімсің деп тұрмын, естімедің бе? Мына кәпірдің неменесісің, қайдан келдің, сөйле, қане?

– Мына шаһиттің шәкіртімін деп отырмын, естімедің бе? Үрімжіден келдім, қайтпек едің?!

– Шарифат бұл өлікке құран оқуды маниһ қылған, кәпір қауымында кеткен, сен білмей...

– Бұл, ең кемінде жүз жау өлтірген халық қаһарманы! «Кәпір қауымында» деп мен сендерді құдай алдында паш етіп отырмын, естімедің бе! Кәпір болмасаң қане, өзің дәлелдеші, неше «кәпір» өлтірдің?!

– Тарт тіліңді, кіммен сөйлесіп отырғаныңды біліп ал, кәпірлер еншалла, біздің дұғамызбен қырылып жатыр!

– Сол дұғамен алдыңдағы мені өлтірші қане! Қане деп отырмын естімедің бе, қане! – деп зекіріп орнымнан ыршып тұрдым. Дүмше шегіне берді. – Өлтіре алмайтыныңды білсең, жоғал, жыннан жаралған бақсы!.. жоғал көзімнен, жоғал! «Әулиеге» де жан керек екен, менің шырайыма қарай-қарай шегініп барып, артына кілт бұрылды. Күйтің жатаған балшық тамдары жаққа қол бұлғап, аттанға басты-ай келіп: – Аттан, аттан!... Қытай, Қытай! ...Қытай! Үрімжіден келіпті, қытайдың тайниі!.. «Имамның» инабаты қаншалық екені тез ұғылды, бажалақтаған жарқышақ даусына үйлерінен үдере шыққан «халайығы» аттандап қол бұлғауына қозғалар емес. Еңкейіп қалған кекселерінен үшеу-төртеуі ғана еріне басып келе жатты. Мен қарсы жүріп едім, «әулие» менен үріккендей үдірейе жетті оларға.

– Ой, бейітке құран оқыған қайдағы қытайды көрдің? – деп дабыстады бір қарт.

– Сүбхан алла, сүбхан алла! – деді дүмше.

– Ібіліс ғалаһи-алһананың қалам тіліне жүйрік болатынын білмейсіздер ме? Қытайдың тайниі екені көрініп тұр; анау жатқан күнәкәрдің шәкірті екен өзі, Үрімжіден келіпті. Аллаға да, алла уағыздаушы молдаларға да заһарын шашып отырған үстінен түстім! Дін ислам хұкұматының дұшманы болған мұндай мұнапикты ұстауды маһкама шарғия маған көп маслихат еткен! Мұһмен уа мұсылман халайық, байлатындар мынаны!..

Романның төртінші томанда коммунистік партия мен гоминдаң партиясы арасында және бай мен кедей арасындағы айырмашылық анық көрініс табады. Төменде берілген мәтін осының анық дәлелі болмақ.

– Құдай-ау, енді қайда барайын, «мал иелеріне қатты тиісе алмаймыз, халықтық істер бөлімі шақыртып алып айтып, түсіндіріп көрсін. Ақыңды қайтарса, өздігінен қайтарар. Әйтпесе зорлық жоқ, жоғарының нұсқауы осы» дейді. «Кедей үкіметі апереді» деген соң осымен үшінші рет келдім. Баяғы Досан, «шығыс түркістан» кезінде «қазіргі жағдай осы, кейін көрерміз, тоса тұр!» деп еді. Енді тіпті ашыққа шығып, бүтіндей байлардың үкіметі болып алыпты ғой! Енді қашан алармыз есе-теңдікті!..» қатқыл шыққан осы наразылық үн халық бөліміне де естіліпті. Бір тергеушісі шыға келді.

– Ей, сіз не уағыздап тұрсыз?! – деп талапкерге зекіре жақындағанда, сыртқа мен де шығып қастарына бардым. Тергеуші маған қарамай, сөйлей берді. – Бұлай сөйлесең кері төңкерісші болып кетесің! Анау мемлекет туы, көрдің бе? – деп қақпа үстіндегі қызыл туды нұсқады да баяулай жалғастырды сөзін, – сондағы анау бес жұлдыздың ортада тұрғаны – компартия, оның төменгі жағын ала тізіліп тұрған төрт жұлдыздың жоғарғысы жұмысшылар табы. Онан кейінгі екіншісі егіншілер, үшіншісі ұсақ буржуазия, төртіншісі ұлттық буржуазия. Бұл төртеуі компартия басшылығындағы төңкерісші төрт тап, халық деп аталады. Демек, үкімет иесі осылар. Демек, үкімет құрамында жұмысшылар ғана емес, ұлттық буржуазия да бар, жау қатарына жатпайды. Мал шаруашылығындағы мал иелері (байлар) де осы қатарда. Демек, бұларға дектатура қолданылмайды... демек, – деп тағы бірдемесін айтуға ойлана қалғанда қолтығынан мен тарта жөнелдім:

– Демегің бар болсын сенің! Демек, солай болғанда бұл байларда кедейлерді жейтін тіс жоқ қой?.. Жегендері өтірік пе еді! Ал, «олар да халық» дегенің дұрыс-ақ болсын. Бірақ, осы халықтың өз арасында бірін-бірі қанайтындары, иа алдап, иа зорлап жейтіндері аз ба еді! Демек, дей бергенше соларды тергеп, ақысын алып берсеңші!.. Мынау ауыр наразылық! Жұнхуа халық республикасына жаман ат келтіретін наразылық!..

Қарап отырсақ, қытайдың өз ішінен екі партияға бөлініп, жұртшылықтың екі кеменің ортасында есеңгіреуі, қалай болғанда да, Шығыс түркістанның коммунистік партияның қарамағына

толықтай енуіне тілеулес халықтың тыныш өмірді, бейбітшілікті аңсауы, жеменгер байларға яғни жоғары тапқа кедейлердің реніші және осындай саясатты жүргізіп бай не кедей деп тапқа бөлу қарапайым халықтың санасына сыймайтын дүниелер екендігін аңғарамыз.

Романның төртінші томында «меннің» әнші азаматқа жолығып қалуы, оны үйіне қарай сүйрелеуі бір жағынан қазақтың өнерге деген құрметі болса, енді бір жағынан азаматтық таза ниеті мен қонақжайлығын төмендегі мына мәтіндерде сөзбен емес іспен дәлелдейді.

Мектептегі жұмысым ертерек аяқтаған бір күні кешке жақын үйге қайтып келе жатқанымда бір қарымды қол арқамнан қағып кеп қалды, жалт қарадым да құшақтаса түстім. Аласалау ғана иықты келген құбақан жігіт, мені белімнен қаусыра көтеріп әкетіп, шыр көбелек айландырды. Тарбағатай халқының бұлбұлы аталған әнші Шәкен Елубайұлы еді ол. Жұртшылық қанша ардақтағанымен өзін аямайтын «тесік өкпе» еңбекші азамат Шәуешек қазақ орта мектебіне ғылыми меңгеруші болған соң да демалыс күндерін қара жұмыспен өткізіп келе жатыр еді. Қартайған жалшының жалғыз ұлы, семья тұрмысы үшін жасынан дағдыланған осындай кәсібінен әлі де айрыла қоймаған. Өзінен недәуір тұрықты мені қосындырған қуат, құрыштай шынықтырған сол еңбектің қуаты үйріп-үйріп тікемнен тік қоя салды. Тәлтіректеп алқына тұрып амандастық. Мемлекет бойынша тұңғыш рет әдебиет-көркемөнершілер жиынына шақырылған екен. Түскен жүк автомобилі артқы аяғынан «ақсап» емдеу керек болған соң қоналқыға деңге тоқтапты. Шәкенді қоналқыға кетіп бара жатқан жолынан бұрып, үйге қарай қолтықтап ала жөнелдім.

Ұлттық идеяның қамтитын көлемінің кең екендігін біз жоғарыда атап өттік. Тек Тәуелсіздік үшін күрес қана емес, ұлттың ұлт екенін дәлелдейтін асыл қасиеттері мен тамаша ұлттық құндылықтары соның ішінде атадан балаға мирас болып қалатын салт-дәстүрдің алатын орны айрықша болмақ. Ендеше, романның бір тұстарында осы ұлттық құндылықтарымызды дәріптейтін, тіптен, оқи отырып еріксіз тәнті болатын мына бір тұстарын көрсетуді жөн көрдік:

Шілденің аяқ шенінде жауындатып, малшынып «бөле» ауылға қайта келдік. Айран-шалабымен өзімізді, жұғымды жайлау жайылымымен атымызды күтті. Біздің қайтып келгенімізді бөле баладан естіп шапқылып Гүлсана жетті. Азып-тозғанымызды көре жылай күліп, ағалай күрді құшағыма. Осы қиналғаныңызды толық айтамын өзіне. Білесіз бе, ол қайраттанып кетеді мұны естисе!.. және ол сіз дегенде қандай десеңізші...

Мақпалдың өз шешесі кіріп, маған бар пейілімен еселеп амандасты. Соза күрсініп, дамданған аялы көзін кимешегінің шалғайымен сұртты. Тасырая қалған тажал кемпірге сонан соң қарап еді, сыр мінез ененің тілдеп жіберуге оқталғанын байқады білем, ақ жүзі сәл қызғыш тарта жылжып алдына барды. Сермеп жіберген саусақ тұспалымен жүктен екі жастық алып, басына жастады. Сонан соң саусақ бұйрығын көрмесе де, үстіне кемпірдің қаптал күпісін жапты. Күн ыстық болса да басы-көзін мықтап қымтап жатқанына қарап мен жымыдым.

Мәтінге назар салатын болсақ, қазақта ене мен келін ара байланыс бір-біріне деген құрмет, ізет, тәлім-тәрбие, өзгеге берер үлгісі мен өнегесі де өзгеше болмақ.

Романның мына бір тұсында Сталиннің кезінде қазақтардағы не бір интеллигенттерді қыру науқаны жүрілсе, қытайда да тура сондай ішкі былықпалықтың ауыр болуы салдарынан халық арасында түрлі жалған жаланың таралуы тез болды. Және сондай атқа қалған адамның басы кететін жәйіттер де аз болмады. Міне осы барыста да, халық мүмкіндіктің барынша басын аман сақтауға тырысты. Мәтіннің мына тұстарына назар салайық:

– Шәкен сол сапарынан қайтып келгеннен кейін зор шатаққа ұшырапты. Қазір түрмеді.

– Қандай шатақ?

– «Тұрсын мен Шәкен шайқас деп аталыныпты.»

– Солай, – деп күрсінді Тынысқан. Бірақ, мен өзім сенбеймін. Тұрсында «Алашордашыл» дейді. Осы Тарбағатайдан оқып, кәдеге жараған интеллигенттің барлығының ұстазы. Бір-екі сабақты мен де сол кісіден оқығанмын. Ондай жаман идеясын осындағы жиырма жылында оқып шыққан оқушыларының ешқайсысы білмейді. Кері төңкерістік ұйымның ұйымдастырушысы болса, солардың бірі болмаса бірін үгітші де болмас па!..

Қай елдің болмасын тарихында таққа таласу, билікке жармасу таластаған емес. Сыртқы жаудан ішкі жау жаман демекші, бір орында жұмыс істеп отырған адамдардың өздері қырықпышақ болып қырылысып отырады. Романның төртінші томының бір тұстарында «мен» өзінің бас амандығы үшін тісі батқан жауыздарды бірін-біріне айдап салып, айланын асыратын сәттері де болады. Бұдан не түйеміз? Әрине, адам баласы әрқашан әділеттілікті, есен тендікті жаны сүйеді. Еген болай болмай жатса қара басының қамы үшін болса да жауыздық әрекетке немесе әділ шешімге баруға мәзбүр. Сондықтан да, қытайдың ішкі былықпалықтарынан шаршаған «мен» өзін азат таңның шұғыласына

шомылуға жетелейді. Сол үшін кектенеді. Бас бостандығын алу үшін күреседі. Мәтіннің мына тұстары айқын дәлел:

– Таксыр, біз жоғары жақтан сеніммен тағайындалған аудан әкімшілік аппаратының ұйғарымына қол сұқпаймыз ғой, бұған өздері жауапкер!

– Ой, сен керіліп-созылып, ұпа-далабыңды жағынып, таранып болып тексергеніңше мұндай азамат сарылып қарап отырмақ па деймін! Дереву бұйрық жаздыр, қызметтен қысқартылатын ешбір себебі жоқ!

– Ей, Бабаш, сен де бар деймін хатшы бөліміне, мына сарттың құйрығы қисық. Қатынасқа ілмекті сөз жаздырып қоймасын, менің сөзімді өзің айтып жүріп жаздыр! – деп хатшысын шығарды да, маған қарады. – Жә, бала, менің алдыма келгенің осы ғана ғой. Әлгі сартты үстемелеп бойтай бергеніме қарап, әлде қалай ойларсың деймін. Бұйрықты өзі айтып зорлағаным сол. Ал енді барып қызметкер қалпына келген соң ойланатын тағы бір ісің бар. Сені Тынысқан газетханаға сұрап отыр. Оған не дейсің?

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, біз аталмыш романдағы ұлттық идеяны осындай кейбір тұстарымен ғана дәлелдеп шектемейміз. Дегенмен де, романның қилы кезеңдерінен біз, тарихта түп-түзу сызықпен дамыған, немесе рухани мәдениеті бір векторда ғана өрбіген ешқандай ел жоқ, барлық халықтар тарихтың соқпақты жолдарында адасулар мен жол табулардың әр қилы көріністерін басынан кешкендігін, тарихи процестің адамзат үшін барынша күрделілігімен өзіндік маңызға ие екендігін көре аламыз!

Қажығұмар Шабданұлының шығармашылығы Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қазақ әдебиетінің тарихы және теориясы кафедрасында зертленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. – Алматы, 1996.
2. Кішібеков Д. Идея және идеология // Егемен Қазақстан. – 2008. – 25 маусым.
3. Айталы А. Ұлттану. Оқу құралы. – Алматы, 2000.
4. Қазіргі әдебиеттанудағы тәуелсіздік идеясы. – Алматы, 2011.

РЕЗЮМЕ

В статье магистранта 2 курса факультета филологии, литературоведения и мировых языков Бейс Бану рассказывается о творчестве Кажыгумара Шабданулы. Автор исследует идейно-тематическое содержание романа «Преступление». Большое внимание в работе уделяется воплощению национальной идеи в данном произведении. В статье указывается, что творчество Кажыгумара Шабданулы исследуется на кафедре истории казахской литературы и теории в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби.

Қ.З. Елшібаева

*(Дайындық бөлімінің жетекшісі маманы, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ДУЛАТ ПЕН АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КЕЙБІР ҮНДЕСТІКТЕР

XIX ғасырдағы Зар-заман ақындарының өлең-жырларында елмен қоштасу, туған жердің өткенін аңсау сарыны орын алған. Жалпы «алға көшу», қонысты бастау ұғымы көптеген халықтардың фольклорлық шығармаларына тән. Таласуға түскен елден кетіп, жайлы жер, ыңғайлы қоныс іздеу идеясы еркіндікке, бостандыққа ұмтылу мұраттарымен орайлас келеді. Туған жердің табиғатына қарап тұрып, өткен күннің елесін іздеу жастық дәуреннің еске алу үрдісі ата қоныстың бүліншілікке түсіп, өзгенің ойранына айналған сәтте туындаған мұң – шермен астасып жатады. Ақындардың бір қатары жұтаған жер мен көшкен елге қайырылып сөз айтып тұрып, басқыншылық пиғыл мен зорлықшыл әрекеттерді зорлана жырға қосады. XX ғасырдың соңынан бастап Зар-заманның тарихи сипаты, Зар-заманның ақындарының шоғырының белгілі өкілдері, әдеби ағым ретіндегі ерекшеліктері, көркемдік кестелері туралы бір қатар еңбектер жазылды. Консерватор ақындар күшті де, әділ хан билігін құп көрді. Олар өз шығармаларында өткен дәуірді аңсады. Әз Жәнібекті, Қасым ханды, Тәуке ханды, Абылайды, Кенесарыны еске алды, олардың ел бірлігін нығайтудағы еңбектерін атады. Замананың бұзылуын ел билеудің бұрынғы дәстүрлерінің жойылуынан деп білді, сондықтан ел арасындағы келеңсіз құбылыстар тамырын тереңге жайды деп түсіндірді. Олар патшалық отаршылдық саясатты сынаумен қатар былайша жарқын өмірдің қайта

оралатынына сенді. Зар-заман ақындарының уақыт тағдырын дұрыс түсінгені және оны әділ бағалағаны өзінің тарихи өзектілігін жоғалтқан жоқ. Бірақ олар дәстүрлі құндылықтарды қорғау мен тығырықтан шығатын жолды, жаңа арна мен бағытты көрсете алған жоқ. Дегенмен, олар патшалық отаршылдық саясатты сынау мен қатар, болашақта жарқын өмірдің қайта орнайтынына сенді.

Зар-заман ақындарының көпшілігіне тән ерекшелік – келешекті көрегендікпен болжап, алдағы уақыттағы ел сипатының өзгерісін қолмен ұстап, көзбен көргендей бейнелеп айтуы. Мұндай болжам өлеңдер Зар-заман ақындарының шығармашылығын алғашқы бастапқы кезеңінде, яғни отарлаушылардың ойранынан бұрынырақ айтылғандығы мен құнды. Бүгінгі көз қарасақ тұрғысынан қарасақ олардың ойлаған қауіпі расқа айналғанына куә боламыз. Бұл ақындардың ішінде өлең – жырдың бар қуатын пайдаланып, ата – баба дәстүрімен астарлай айтып, батыс пен шығыстан келетін кесапатты бірдей болжап бергені. **Дулат Бабатайұлы (1802-1874).**

Зар-заман ақындарының қайраткерлік биікке көтерілуі отаршылдықтың белең алуынан басталады. Жыр жүйріктерінің бар құдреті, бар қабілеті ел жұртының санасын оятуға жұмсалды. Олар қатерді, зорлық – зомбылықты, алдын ала ескертті, зардаптарын күнілгері таңба басқандай айтып берді. Елдің берекетін кетірген отарлаушылардың құбыжық кейпіндегі бейнесін жасады. Солардың ойранына жол ашқан өз халқының кейбір жандайшаптарын айаусыз сынға алды, кей тұста ел бірлігінің келместігін де түйреп өтті. Зар-заманның бүкпесіз баяндалған оқиғаларын кейінгі ұрпаққа аманат етіп қалдырды. Зар-заманның бүкпесіз баяндалған оқиғаларын кейінгі ұрпаққа аманат етіп қалдырды.

Зар-заман ақындарының шоғырының белгілі өкілі – Дулат Бабатайұлы қазақ халқының дәстүрлі жыр үлгісін түр жағынан өзгертіп, өлеңді көркемдеп кестенің жаңа үлгісін жасады. Бұл кезең ақындарының қай-қайсысы да ұлттық поэзиямызды мазмұны жағынан байытуға үлес қосты. Кеңес идеология үстемдік еткен кезде Зар-заман ақындардың шығармаларын насихаттауға тиым салынды, олар барлық оқулықтардан алынып тасталды. Соған қарамастан Зар-заман ақындарының шығармалары әр жылдарда зерттеу нысанасына айналды. Қазақ әдебиетін тарихын оқып – үйренуге арналған ғылыми жинақтарда олардың кейбір өлең тұлғаулары жарық көрген тұстарында болды. Мысалы, 1978 жылы Ленинградта басылып шыққан, «Поэты Казахстана» жинағында – (құрастырған М.Мағауин) /7, 149-б./ Зар-заман ақындарын отаршылдыққа қарсы жазылған бір қатар өлеңдері орыс тілінде жарық көрді.

Дулат шығармаларын барынша зерттеп, жинап баспаға әзірлеген Қ.Өмірәлиев болды. Ақынның жеке жыр жинағы «Замана сазы» деген атпен 1991 жылы жарық көрді. Дулаттың өлең-жырларының басты сарыны XIX ғасырдың алғашқы жартысындағы отаршылдық әрекеттерге рухани қарсылық көрсету. Ақын «Тегімді менің сұрасаң», «О, Сарыарқа, Сарыарқа», «Асқар таудың сәні жоқ», т.б. жырлары мен жеке кісілерге айтқан «**Сүлейменге**», «Бараққа», «Кеңесбайға», т.б. арнау өлеңдерінде қазақ жерінің отарлануын, ел билеушілердің отаршыл саясаттың шылауында кетуін:

«Сауыр жерден айрылып,
Қазақ елі жұқарды,..
Орыстың көрсе ұлығын,
Қыздан дағы қылықты,..
Майырдың алса бұйрығын,
Борбайға қысып құйрығын,

Ел пысығы жортады», – деп, кекті де отты жыр жолдарына айналдырған. Дулаттың ақындық өнері, негізінен, XIX ғасырдың алғашқы жартысында қалыптасты. Осы кезеңнің өмір шындығы Дулат шығармаларына арқау боп өрілді. Қазақ даласындағы дәстүрлі хандық басқару жүйесін жою саясатын орнықтырған Ресей империясының 1822-1824 жылдары шығарған Қазақ даласын басқару жөніндегі ережелеріне қарсылық Дулат шығармаларының тақырыптық, стильдік, жанрлық ерекшелігін айқындады. Дулаттың ұятты, шыншыл сөздерінің кімдерге арналғанын оның:

«Халыққа емес сыйымды,
Парақор баспақ биіңді,
Ел бүлдіргіш бегіңді,

Улы тілмен улаттым», – деген өлең жолдары көрсетіп тұр. Туған халқының екі жақты езгіге түсіп, көз жасының көл боп ағуы, қайғысы мен мұны ақынның жан сыры ретінде жыр болып төгілді.

Дулат поэзиясындағы оюлы, нақышты, сырты сұлу, іші ну адтынның қиқымындай айқын сөздердің ақындық ойды тірілтіп, түрлендіріп отыруға тигізген септігі зор. Атап айтқанда: «Қанды қара қақпан», «Қара толқын жауы», «Айбарлы ақ орда», «Алтын сапты селебе», «Кебеже қарын кең өнеш» т.с.с.

Өлең сөздің көркемдігі, ұшқырлығы, музыкалық сипаты – оның құрылысына байланысты. Дулат жырау туындылары жыр үлгісіне негізделген. Жырдың әр тармағы 7-8 буынды шұбыртпалы, еркін, егіз ұйқас түрлеріне құрылады. Дулат жыраудың да жыр шығарғанда қобыз пайдалануы мүмкін ғой деп жорамал жасауға болатындай. Өйткені, оның жыр-толғауларында әуезділік, үнділік, саздылық басым. Оның үстіне жаһанды мекендеген халықтардың ішінде әуезділігі жөнінен фин, итальян тілдерінен кейінгі үшінші орынды иемденетін қазақ тілінің осындай сыңғыр кесімін жетік пайдаланғанына мынадай үзінділер дәлел:

Ақтабан боп шұбырып,
Асып асқар таудан да,
Алқа көлді айналып,
Ақ қайыңды сауғанда,
Арысын белден омырып,
Қалмақ тартып барды алда...

Дулат дүние қуып өмірін босқа өткізген кісілерді сипаттағанда, олардың аз күнгі тұрмыста мал, мүлік үшін итше ырылдаса жүріп қапыда кететінін ұтымды әшкерелейді. Сөйтіп мағынасыз өмірді саудасы біткен саудагер сарттың бейнесімен, ал, дүниеқоңыздылықты жемтік көрген төбетке салыстыру арқылы үлкен пәлсапалық оймен жинақтайды. Тіпті, өлер алдындағы жалғыздықтан туған ойды бұзауы өліп, мөңіреп қайтқан сиырға теңейді.

Дәл осыған ұқсас пікір ұлы Абайда да бар. Ол әлгіндей ойдағы жалғыздықты «Адасқан күшік секілді, ұлып жұртқа қайтқан ой», – деп көркемдеп бейнелесе, Қожа Ахмет Иассуи басқаша мәнде алып, оны кезбелік пен тойымсыздыққа апарып телиді.

Ел басшыларының екіжүзді, сатқын әрекеттерін суреттегенде де, бір дәуірдің тұлғалы ақындары болғандықтан, көбіне-көп Дулат пен Абайдың осы топтағы жырлары егіздің сыңарындай ұқсас, терең үндес болып келеді. Мәселен, Дулат елге келер ояздың алдында құрақ ұшып жағымпазданған болыстың ішкі сезім-сырларын дөп басып:

Майырдың алса бұйрығын,
Борбайға қысып құйрығын,
Ел пысығы жортады,
Өзі елді қорқытып,

Онан өзі қорқады, – деп суреттесе, дәл осыған ұқсас көріністі Абай да тап басып ұтымды сипаттайды:

Орныңна тұра шабасың,
Атшабар келсе қышқырып
Ояз келсе қайтер ең,
Айдаһардай ысқырып...

Дулат, әсіресе, сөзқұмарлық пен қымыз құмарлықты жұмыссыздық, жағымпаздық әрекеттерімен байланыстыра қарап, осылардың ел өміріне өз көлеңкесін түсіріп отырғанын дұрыс танып бағалайды. «Орынсыз сөз сөйлейсің, қымызы барға жағына», – деген ақынның пікірі ұлы Абайдың «Осы қымыз қазаққа, мақтаның ба асың ба?», – деген ойымен астасып жатыр.

Дулаттың образ жасау, өлең өрнегін жетілдіру, замана сазына қарай ақындық өнерде жанрлық, стильдік, сонылық таныту ерекшелігі кейін Абай шығармаларында дамытылып, жалғастық тапқан. Дулат ендірген қазақ өлеңі құрылысындағы жаңалықты, яғни “а а а б” түріндегі желілі ұйқасты Абай ақындық дәстүр ретінде қабылдап, «Келдік талай жерге енді» өлеңінде одан әрі дамытты.

Ақын «Тегімді менің сұрасаң», «Ал, қарағай сұлу сындарлы», «О, Сарыарқа, Сарыарқа», «Асқар таудың сәні жоқ» атты өлеңдерінде ел басқару ісіндегі озбырлық, әділетсіздікті, патшаның отаршылдық саясатының әсерінен жер-қонысынан айрылған ел жағдайын сөз етсе, «Сүлейменге», «Кеңесбайға», «Бараққа», «Ел аралаған ишанға», «Еспембет» өлеңдерін жеке кісілерге арнайды. Ақын XIX ғасырдың 40-50 жылдарында өндіре жазған. Бұл – Ресей патшалығының қазақ жерін отарлау саясатының барлық салада бел алған кезі. Дулат осыны жыр өзегі етсе, кертартпа феодалдық-хандық дәуірді жоқтағаны емес, тәуелсіздікті, еркіндікті аңсағаны еді.

«Сауыр жерден айрылып,
Қазақ елі жұқарды.
Сауыр емес, шап болды...
Заманға сай адамы –
Қу заманға сұм басшы

Сорымызға тап болды...», – десе, тіпті өткен ғасырдың орта тұсы емес, одан 100-150 жыл кейінгі біздің заманымыздағы қазақ халқының, оның қоғамының күй-қалпын суреттеп отырғандай.

Дулат ақынның бұл жердегі байқағыштығын кейін ұлы Абайдан да көрмейміз бе? Отаршылдық қамытын мықтап киген қазақ қоғамының ащы шындығын жырлауға келгенде, Дулат пен Абай көп сәттерде бір-біріне үндес келіп жатады. Дулат суреттеген өз елін, қазақты қорқытатын «ел пысығы», айталық, болыс «майырдың бұйрығын алғанда, борбайына құйрығын қысып, алдына түсіп томпандаса», Абай бейнелеген болыс та:

«Күштілерім сөз айтса,
Бас изеймін шыбындап...
Әлсіздің өзін салғыртсып,
Шала ұғамын қырындап...», – деп өзі мойындайды. Абай да:
«Мәз болады болысың
Арқаға ұлық қаққанға.
Шелтірейтіп орысың

Шенді шекпен жапқанға...», – деп, Дулат айтқан «шен-шекпенге сатылған, батпаққа елін батырған» ұлықтар портретіне ұқсас етіп беріп тұр. Әрине, бұл жерде Абай образды Дулаттан «ұрлап тұрған» жоқ: екеуін де осылайша сөйлетіп қойған – өмір шындығы, олардың сол шындыққа барған суреткерлік талғамдары. Абайдың қазақ халқының тағдырын толғаған кеп сөзі жүз жыл кейінгі біздің заманымызға арналғандай көрінсе, Дулаттың да:

«Жеріңнің алды шұрайын,
Дуан салып жайланып.
Датыңды айтсаң майырға,
Сібірге кеттің айдалып.

Бейнең қандай болды екен,
Қарасаңшы бір мезгіл Қодарыңа айна алып...», – дегені де бейне бізге айтып тұрғандай. Ар жағын былай қойғанда, соңғы 70-80 жыл бойы Дулат айтқандай:

«Болашақты болжамай,
Жол сауданы олжалай.
Ақбөкендей алданып,

Жылқыдай делбе сандалып...», – деп империялық торға, коммунистік әміршілдік құрығына түскен жоқпыз ба? Жалғыз ел билеу, заң-сот істеріне қатысты ғана емес, езге сәттерде де екі алыптың үндес, идеялас тұрғанын кереміз. Мысалы, ақынға, ақындыққа екеуі де қатаң талап қояды.

Дулат:

«Жыршының аты жыршы ма,
Әркімнен өлең жаттаса.
Сөз-жібек жіп, жыр-кесте,
Айшығы айқын көрінбес,
Өрнексіз қылып баттаса...», – десе,

Абай:

«Өлең-сөздің патшасы, сөздің сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы...», –
деген талап қояды.

Бірақ «тілге жеңіл, жүрекке жылы тиген» сөз патшасын қалың жұртшылық түгел қабылдап жатыр ма?

Абайдың:

«Айтушы мен тыңдаушы көбі надан,
Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы...», – деп зар илегені және белгілі.
«Кім жалғыз бұл жалғанда, есті жалғыз,
Мұңдасар болмаған соң бір сыңары.
Жалтаңдап жалғыз Абай өткен жоқ па?
Қазақтың табылды ма соның пары?

Өлеңімен жұбатты өзін-өзі,
Еңбегі еш, іші беріш, жүзі сары.
Сөзін ұғып, ақылын алмаған соң,

Патша қойса не керек қазақ шары?!» – деп Шәкәрім айтқандай, ұлы Абай «сөзімді айналама жеткізе алмадым, ұғып тыңдар адам аз» деп күңіренсе, осы ойды Дулаттан да көреміз. Ол бірде:

«Бәрі тегін жер тезек,

Қайсысын таңдап алайын,

Асыл сөзден бұл кетті...», – дей келіп, сол асыл сөзді айтатын да, тыңдайтын да кісі жоқ, ылғи «қылжың, қылжақ туысқан, қырт пен мылжың ағайын», – десе, тағы бірде:

«Ел құлағы саңырау,

Кімге айтамын сөзімді...

Бәрін айт та, бірін айт,

Ұғынар мұны ел қайда?...» – ішкі жан дүниесін, ішкі қыжылын, әр өлең жолдарына сыйғыза жырлайды.

Дулат өлеңдерін зерттеген әдебиет зертеушісі Қ.Жұмалиев: «Дулаттың көп өлеңдері ел бірлігі, қоныс, жер мәселесіне арналады. Ақынның өлеңді өлең үшін емес, өмір тіршілігінің керегі үшін жазу деп ұққанын көреміз. Ол сөздің көркем болуын ғана емес, мағыналы болуын да тілейді. Дулат – ақын әрі жырау, ол Бұқардын кейінгі қазақтан шыққан даңқты жыраулардың бірі. Сөзінің бәрі толғау, күйлі, лирика, қоғам өміріне арналған жыр болып келеді. Алайда, оның өзіндік ерекшеліктері, ең алдымен шумақ құрылысында, ұйқасында», – дейді. Ақын өлеңдерінің көркемдік ерекшеліктері ерекше, сондықтан біз Дулат ақынды «сөз өнерінің заңдылығының» талаптарын барынша меңгерген деп нық сеніммен айта аламыз. Ақын шығармалары құпия сырға толы. Біз бұл сырдың бәрін ашып бердік деп айта алмаймыз, десек те, теңізге тамған тамшыдай біраз үлесімді коссам, ұрпақ парызын өтегенім деп білемін.

Дулат сынды дарияның қиырлы да талайлы тағдыры қайраңнан қайырылып қайтпай, қайғысына малынып, тұңғығына тұншығып тілдесуді қалайды. Өйткені қазақ әдебиетінде тұла бойында, тарам-тарам тағдырында Дулат сынды аты мағлұм, заты жұмбақ, көкірегі көз жасына батқан, сол көкіректе асыл қамбасы көміліп жатқан, өмірі згеше дара ақын біреу-ақ. Өйткені ол, өзінің толғау жырларында көптеген келелі мәселелерді көтеріп, өз заманының шындығын аша білді, сол себепті «Зар-заман» ақыны деп аталды.

Зар-заман шығармаларының – жаңалығы мол, өзгеше дәстүрі бар күрделі құбылыс ретінде әдебиеттану ғылымының тұрақты зерттеу нысанасы болып қала бермек. Бұл мәселе бойынша Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде бірнеше диссертация қорғалды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Үш ғасыр жырлайды. – Алматы, 1965.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 1977.
3. Ғабдуллин Н. Халық ауыз әдебиеті. – Алматы, 1969.
4. Бес ғасыр жырлайды. – Алматы, 1968.
5. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. – Алматы, 1972.
6. Дулат тағылымы мен шығармалары. – Алматы, 2003.
7. Қабдолов З. Әдебиет теориясының негіздері. – Алматы, 1967.
8. Қазақ әдебиеті. – 2003. – 11 қыркүйек. – 4 б.

РЕЗЮМЕ

Статья преподавателя Казахского государственного женского педагогического университета Елшибаевой К.З. посвящена исследованию творчества известного казахского поэта-жырау Дулата Бабатайұлы. Автор сравнивает его произведения с поэтическими творениями Абая Кунанбаева. В работе отмечается, что творчество Дулата Бабатайұлы широко исследуется в Казахском национальном университете имени Аль-Фараби – ведущем вузе страны.

Б. Бейіс

*(филология, әдебиеттану және әлем тілдер факультетінің 2 курс магистранты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

БАҒАЛЫ БІЛІМ АЛҒАН КӨҢІЛДІ КҮНДЕРДЕН ЕСТЕЛІК!

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, филология, әдебиеттану және әлем тілдер факультетінің білім қуған магистранттары Испанияның Гранада университетінде жазғы курстан сәтті өтіп, қуанышты қадаммен білім ордасы ҚазҰУ-де аман-есен қайтып оралды.

Біз аталмыш жоғары оқу орынының магистранттары төрт кафедрадан жалпы қырықтай магистрант филология ғылымдарының докторы, профессор Қанипаш Мәдібаеваның жетекшілік етуімен 2012 жылы маусымның 12-22 жұлдызы аралығында Испанияның Гранада және Альмунекар

қалаларында өткен жазғы курсқа қатысып, «Болон процесі жағыдайындағы еуразиялық мәдениетаралық коммуникация» атты тақырыпта ағылшын және орыс тілдерінде өткен жергілікті білімді профессорлардың лекциясын тындап, аталмыш мәселе төңірегіндегі пікірлермен таныс болдық.

Мұндай игілікті іс-шараның жүзеге асуына филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің деканы, филология ғылымдарының докторы, профессор Қансейіт Әбдәзұлы мен қазақ әдебиетінің тарихы және теориясы кафедрасының меңгерушісі Өмірхан Әбдиманұлы қызу қолдау көрсетсе, енді бір жағынан филология ғылымдарының докторы, профессор Алуа Берікбайқызы Темірболат тікелей шет елмен тығыз байланыс орната отырып, магистранттардың шет елге шығып, іс-тәжірибе алмастырып, көз аяларының кеңеюіне дұрыс бағыт, тура жол ашып берді.

Біз аталмыш кафедрадан тоғыз магистрант бір группа болып маусымның 12 жұлдызы күні түнгі сағат 1-де Алматыдан Германияның әлемге әйгілі Франкфурт әуежайы арқылы ертесі күні түстен аса Испанияның Гранада қаласына келіп жеттік. Дәл сол күні алдымыздан құрметті Гранада университетінің профессоры Рафаэль Гусман Тирадо мырза қарсы алып, белгіленген мекен-жайға орналасуымызға көмектесіп, курстың басталуынан соңына дейін бізбен тығыз байланыста бола отырып, кезі келгенде келелі кеңестерін беруден жалықпады. Біз бұл профессордың мейірімділігі мен кішпейілділігіне тәнті болдық!

Осылайша Гранада қаласында бес күн, қайтып келесі бес күндікті жерорта теңізімен ұштасып жатқан саяхат қала Альмунекарда жетекшіміз бен группа бірлікте курсты сәтімен тәмамдадық.

«Әр елдің салты басқа...» демекші, біз алғаш барған сәттерде белгілі бір қиындықтарға ұшырадық, дегенмен де, үйреніспейтін несі бар? Әрине, аздап бөтенсінгеніміз болмаса, бірер күннен кейін қонауар, қарапайым Испан халқымен испанша болмаса да, ағылшын тілінде сөйлесіп, өзімізге керекті дүниелермен таныса бастадық. Біз барған екі қаланың табиғаты жасыл, ауасы таза, халқы ежелден саяхатшылар мен шетелдіктерге деген көзқарасы көңілге қонымды болғандықтан біз құр таңырқаудан гөрі, олардың сал-дәстүрлеріне, адамдарға деген ілтипатына, оқу, білім алу процесіне бажайлап қарап, жоғары оқу орындарында өзімізге лекция оқыған профессорлар мен оқытушылардың берген біліміне, мәдениетіне өзімізбен салыстырмалы түрде сын көзбен қарай бастадық. Қалай болған күнде де, өз алтын ұямыз КазҰУ-нің біз, магистранттарға, жаратып берген үлкен мүмкіндіктері үшін іштей риза болып, шет елде болған әрбір күндеріміздің қадіріне жетуге, бірер жаңалықты қабылдап, орайлы сәттерді қодан бермеуге тырысып жүрдік.

Әсіресе, Альмунекар қаласына келіп екінші бөлім курсымыздан өтудің кездерінде өзімізді тіптен өзгеше сезіндік. Бұрынғы бір романдардан оқитын, теңіз жағалауы немесе жағажайда өткен күндер... дегендей романтикаға толы қызықты сәттерді өз көзімізбен көріп, жерорта теңізінің көркіне көңіліміз тойған тамаша, естен кетпес естеліктеріміз де көп болды.

«Болмаса да ұқсап бақ, бір ғалымды көрсеңіз...», – деп Абайдай данышпан айтып кеткендей, адам өзін-өзінен биік орта мен білімді адамды көргенде сыртқы күштің әсерінен ішкі жандүниесіндегі толқыныстарды баса алмай, өзін сондай өр сезінетін көрінеді. Тіптен, сабаққа бара жатқан жолдарда да оқыстан кезігіп жатқан біз секілді, бізден де алыс материктерден келіп жеткен туристермен шүйіркелесіп, өзіміздің Қазақстан деген Ұлы елден келгенімізді, Астанамызды, Ел басымызды айтып мақтанған тұстарымыз да болды. Кейбір саяхатшылар алғаш рет Қазақ деген ұлтты көргендері үшін таң қалып, бізбен естелік суреттерге де түсіп, еліне алып қайтып жатты. Дегенмен де, біздің Отанымыздың, ұшқан ұямыздың, алтын тұғырымыздың әлемде бет-беделінің жоқ еместігін байқап, іштей отансүйгіштік сезімдеріміз артып, толқығандарымыз да болды. Айтуға қызықты сәттер әрине көп...

Шет елдегі жарты ай уақыт, былайша аз көрінгенімен ондағы көрген-білген тың дүниелер ойымызға ой қосып, өмірлік кейбір ұстанымдарымыз бен көзқарастарымыздың бұрылыс жасауына ықпалы етті. Біз шет тілінің маңыздылығын әбден түсінгендейміз. «Қайда барсаң да қазанның құлағы төрт» демекші, білімді азамат мейлі қай ұлт болсын, қай жерде өмір сүрсін білімдінің аты әрқашанда жарқырап биіктерден көрінетіндігіне көзіміз анық жетті. Тіптен, өзімізде жетпей тұрған, олқы тұстарымызды шын сезініп ендігі уақыттарда қайда, қалай қарай қадам жасау керектігін де жоспарлап үлгердік.

Атам қазақ «көп жасағаннан сұрама, көп көргеннен сұра» деп бекер айтпаса керек, бізге сабақ берген, шет елде көп жылдар білім өсіріп, тіл үйренумен айналысқан испандық профессорлар өз тілінде де, ағылшын, орыс тіпті араб т.б. бір емес неше тілде ешқандай өзге ұлт өкілі екендігін білдірместен мүдірмей сөйлейтіндігі курсқа барған барлық магистранттарды таң қалдарғаны соншалық.

Әрине, реті келгенде біздің жетекшіміз филология ғылымдарының докторы, профессор Қанипаш Мәдібаева да «Болон процесі» төңірегінде өзінің тартымды баяндамасын жасап, шетел профессорларының қатарымен пікірлесіп те үлгерді.

Ал, біз магистранттар әр қайсымыз өз қалауымызбен біріміз ондағы лекторлардан сұхбат алсақ, біріміз материал жинаумен немесе т.б. мен айналыстық. Өзімізге қажет деп тапқан мәселелердің шешімін сұрап, біліп тауып қайтуға тырыстық.

Сөйтіп, маусымның 23 жұлдызы бекітілген бағдарламасы бойынша курсымызды сәтімен аяқтап, сертификаттарымызды көтеріп, алтын ұяға қанатымыз талмай қайта оралдық.

Испаниядағы он бес күн біздің университет пен кафедраның тікелей қолдауымен туған мүмкіндік болса, екінші бір жақтан алып айтқанда, біздің өміріміздегі жемісті, қуанышты сәттер болды. Сондықтан да, курсқа барған барлық ҚазҰУ-нің магистранттары атынан аталмыш оқу орнына шексіз алғысымызды білдіреміз!!!

РЕЗЮМЕ

В статье магистранта 2 курса факультета филологии, литературоведения и мировых языков Бейс Бану рассказывается о научной стажировке в одном из старейших и известнейших университетов Испании – в Гранадском университете. Автор делится впечатлениями о поездке, выражает благодарность руководству КазНУ имени Аль-Фараби, декану факультета филологии, литературоведения и мировых языков профессору К. Абдезулы, заведующему кафедрой истории казахской литературы и теории, профессору О. Абдиманулы, организаторам стажировки – профессору А.Б. Темирболат и профессору Рафаэлю Гусману Тирадо.

**КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

*Ответственный редактор-составитель С.А. Кибальник
Ответственный за выпуск Н.А. Голиков
Корректор А.Б. Темирболат
Технический редактор С.А. Саргелтаева
Верстка И.В. Перовой*

Отпечатано в Издательском центре ТюмГНГУ
625000, г. Тюмень, ул. Володарского, д. 38
e-mail: general@tsogu.ru

Подписано в печать 01.02.2013. Формат 60x84/8. печать офсетная. Усл. п.л. 10,75.
Тираж 300. Заказ 8/11.